

Jaarverslag 2017

Stichting Pensioenfonds TNO

Stichting Pensioenfonds TNO

Stichting Pensioenfonds TNO
Laan van Zuid Hoorn 165
2289 DD Rijswijk
Telefoon: 070 - 4138602
Telefax: 070 - 4138620
E-mail: info@sp.tno.nl
Website: www.pensioenfondstno.nl

Ingeschreven in het Handelsregister van de
Kamer van Koophandel onder nummer 41150258

Verslag over het boekjaar

1 januari 2017 tot en met 31 december 2017

Inhoud

	Pagina
Voorwoord	5
Fondskarakteristieken	
Meerjarenoverzicht	7
Organisatie	9
Verslag van het Bestuur	
Het Fonds nu en straks	13
Hoofdzaken in 2017	15
Governance	19
Pensioenbeheer, middelloonregeling	27
Pensioenbeheer, regeling Extra Pensioen, Netto	
Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen	33
Kosten	35
Risicobeheer	41
Vermogensbeheer	57
Actuariële paragraaf	63
Vooruitblik	66
Medezeggenschap, verantwoording en toezicht	
Verantwoordingsorgaan	69
Bestuursreactie	71
Visitatiecommissie	72
Bestuursreactie	75
Jaarrekening	
Balans	78
Staat van baten en lasten	80
Kasstroomoverzicht	82
Grondslagen	83
Toelichting op de balans	87
Gebeurtenissen na balansdatum	92
Toelichting op de staat van baten en lasten	93
Resultaatbestemming	98
Actuariële analyse van het saldo	98
Risicoparagraaf	99

Overige gegevens

Resultaatbestemming	109
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	109

Verklaringen

Actuariële verklaring	111
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	113

Bijlagen

1. Aangesloten werkgevers (per 31 december 2017)	119
2. Begrippenlijst	120
3. Overzicht huidige en nevenfuncties 2017	129
4. Ontwikkeling deelnemersbestand van de middelloonregeling en de dc-regelingen	130

Voorwoord

Voor u ligt het jaarverslag van 2017. Het jaar waarin het Verenigd Koninkrijk naar aanleiding van de Brexit op 23 juni 2016 de Europese Unie op 29 maart 2017 officieel heeft laten weten de EU te verlaten. Ontwikkelingen met wellicht negatieve gevolgen voor de economische groei in Nederland, zo verwachtte men. Deze blijven echter, tot nu toe, uit. Sterker nog, we zagen een economische groei die hoger uitkwam dan verwacht. En dat zijn ontwikkelingen die pensioenfondsen, en dus ook Pensioenfonds TNO, terugszien in een versterking van hun financiële positie.

Het was ook het jaar waarin veel media-aandacht uitging naar de verkiezingen in Nederland, Duitsland en Frankrijk. De voorspelde grote winst van (extreem) rechts in deze West-Europese landen kwam niet uit. Dit gaf rust, ook op de beurzen. Verder had Nederland pas zeven maanden na de verkiezingen weer een kabinet op het bordes: Rutte III.

Hoe ging het met het Fonds? Dankzij de verbeterde economische omstandigheden hebben de aandelenmarkten het goed gedaan. We zien al sinds 2008 een opgaande lijn, historisch gezien, gedurende een zeer lange periode. De stijgende rente zorgde er helaas ook voor dat het rendement van de vastrentende waarden van het fonds achterbleef. Voor de dekkingsgraad is het een prima jaar geweest, met een stijging van 8%-punt van 106% naar 114%.

Waar waren we druk mee in 2017? Natuurlijk met de normale uitvoeringszaken, die ieder jaar weer terugkomen. Verder waren er een aantal bijzondere activiteiten. Zoals de 23 locatiebezoeken. Tijdens deze informatiebijeenkomsten hebben we onder meer uitleg gegeven over de belangrijke wettelijke wijziging vanaf 2018: de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar. Daarnaast hebben we bij die bezoeken inzicht gegeven in het beleggingsbeleid van het fonds en hebben we met deelnemers en pensioengerechtigden gepraat over risico's en ethiek. Aan de hand van stellingen leverde dat waardevolle interactie op. Een andere bijzondere activiteit was het (reguliere) on-site onderzoek door De Nederlandsche Bank naar de wijze waarop de keuzes met betrekking tot onze beleggingen tot stand komen en het bijbehorende risicobeheer. De algemene conclusie van DNB is dat we vele zaken goed op orde hebben. Tegelijkertijd hebben ze ons ook gewezen op een beperkt aantal punten waarop we ons nog verder kunnen verbeteren. Met name om de verantwoordelijkheid van het risicomanagement van het fonds bij één functionaris te beleggen. Het traject was zeer nuttig en leerzaam voor bestuur en bureau. De grote inzet van het bestuursbureau en andere betrokkenen heeft daar veel aan bijgedragen. Veel dank hiervoor.

Heeft het hebben van een eigen pensioenfonds nog wel voldoende meerwaarde voor onze stakeholders? In 2017 hebben we uitgebreid drie potentiële toekomstscenario's doorleefd: (voortzetting van) het ondernemingspensioenfonds (OPF), overgaan naar een bedrijfstakpensioenfonds (BPF) resp. opgaan in een algemeen pensioenfonds (APF). Voorlopig zijn er nog voldoende redenen om het fonds als zelfstandig ondernemingspensioenfonds te laten voortbestaan, met name vanwege de invloed die de sociale partners op de pensioenregeling kunnen uitoefenen, en daarbij op de prijs, de directe betrokkenheid en vertegenwoordiging van de belanghebbenden bij het fonds, het serviceniveau en het niveau van de uitvoeringskosten. Regelmatig zullen we deze overwegingen herijken.

Wat staat ons te wachten in de komende jaren? In het regeerakkoord valt te lezen dat het pensioensysteem zich verder zal bewegen richting een meer individuele pensioenopbouw met persoonlijke pensioenpotjes en afschaffing van de doorsneepremie. Minister Koolmees van Sociale Zaken heeft aangegeven dat in 2018 eerst de werkgeversorganisaties en vakbonden de kans krijgen een akkoord op hoofdlijnen te sluiten met het kabinet over de hervorming van het pensioenstelsel. Als er in de loop van 2018 geen akkoord wordt bereikt, dan zal naar verwachting het kabinet zelf met een voorstel komen. Als pensioenfonds zullen we moeten zorgen dat we flexibel genoeg zijn om te kunnen inspelen op de komende veranderingen.

Als slot van deze inleiding wil ik iedereen binnen en rond ons Pensioenfonds bedanken voor hun inzet, hun betrokkenheid en hun wijsheid. Samen zorgen we er voor dat we onze taak naar onze (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden en naar de aangesloten werkgevers bij het fonds zo goed mogelijk kunnen waarmaken.

Rijswijk, 5 juni 2018

Namens het Bestuur van de Stichting Pensioenfonds TNO
ir. Dick Ph. Schmidt
Voorzitter

Fondskarakteristieken

Meerjarenoverzicht

	2017	2016	2015	2014	2013
Aantallen					
Actieve deelnemers	4.258	4.207	4.303	4.489	4.807
Gewezen deelnemers	6.318	6.203	6.078	5.859	5.809
Pensioengerechtigden	5.354	5.277	5.221	5.152	5.038
Totaal	15.930	15.687	15.602	15.500	15.654
Financiële gegevens (in duizenden euro)					
Beleggingen voor risico pensioenfondsen					
Belegd vermogen	3.393.925	3.322.430	3.079.488	3.049.153	2.576.795
Beleggingsopbrengsten	117.270	289.065	75.004	514.194	53.340
Beleggingsrendement	3,8%	9,7%	2,6%	20,4%	2,3%
Beleggingen voor risico deelnemers					
Belegd vermogen	119.960	124.112	127.931	133.442	129.524
Beleggingsopbrengsten	2.325	4.297	3.194	11.636	5.487
Gemiddeld rendement Lifecycle ¹⁾	2,0%	3,6%	3,2%	11,6%	5,9%
Technische voorzieningen					
Technische voorziening voor risico pensioenfondsen	2.933.768	2.993.946	2.775.148	2.666.822	2.338.070
Overige technische voorzieningen	137	238	420	715	1.156
Totaal technische voorzieningen	2.933.905	2.994.184	2.775.568	2.667.537	2.339.226

1) Dit betreft het gemiddelde rendement over de lifecycle mixen defensief, neutraal en offensief. Hierin is het rendement van deelnemers die gekozen hebben voor vrije keuze of om hun kapitaal op een spaarrekening te plaatsen niet meegenomen. Het rendement heeft hierdoor ook geen directe link met de nominale beleggingsopbrengsten en het belegd vermogen voor risico deelnemers.

	2017	2016	2015	2014	2013
Afgeleide rente ultimo jaar ¹⁾	1,47%	1,31%	1,66%	1,84%	2,73%
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	119.960	124.112	127.931	133.442	129.524
Reserves					
Fondsvermogen	453.666	322.096	297.601	376.234	235.916
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers					
Premiepercentage	18,4% ²⁾	18,1%	17%	17%	20% ³⁾
Premies pensioenregeling	46.099	44.083	42.317	43.966	53.899
Premies Extra en Netto pensioen	209	210	235	323	390
	46.308	44.293	42.552	44.289	54.289
Pensioenuitkeringen	96.268	94.878	93.432	92.380	92.116
Toeslagen	0,00%⁴⁾	0,05%	0,17%	0,00%	0,00%
Kosten					
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	2.963	2.892	3.133	2.757	3.473
Pensioenuitvoeringskosten (in euro per deelnemer en pensioengerechtigde)	308	305	329	286	353
Vermogensbeheer (excl. Transactiekosten in % van het belegd vermogen)	0,69%	0,62%	0,60%	0,49%	0,75%
Vermogensbeheer (incl. Transactiekosten in % van het belegd vermogen)	0,78%	0,76%	0,72%	0,62%	0,80%
Dekkingsgraad					
Minimaal Vereiste dekkingsgraad	104,1%	104,1%	104,2%	104,2%	104,2%
Vereiste Dekkingsgraad	120,2%	119,9%	119,5%	112,9%	115,2%
Dekkingsgraad	114,9%	110,3%	110,2%	114,1%	110,1%
Beleidsdekkingsgraad	114,0%	106,1%	111,7%	112,0%	
Reële dekkingsgraad ⁵⁾	93,3%	87,8%	91,6%		

1) De afgeleide rente is de vaste rekenrente die resulteert in exact dezelfde technische voorziening ultimo boekjaar als de marktwaardevoorziening op basis van de DNB-renteterminstructuur.

2) 18,1% plus 0,3% extra werkgeversbijdrage.

3) Inclusief 2% Extra werkgeversbijdrage in verband met een dekkingsgraad beneden de 110% in het voorgaande jaar.

4) Op basis van de beleidsdekkingsgraad eind 2016 van 106,1% kon volgens wettelijke regels geen indexatie worden toegekend.

5) Voor de berekening van de reële dekkingsgraad is bij de vaststelling van de benodigde voorziening rekening gehouden met toekomstbestendige indexatie op basis van een verwacht prijsindexcijfer van 2%. Voor de eerste jaren geldt voor het prijsindexcijfer een ingroepad naar 2% dat door DNB is gepubliceerd.

Organisatie

Bestuur ¹⁾

<i>Werkgeversleden</i>		<i>Deelnemersleden</i>	
ir. D.Ph. Schmidt	voorzitter	drs. J.A. Veltman	tot 1 juni 2018 plv vz
dr. ir. J.W.L. Boumans		dr. F. Phillipson RTD	secretaris
mw. mr. drs. F. Marring RA		mw. I.J. Blankers MSc	
M. Paulus		mw. A.C. Westerlaken MSc	
		Vacature	(vanaf 1 juni 2018)
<i>Pensioengerechtigdenleden</i>			
dr. C.L. Ekkers			
drs. J.T. Ruijgrok MBA			

Verantwoordingsorgaan

<i>Werkgeversleden</i>		<i>Deelnemersleden</i>	
C.J.O.M. van Strien	voorzitter	mw. ir. M. van Dort	
mr. T.E. Bonsing-Kuipers	tot 1 september 2017	dr. P.H. de Haan	
drs. S.M. Brinkmann		dr. A.J. Kleinnijenhuis	
dr. mr. ir. W.C.A. Maas	vanaf 1 september 2017		
<i>Pensioengerechtigdenleden</i>			
ir. A.C.G. van Strien	plaatsvervangend voorzitter		
ir. P.J. Brandenburg	secretaris		
dr. J.P.M. Jore			

Visitatiecommissie

drs. H.J.J. Debrauwer	voorzitter
mr. A.W.J. van Coberen	
mw. mr. M. Meijer-Zaalberg	

1) Alle bestuursleden zijn benoemd voor een zittingstermijn van vier jaar.

Bestuurscommissies

Beleggingsadviescommissie

drs. J.A. Veltman Voorzitter
(a.i. v.a. 1 juni 2018)

dr. F. Phillipson RTD
drs. J.T. Ruijgrok MBA
drs. W.A.H. Baljet Extern Adviseur
drs. B.P.H. Puijn Extern Adviseur
drs. M. Sanders RBA Extern Adviseur

Private Equity Committee

drs. C.H.M. van Gerven Voorzitter
tot 1 juni 2018

drs. J.A. Veltman Extern Adviseur
drs. W.A.H. Baljet Extern Adviseur
drs. M.J. Krikke Extern Adviseur
drs. E.J. Vink Extern Adviseur

Commissie Pensioenbeheer

M. Paulus voorzitter

dr. F. Phillipson RTD
dr. C.L. Ekkers
drs. J.A. Veltman tot 1 juni 2018
mw. A.C. Westerlaken MSc

Commissie ESG-Beleid

ir. D.Ph. Schmidt Voorzitter

dr. F. Phillipson RTD
mw. A.C. Westerlaken MSc

Audit, Risk & Compliance Committee

dr. ir. J.W.L. Boumans Voorzitter

mw. mr. drs. F. Marring RA
drs. J.T. Ruijgrok MBA
drs. R.P. van Leeuwen Extern Adviseur
drs. A. de Waal Extern Adviseur (tot 1 april 2018)
mw. drs. H. Kapteijn-Fokkens RA Extern Adviseur (vanaf 1 april 2018)

Directie

drs. C.H.M. van Gerven directeur
mr. A. van Luijk adjunct-directeur (tot 1 juli 2018)
drs. J.A. Veltman adjunct-directeur (vanaf 1 juli 2018)

Adviserend actuaris

Willis Towers Watson

Certificerend actuaris

Aon Hewitt Nederland cv

Accountant

Deloitte Accountants B.V.

Compliance

Nederlands Compliance Instituut B.V.

mw. drs. M.P.J. Huisman-de Heij RA (interne Compliance Officer)

Verslag van het Bestuur

Het Fonds nu en straks

Missie

De missie van het Fonds is het uitvoeren van de pensioenregelingen op een correcte, evenwichtige, maatschappelijk verantwoorde en efficiënte wijze voor onze (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en aangesloten werkgevers.

Alle nieuwe pensioenafspraken tussen de sociale partners, bestuursbesluiten en wettelijke wijzigingen van 2017 die van invloed zijn geweest op het pensioenreglement en de uitvoeringsovereenkomst zijn in de betreffende documenten verwerkt en zijn door de pensioenuitvoerder geïmplementeerd in de pensioenadministratie. Het Bestuur heeft vastgesteld dat de uitkomsten naar aanleiding van de implementatie door de pensioenuitvoerder in overeenstemming zijn met de bedoelingen van de pensioenafspraken tussen de sociale partners, bestuursbesluiten en wettelijke wijzigingen van 2017. Met betrekking tot de mogelijke effecten heeft steeds een evenwichtige belangenafweging plaatsgevonden.

Visie

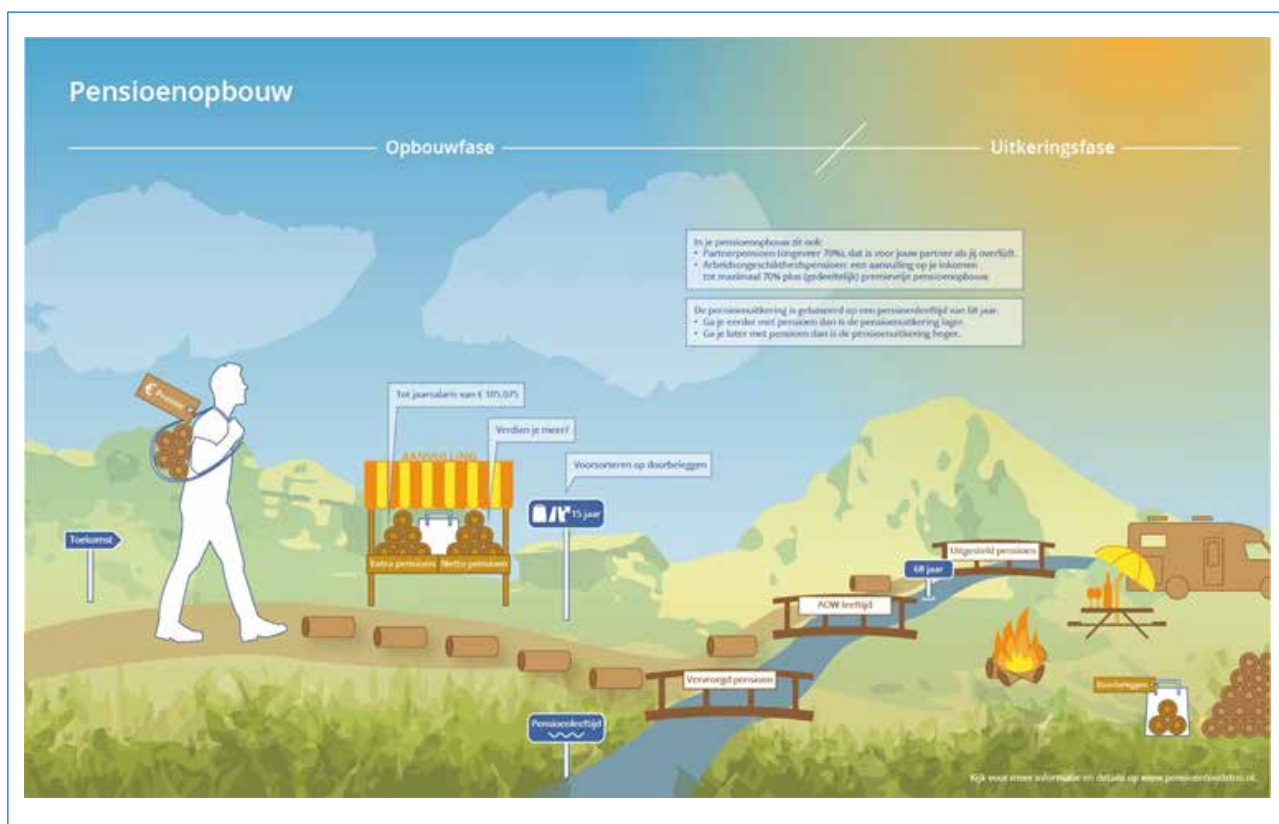
Pensioen is een belangrijke arbeidsvoorwaarde. Veel (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden zijn nu en/of in de toekomst afhankelijk van dit pensioen.

Het Fonds streeft naar een toekomstbestendige uitvoering van de pensioenregelingen binnen de huidige en (voor zover bekend) komende wettelijke kaders. Het Fonds voert een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid passend bij de nominale pensioenrechten van de deelnemers, met daarbij een gerede kans op toekomstig koopkrachtbehoud. Hiervoor is een betaalbare en stabiele premie nodig alsmede een voldoende hoog rendement tegen een acceptabel risico. Voldoende aandacht voor milieu, maatschappij en goed ondernemerschap kan gepaard gaan met een goed en stabiel rendement op de lange termijn. Het Fonds voert daarom een verantwoord beleggingsbeleid met aandacht voor duurzaamheid. Dit alles wordt vertaald in aansprekende en persoonlijke communicatie met de belanghebbenden, voorzien van realistische verwachtingen en transparantie over risico's.

Strategie

Het Fonds streeft bij de uitvoering van het beleid een hoge kwaliteit van dienstverlening na binnen de door de sector gehanteerde Code Pensioenfondsen. Het Fonds bepaalt en volgt daarom een beleid gericht op:

1. een betaalbare en acceptabele premie, nu en in de toekomst;
2. voldoende kapitaaldekking voor de nominale pensioenaanspraken;
3. voldoende kans op waardevastheid van de pensioenen;
4. openheid over beleggingen met extra aandacht voor mens en milieu;
5. evenwichtige belangenafweging bij besluiten;
6. een heldere en duidelijke communicatie, met oog voor persoonlijke vragen;
7. een correcte en efficiënte uitvoeringsorganisatie.

Pensioenregelingen

Pensioenfonds TNO kent een middelloonregeling met een voorwaardelijke toeslag. Deze regeling is een zogenoemde uitkeringsregeling. De regeling voorziet in de opbouw van een ouderdomspensioen dat vanaf 2018 een pensioenopbouw kent met een ingangleeftijd van 68 jaar en een partner- en wezenpensioen voor de nabestaanden. Ook kent de regeling premievrijstelling bij arbeidsongeschiktheid en een arbeidsongeschiktheidspensioen op risicobasis indien het pensioengevend loon boven de maximum WIA-dagloongrens uitkomt.

Daarnaast bestaan de regelingen Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen die het karakter hebben van een zogenaamde beschikbare premieregeling. De door deelnemers ingelegde premies worden belegd waarbij de deelnemer uit een aantal beleggingsprofielen kan kiezen. De verantwoordelijkheid voor de keuze van het beleggingsconcept en het daarbij behorende risico ligt geheel bij de (gewezen) deelnemer. Deze regelingen worden voor wat betreft het beleggingsdeel en de beleggingsadministratie in opdracht van het Fonds uitgevoerd door Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP).

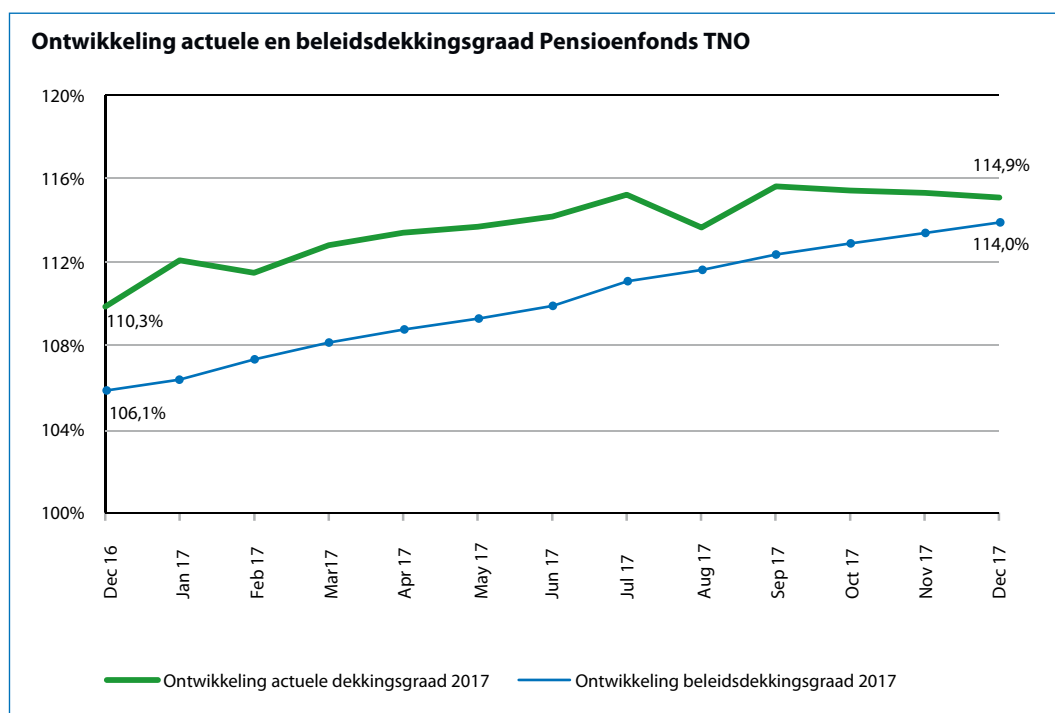
Vanaf 1 januari 2015 geldt er een wettelijk maximum voor het deel van het inkomen waarover pensioen wordt opgebouwd, de zogenaamde aftoppingsgrens. Daarom biedt het Pensioenfonds sinds die datum ook een Netto Pensioenregeling en een netto risicoverzekering voor het nabestaandenpensioen aan voor het deel van het inkomen van medewerkers dat uitkomt boven de wettelijke aftoppingsgrens. Deze Netto Pensioenregeling is wat de opzet betreft identiek aan de (bruto) Extra Pensioen- en TOP-regeling. De netto risicoverzekering voor het nabestaandenpensioen is ondergebracht bij Elips Life, onderdeel van Swiss-RE. Beide netto-regelingen zijn voor risico en rekening van de deelnemer.

Hoofdzaken in 2017

Voldoende kapitaaldekking en kans op waardevastheid

Het fonds heeft in 2017 een rendement gehaald van ca. 3,8%. Dit resultaat ligt onder het gemiddelde van alle Nederlandse pensioenfondsen. Voornamelijk heeft dit te maken met het feit dat Pensioenfonds TNO relatief gezien minder beleggingen heeft in zakelijke waarden, en juist deze categorie heeft goed gepresteerd in 2017. Rekening houdend met het risicoprofiel van het fonds kan worden gesteld dat het resultaat over 2017 redelijk in lijn is met de andere fondsen in de markt.

De actuele dekkingsgraad is eind 2017 uitgekomen op 114,9%. Het fonds heeft de beleidsdekkingsgraad zien stijgen met 8%-punt van 106% naar 114%. Hierdoor kunnen de pensioenen worden geïndexeerd met 0,42% per 1 januari 2018. Hoewel het rendement conform de eigen benchmark presteerde, blijft deze in 2017 achter bij andere pensioenfondsen. Belangrijkste redenen hiervoor was de conservatieve beleggingsportefeuille. Om in de toekomst voldoende rendement te halen is het fundament gelegd voor private debt beleggingen en is de vastgoedportefeuille uitgebreid met beursgenoteerd vastgoed.

Betaalbare en acceptabele premie

De verhoging van de fiscale pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar per 1 januari 2018 maakt het mogelijk de premie te verlagen. Vanuit het oogpunt van evenwichtige belangenafweging is evenwel geconstateerd dat de premie in 2017 niet bijdraagt aan herstel van de dekkingsgraad. Het herstel van de dekkingsgraad is bij Pensioenfonds TNO met name afhankelijk van het resultaat op de beleggingen en de ontwikkeling van de rente. Echter, vermeden moet worden dat voor een langere termijn de betaalde premies onvoldoende bijdragen aan de opbouw van de nieuwe pensioenen. Aangezien de feitelijke pensioenpremie onder de kostendekkende premie ligt, heeft het bestuur voorgesteld de premieverlaging slechts gedeeltelijk door te voeren, dit ter verbetering van de premiedekkingsgraad. Dit voorstel is overgenomen door de sociale partners. Zo resulteert een premie van 18,2% van de loonsom in 2018, tegen 18,4% in 2017.

Verder heeft het bestuur ingestemd met het verzoek van aangesloten werkgevers om elke aangesloten werkgever toe te staan om zelf –in overleg met de eigen werknemers of OR– de premieverdeling en premievrije voet voor de eigen onderneming te bepalen, waar tot op heden de voorgeschreven methodiek van sociale partners binnen TNO leidend was.

Premiedekkingsgraad

Met de premiedekkingsgraad wordt uitgedrukt of de premie die wordt betaald, voldoende is om nieuwe pensioenopbouw te financieren. Voor de vaststelling van de premiedekkingsgraad wordt de methode gevolgd die DNB ook toepast. De premiedekkingsgraad is dan gelijk aan de verhouding tussen de feitelijk (te) ontvangen premie en de premie die benodigd is voor de inkoop van nieuwe pensioenaanspraken, zonder rekening te houden met bufferopslagen in de premie. Hiervoor gaan we uit van de door DNB voorgeschreven rentetermijnstructuur, exclusief de opslag voor het vereist eigen vermogen.

De premiedekkingsgraad zoals die door DNB voor Pensioenfonds TNO in 2017 wordt berekend is gelijk aan 76,4%. De vergelijkbare premiedekkingsgraad was eind 2016 84,3%.

Beleggingsbeleid met respect voor mens en milieu

Dit jaar zijn de beleggingsovertuigingen heroverwogen en waar nodig aangepast. Het resultaat is meer duidelijkheid over de beleggingsbeginselen: wat doen we wel en wat niet. Onderdeel hiervan is ook het Maatschappelijk Verantwoord Beleggingsbeleid (MVB) van Pensioenfonds TNO dat gestoeld is op de volgende pijlers:

- transparantie: waarin beleggen we
- uitsluiten: waarin we niet willen beleggen
- integratie: onze beginselen gelden ook voor onze externe vermogensbeheerders

De door het bestuur in 2017 vastgestelde beleggingsbeginselen vormen daarmee een goed onderbouwd raamwerk voor het beleggingsbeleid. Zeer belangrijk aspect daarin is dus de nadrukkelijk aandacht voor een verantwoord beleggingsbeleid en duurzaamheid.

Dit heeft in 2017 geresulteerd in de verdere invulling van het beleid rondom 'Environmental, Social en Governance' ofwel het ESG-beleid. Allereerst is de werkgroep Ethisch beleggen omgevormd tot een vaste bestuurscommissie ESG-beleid die rechtstreeks rapporteert aan het bestuur. Een waardevolle stap om beleggingsbeleid met respect voor mens en milieu nog meer te borgen. Daarnaast is het beleidsplan herzien en er zijn verdere stappen genomen in de uitvoering. Zo zijn delen van de (passieve) portefeuille vervangen door smart-beta mandaten met een duidelijke ESG-focus. Verder is tabak uitgesloten als beleggingsdoel en er is besloten een ESG-overlay toe te passen op de Emerging Markets-aandelenportefeuille, met als doel dit later verder uit te breiden op de gehele passieve portefeuille. Ook wordt onderzocht of voor de bedrijfsobligaties een ESG-fonds kan worden gevonden met een aanvaardbaar rendement-risico profiel. Doordat het fonds nu ook weer individuele aandelen op naam heeft is ook het actief stemrecht geactiveerd door deelname aan Eumedion.

Voldoen aan wet- en regelgeving

Vanaf 1 januari 2018 zal de nieuwe pensioenopbouw plaatsvinden met een pensioenrichtleeftijd van 68 jaar, conform de nieuwe fiscale vereisten. Tevens zijn pensioenfondsen die een zgn. Defined Contribution (DC)-regeling kennen per die datum verplicht om een lifecycle beleggingsmix aan te bieden die gericht is op de aankoop van een variabele pensioenuitkering met doorbeleggingsmogelijkheid. Hiervoor heeft de uitvoerder van dit deel, Nationale Nederlanden Investment Partners, nieuwe lifecycle beleggingsmixen aan deelnemers aangeboden om hen de gelegenheid te bieden voor te sorteren op een variabele pensioenuitkering ingaande op de pensioendatum. Indien deelnemers gebruik wensen te maken van deze mogelijkheid zullen ze circa 15 jaar voor de pensioendatum moeten kiezen voor deze specifieke

lifecycle. Dit blijkt uit de diverse prognoses die hiervoor gemaakt zijn. Deelnemers kunnen voor de variabele uitkering op de pensioendatum niet terecht bij het Pensioenfonds TNO en zullen gebruik moeten maken van de shopmogelijkheden. Het Fonds voert wel een stabiele uitkering uit.

Correcte en efficiënte uitvoering pensioenadministratie

Eind 2017 liep de eerste contracttermijn met AZL af. Hierdoor was besluitvorming aan de orde over het verlengen van de uitbestedingsovereenkomst. Na een grondig evaluatietraject is een programma van eisen opgesteld dat met ondersteuning van PwC is afgestemd met AZL. De resultaten van deze afstemming hebben geresulteerd in een nieuwe overeenkomst per 1-1-2018.

Het fonds is gebaat bij een eenvoudige regeling. Dit leidt namelijk tot lagere uitvoeringskosten en een kleinere kans op foutieve uitvoering. Daarom is besloten om de opgebouwde aanspraken op ouderdomspensioen met als ingangleeftijd 65 jaar om te zetten naar ingangleeftijd 68, waarmee weer éénduidige pensioenaanspraken ontstaan. Daarnaast is besloten om de aanspraken van een categorie deelnemers en gewezen deelnemers die tot 1 juli 1987 een voorwaardelijke aanspraak hebben opgebouwd op een ongehuwden-ouderdomspensioen bij ingang van het levenslange ouderdomspensioen, per 1 januari 2018 afhankelijk van de burgerlijke staat om te zetten naar een onvoorwaardelijk levenslang ouderdomspensioen op 68 jaar. Ook dit leidt tot lagere uitvoeringskosten, minder fouten en eenvoudiger communicatie.

Heldere en duidelijke communicatie

Het pensioenfonds heeft na het succes van 2014 (?) in 2017 weer een serie informatiebijeenkomsten gehouden om deelnemers bij te praten over de actualiteiten rondom de regeling. Deze bijeenkomsten (23 in totaal) zijn zeer goed bezocht door in totaal circa 1.000 deelnemers. Ook zijn begin 2018 een drietal bijeenkomsten voor pensioengerechtigden georganiseerd. Tijdens de bijeenkomsten is aandacht besteed aan de wijziging in de pensioenregeling in verband met de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar. Andere onderwerpen waar ook uitgebreid bij stil is gestaan zijn risicobereidheid van de deelnemers en pensioengerechtigden en ethische aspecten bij beleggen. Dat ging op interactieve wijze: er kon gekozen worden uit een aantal antwoorden bij stellingen die ingingen op het rendement-risicoprofiel van het Fonds en de mate waarin het Fonds momenteel Maatschappelijk Verantwoord Beleggen doorvoert.

Algemene verordening gegevensbescherming (AVG)

Vanaf 25 mei 2018 is de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) van toepassing. Vanaf die datum geldt dezelfde privacywetgeving in de hele Europese Unie (EU). De Wet bescherming persoonsgegevens (Wbp) geldt dan niet meer.

In 2017 is het fonds gestart met dit project dat in de loop van 2018 verder binnen het fonds met ondersteuning van een externe partij is uitgerold. Gestart is met een checklist waarop alle activiteiten zijn opgenomen die in het kader van deze nieuwe wetgeving moesten worden uitgevoerd. Het project is vervolgens opgedeeld in een traject met alle uitbestede partijen en een traject voor de eigen organisatie.

De afgelopen periode is een fit/GAP-analyse per uitbestede partij opgesteld waaruit naar voren kwam welke werkzaamheden ten aanzien van de AVG-vereisten nog moesten worden uitgevoerd om uiteindelijk aan de nieuwe wetgeving te kunnen voldoen. Op basis van een planning en tijdspad zijn de werkzaamheden ingedeeld om uiteindelijk op 25 mei 2018 gereed te zijn.

Met alle betrokken partijen is een nieuwe verwerkersovereenkomst afgesloten en is vastgesteld dat alle acties naar aanleiding van de Fit/GAP-analyses zo goed als zijn afgerond.

Governance

In 2017 zijn de voorbereidingen getroffen voor de instelling van een Raad van Toezicht. Dit is met ingang van 2018 een wettelijke verplichting voor pensioenfondsen met een belegd vermogen van meer dan 1 miljard euro. Naar verwachting geldt deze verplichting vanaf 1 oktober 2018. De Raad van Toezicht komt in de plaats van de visitatiecommissies die tot nu toe op tweejaarlijkse basis het interne toezicht heeft uitgeoefend.

In de loop van 2017 heeft een aantal evaluaties plaatsgevonden met betrekking tot de status van de opvolging van de aanbevelingen naar aanleiding van de visitatie over 2016. Deze toets heeft tot doel om sneller de follow up van de visitatie van het vorig jaar te kunnen beoordelen. De uitkomst was, dat het fonds in 2017 over het algemeen goed is gevorderd met de implementatie van de eerdere aanbevelingen. Elders in dit jaarverslag wordt hier uitvoeriger op ingegaan.

Begin 2017 heeft De Nederlandsche Bank (DNB) bij het Fonds een (regulier) on-site onderzoek naar het beleggingsbeleid en de uitvoering alsmede het risicobeheer daarvan uitgevoerd. Hieruit kwamen enkele aanbevelingen ter verbetering naar voren, echter geen grote manco's. In samenspraak met DNB is een plan van aanpak opgesteld ter opvolging van de aanbevelingen.

Toekomst fonds

Het fonds monitort ook de toekomst van het pensioenstelsel en de gevolgen hiervoor voor de regelingen en uitvoering van de regelingen. In het regeerakkoord staat dat het kabinet toe wil naar een nieuw pensioencontract dat persoonlijke pensioenpotjes mogelijk maakt. De verplichte deelname aan het stelsel en de collectieve uitvoering moeten daarbij behouden blijven. Tegelijkertijd wil het kabinet af van de zogeheten 'doorsneepremie'. Bij de mogelijke nieuwe systematiek blijft, net als nu, gelden dat ongeacht de leeftijd eenzelfde premiepercentage van toepassing zal zijn maar dat jongeren hiervoor een hogere pensioenopbouw krijgen dan ouderen.

Het Bestuur ziet drie potentiële toekomstscenario's voor de pensioenuitvoering: (voortzetting van) het ondernemingspensioenfonds (OPF), overgaan naar een bedrijfstakpensioenfonds (BPF) resp. opgaan in een algemeen pensioenfonds (APF). Het Bestuur heeft uit een scenario-studie geconcludeerd dat er op dit moment in vergelijking met andere scenario's voor de korte en middellange termijn nog steeds goede argumenten bestaan voor een eigen ondernemingspensioenfonds. Met name vanwege de invloed die de sociale partners op de pensioenregeling kunnen uitoefenen, en daarbij op de prijs, de directe betrokkenheid en vertegenwoordiging van de belanghebbenden bij het fonds, het serviceniveau en het niveau van de uitvoerings- en vermogensbeheerkosten. Het uitgangspunt is daarom vooralsnog dat het fonds als zelfstandig OPF blijft voortbestaan. Daarbij blijft het Bestuur ontvankelijk en aandacht houden voor de meest geschikte vorm van het fonds in de toekomst en welke opties er zijn, zowel wat betreft de rechtsvorm als de bestuursvorm, zeker ook in het geval dat het pensioenstelsel veel individueler wordt.

Governance

Onder governance wordt het besturen van het Pensioenfonds en het toezicht daarop verstaan. Dit hoofdstuk bevat de opzet van de organisatie, de bemensing en afspraken en relaties met andere organen. Ook komt onder de communicatie met deelnemers en pensioengerechtigden aan de orde.

Organisatie

Het Bestuur is gebaseerd op het paritaire bestuursmodel en bestaat uit tien leden. Vier werkgeversleden, vier deelnemersleden en twee pensioengerechtigdenleden. Het Pensioenfonds kent een Verantwoordingsorgaan en een Visitatiecommissie. Het Bestuur wordt geadviseerd door de Beleggingsadviescommissie, de Commissie Pensioenbeheer, de Audit, Risk & Compliance Committee en sinds dit jaar ook de Commissie ESG-Beleid. Voor de beleidsvoorbereiding en de uitvoering laat het Bestuur zich adviseren en ondersteunen door het bestuursbureau. De bestuursleden worden bij (her)benoeming getoetst op geschiktheid. Alleen bij gebleken geschiktheid wordt de kandidaat (her)benoemd. Het is belangrijk dat bestuursleden zich blijven ontwikkelen en op de hoogte zijn van actuele ontwikkelingen.

Het Bestuur heeft een Jaarplan vastgesteld dat tevens een doorkijk biedt naar de komende periode. De agenda van het Pensioenfonds volgt uit het Jaarplan en de actuele ontwikkelingen. Voor het afhandelen van deze agenda kwam het Bestuur in 2017 zevenmaal in vergadering bijeen. In de vaste bestuurscommissies worden besluiten voorbereid en voorzien van een advies. Hiervoor waren in totaal 19 bijeenkomsten nodig. Naast bestuursvergaderingen hebben overlegvergaderingen met het Verantwoordingsorgaan, workshops en bijeenkomsten met het intern toezicht (Visitatiecommissie) plaatsgevonden. De workshops hadden als thema's Beleggingsbeleid Private Debt, Zelfevaluatie Bestuur en Strategie met nadruk op het strategisch beleggingsbeleid.

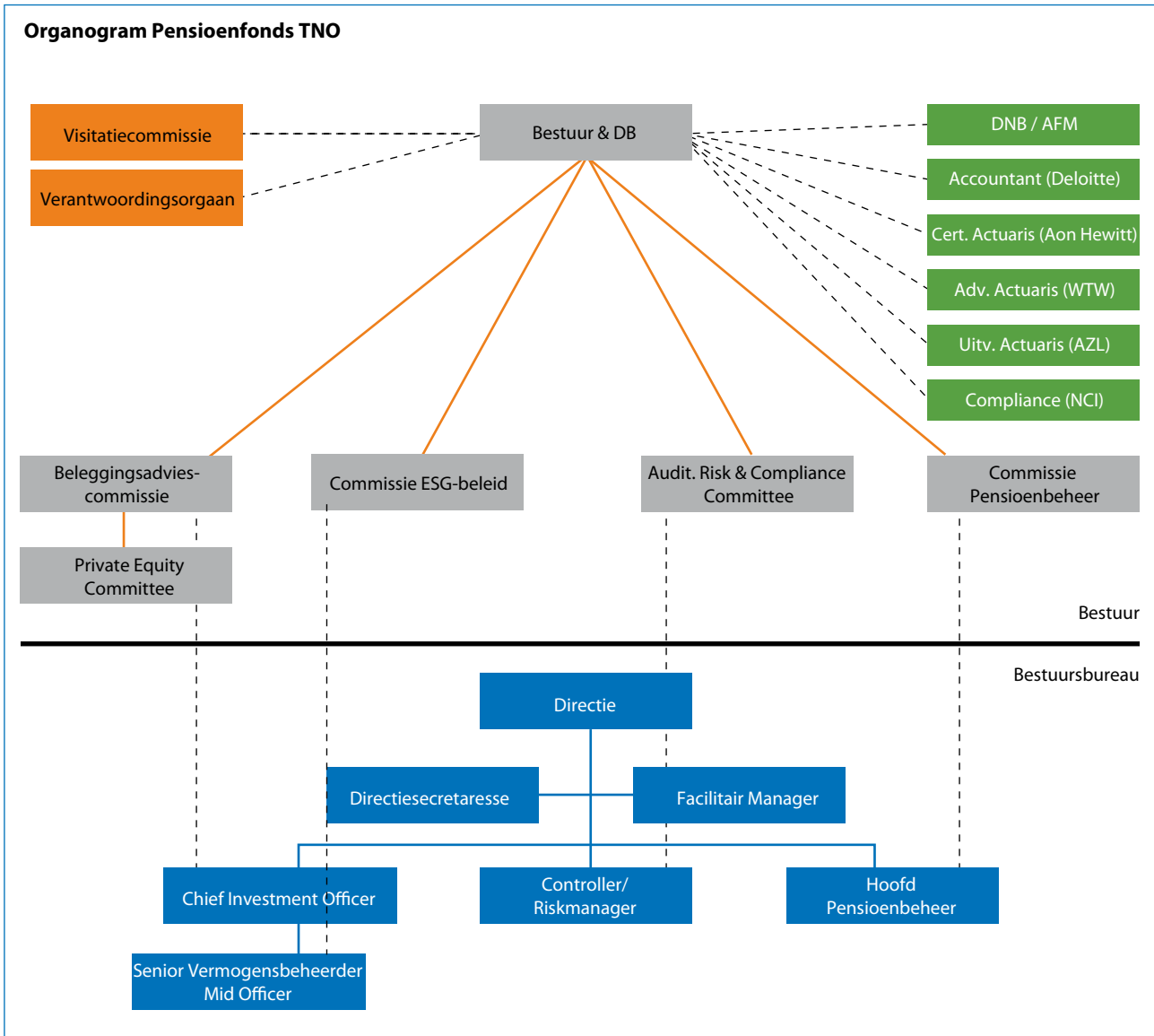
Om de ambities van het Bestuur waar te maken heeft het bestuursbureau een belangrijke rol op het voorbereidende, ondersteunende en monitorende vlak. Een tweehoofdige directie heeft de dagelijkse leiding en legt verantwoording af aan het Bestuur. Verder bestaat het bestuursbureau uit een secretariaat en de afdelingen vermogensbeheer, pensioenbeheer en risicobeheer.

Het bestuursbureau zorgt onder meer voor de selectie van de externe vermogensbeheerders, de toetsing en monitoring van het gevoerde externe beheer, het laten uitvoeren van risicoanalyses, de aanlevering van gegevens voor ALM-studies, het maken van beleidsvoorstellen, uitvoeren van bestuursbesluiten, secretariaatsvoering van het Bestuur en de bestuurscommissies en het verstrekken van rapportages.

Personele wijzigingen

In 2017 is mevrouw. I.J. Blankers benoemd als bestuurslid binnen het fonds vanuit de geleding van de werknemers. Zij volgt daarmee de heer Vethaak op, van wie de zittingstermijn is geëindigd. Tevens zijn mevrouw F. Marring (vanuit de werkgevers) en de heren D.Ph. Schmidt (vanuit de werkgevers), C.L. Ekkers (vanuit de pensioengerechtigden) en F. Phillipson (vanuit de werknemers) in het bestuur herbenoemd voor een volgende zittingstermijn. Het Bestuur heeft een voorgenomen besluit vastgesteld om mevrouw S. van Kooten te benoemen als bestuurslid op de werkgeverszetel in het bestuur die eind 2018 vacant wordt. Als aspirant bestuurslid woont zij alvast de bestuursvergadering en de vergaderingen van de bestuurscommissie bij. De heer W.A.H. Baljet is herbenoemd als extern lid van de Beleggingsadviescommissie en de Private Equity-Commissie. De heer W.C.A. Maas is benoemd als lid van het Verantwoordingsorgaan (vanuit de werkgevers) door het tussentijdse vertrek van de heer T. Bonsing. Tenslotte was er nog de benoeming van de heer A.J. Kleinnijhuis op de werknemerszetel in het Verantwoordingsorgaan wegens het tussentijdse vertrek van de heer K. Bouman.

Organogram

Service Level Agreement

Het Bestuur heeft specifieke taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden gemandateerd aan het bestuursbureau. Met de outsourcing van de meer uitvoerende taken heeft het bestuursbureau de afgelopen jaren een andere, meer coördinerende rol gekregen naast de beleidsvoorbereidende en de bestuursondersteunende taken. Om deze rol te formaliseren, bestaat er een Service Level Agreement (SLA) voor de relatie tussen Bestuur en bestuursbureau. Deze SLA heeft als doel het inzichtelijk maken van de dienstverlening van het bestuursbureau aan het Bestuur. Daardoor is het Bestuur enerzijds beter in staat de eigen taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden te structureren en in te richten en anderzijds inhoudelijk en gestructureerd te sturen op de kwaliteit en inhoud van de dienstverlening. De SLA bevat daartoe afspraken tussen het Bestuur en het bestuursbureau met betrekking tot de uitvoering van de pensioenregeling, het vermogensbeheer, het risicobeheer en de bestuursondersteuning.

Visitatiecommissie.

De Visitatiecommissie heeft de wettelijke taak toezicht te houden op het beleid van het Bestuur en op de algemene gang van zaken in het Pensioenfonds. De Visitatiecommissie is belast met het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het Bestuur en legt verantwoording af over de uitvoering van de taak aan het Verantwoordingsorgaan en de werkgever en rapporteert hierover aan het Bestuur. Een samenvatting van het verslag en de aanbevelingen van de visitatiecommissie voorzien van een bestuursreactie worden bovendien opgenomen in het jaarverslag. De samenstelling van de commissie is in 2017 niet gewijzigd. De visitatiecommissie heeft begin 2018 haar laatste visitatie uitgevoerd, waarvan de resultaten elders in dit verslag te vinden zijn. Vanaf medio 2018 zal de Visitatiecommissie, op wettelijke gronden, plaats maken voor een Raad van Toezicht. Het Bestuur is inmiddels gestart met de werving en selectie van een Raad van Toezicht. Daarbij wordt het bestuur ondersteund door het "Nationaal Register voor commissarissen en toezichthouders". Planning is erop gericht de Raad van Toezicht per 1 juli 2018 te installeren.

Met de nieuw benoemde Raad van Toezicht worden vervolgens werkafspraken en procedures gemaakt gericht op de invulling van het intern toezicht.

Relatie met stakeholders

Het Bestuur of een delegatie daarvan heeft regelmatig overleg met de stakeholders zoals de sociale partners en de vereniging van gepensioneerden, eTNOs en met het Verantwoordingsorgaan en de Visitatiecommissie. Het Verantwoordingsorgaan heeft een zevental adviezen uitgebracht, te weten over:

- (1) het reglement visitatiecommissie;
- (2) invulling visitatie 2017;
- (3) jaarverslag;
- (4) omzetting voorwaardelijk ongehuwdenpensioen;
- (5) omzetting pensioenaanspraken 68 jaar;
- (6) Pensioenpremie 2018;
- (7) Communicatieplan 2017 - 2018.

Daarnaast heeft het Verantwoordingsorgaan een algemeen oordeel uitgesproken over het handelen van het Bestuur en het door het Bestuur uitgevoerde beleid in het voorgaande jaar.

In het kader van themaonderzoeken en themabijeenkomsten van DNB heeft het Bestuur contacten met de toezichthouder onderhouden.

Beloning c.q. vergoeding bestuursleden en leden van het Verantwoordingsorgaan

Alle bestuursleden hebben recht op een vaste onkostenvergoeding van € 1.128 per persoon per jaar. Dit bedrag dient ter dekking van alle onkosten die de bestuursleden maken, exclusief eventuele reiskosten. Verder wordt voor de inzet van werkgevers- en werknemersleden tijdens de reguliere werktijd een compensatie betaald aan de werkgever. Deze is afgeleid van het maximale WNT-bedrag (Wet Normering Topinkomens), en bedraagt € 16.924 per persoon per jaar. Werkgevers- en werknemersleden in het Bestuur hebben zelf géén recht op een beloning van het Fonds voor het bestuurswerk. De pensioengerechtigdenleden in het Bestuur hebben naast de onkostenvergoeding recht op een vaste vergoeding van € 9.000 per persoon per jaar.

Ook de leden van het Verantwoordingsorgaan hebben recht op een vaste onkostenvergoeding. Deze bedraagt 60% van de onkostenvergoeding van het Bestuur, exclusief eventuele reiskosten. Als compensatie aan de werkgever voor gedeelde tijd van de werkgevers- en werknemersleden van het Verantwoordingsorgaan en aan de pensioengerechtigdenleden in het Verantwoordingsorgaan is een bedrag van € 2.000 per lid per jaar vastgesteld.

Financieel crisisplan

Het Fonds beschikt over een financieel crisisplan. Hierin zijn twee crisissituaties te onderscheiden. Allereerst de crisissituatie die voortkomt uit het niet tijdig kunnen herstellen van een dekkingstekort of reservetekort met gebruikmaking van de vastgestelde premie- en toeslaginstrumenten, dan wel een daling van de actuele dekkingsgraad beneden het kritische niveau van 90% zoals vastgelegd in het risicokader¹⁾. Daarnaast wordt de crisissituatie onderscheiden die voortkomt uit grote negatieve uitslagen op de financiële markten. In het crisisplan zijn de kenmerken van deze crisissituaties gedefinieerd en zijn de te volgen processtappen door het crisisteam beschreven. De samenstelling van het door het Bestuur benoemde crisisteam is beschreven in het crisisplan dat op de website van het Pensioenfonds is gepubliceerd. In 2017 waren er géén omstandigheden die een bijeenkomst van het crisisteam noodzakelijk maakten.

Herstelplan

De buffer van het Fonds die bedoeld is om financiële tegenvallers op te vangen, is eind 2017 nog niet groot genoeg. Deze buffer dient 20,2% te zijn. De huidige buffer bedraagt 14,9%.

Het Fonds heeft het betreffende herstelplan geëvalueerd. De evaluatie is aan De Nederlandsche Bank (DNB) aangeboden. In het herstelplan werkt het Pensioenfonds uit hoe het in maximaal 10 jaar weer voldoet aan het strategisch Vereist Eigen Vermogen (VEV) op basis van de beleidsdekkingsgraad. Uit de evaluatie blijkt dat het Fonds ruim binnen de wettelijke hersteltermijn van 10 jaar blijft.

Toets op naleving Code Pensioenfonds

Jaarlijks wordt er een inventarisatie uitgevoerd om te bezien in hoeverre het Fonds conform artikel 107 van de Pensioenwet voldoet aan de 83 normen uit de nieuwe Code Pensioenfonds. Daarbij is vastgesteld dat het Fonds aan vrijwel alle normen uit deze Code voldoet.

Aan de gewenste diversiteit in het Verantwoordingsorgaan werd in 2016 wel voldaan aan de norm voor verdeling van het aantal zetels tussen mannen en vrouwen maar nog niet aan de norm voor wat betreft de leeftjidsverdeling (normen 66 en 68). Door pensionering van één van de leden is deze vrijgekomen plek binnen het Verantwoordingsorgaan sinds begin 2017 ingevuld door een deelnemer die de 40 jarige leeftijd nog niet heeft bereikt. Hiermee voldoet het Verantwoordingsorgaan ook op dit punt aan de Code Pensioenfonds.

Conform de statuten is de reguliere zittingstermijn van bestuursleden maximaal 4 jaar, met de mogelijkheid van herbenoeming. Behalve de voorzitter is geen van de bestuursleden meer dan twee keer herbenoemd. De voorzitter is tussentijds op het rooster van aftreden van zijn voorganger benoemd en daarna tweemaal voor de volledige zittingstermijn van 4 jaar en eenmaal voor 2,5 jaar herbenoemd. Zijn zittingstermijn is vervolgens verlengd om in de tussentijd een geschikte opvolger als voorzitter te vinden. Met deze herbenoemingen inclusief verlenging komt de maximale zittingstermijn van de voorzitter uit op 14 jaar en 3 maanden.

Code Pensioenfonds

Jaarlijks wordt er een inventarisatie uitgevoerd om te bezien in hoeverre het Fonds conform artikel 107 van de Pensioenwet voldoet aan de 83 normen uit de Code Pensioenfonds. Daarbij is vastgesteld dat het Fonds aan alle normen uit deze Code voldoet, met uitzondering van de normen 51 en 60.

Norm 51, de zelfevaluatie van het Bestuur. Jaarlijks vindt een zelfevaluatie door het Bestuur plaats. Dit vormt input voor het actualiseren van het geschiktheidsplan. Bij de evaluatie in 2013/2014 is een professionele externe partij betrokken

1) De uitwerking en uitvoering van het beleid zijn gebaseerd op de mate waarin het Pensioenfonds, na overleg met vertegenwoordigers van de werkgevers, werknemers en pensioengerechtigden en na overleg met de organen van het Pensioenfonds, bereid is beleggingsrisico's te lopen om de doelstelling en ambitie van het Pensioenfonds te realiseren. Voorts op de mate waarin het Pensioenfonds beleggingsrisico's kan lopen, gegeven de kenmerken van het Pensioenfonds.

geweest. Bij de evaluatie in 2016/2017 is enkel bij de voorbereiding van de collectieve bespreking van de zelfevaluatie in het eerste kwartaal van 2017 een externe partij ingeschakeld. Voor deze opzet is toen gekozen, omdat in het kader van de zelfevaluatie de voorzitter en secretaris samen met elk bestuurslid jaarlijks een functioneringsgesprek voeren. Twee andere bestuursleden voeren jaarlijks een functioneringsgesprek met de voorzitter respectievelijk de secretaris. De resultaten worden teruggekoppeld in de collectieve bijeenkomst met het hele Bestuur. In 2018 heeft een zelfevaluatie plaatsgevonden onder begeleiding van een professionele externe partij.

Norm 60, de zittingstermijn van de voorzitter. Conform de statuten is de reguliere zittingstermijn van bestuursleden 4 jaar, met de mogelijkheid om maximaal twee keer te worden herbenoemd voor 4 jaar. De voorzitter is tussentijds op het rooster van aftreden van zijn voorganger benoemd en vervolgens tweemaal voor de volledige zittingstermijn van 4 jaar en eenmaal voor 2,5 jaar herbenoemd. Met deze herbenoemingen inclusief verlenging komt de maximale zittingstermijn van de voorzitter uit op 14 jaar en 3 maanden. Zijn zittingstermijn is verlengd omdat op dat moment nog geen geschikte kandidaat binnen de TNO-organisatie beschikbaar was om de voorzittersrol over te nemen. Het Bestuur heeft de extra tijd benut om in de tussentijd samen met de Raad van Bestuur van TNO een geschikte kandidaat als voorzitter te vinden.

Commissie ESG-beleid

Nieuw in 2017 is de Commissie ESG-beleid. Voorheen was dit de werkgroep Ethisch beleggen. Gezien het belang dat Pensioenfonds TNO hecht aan een verantwoord beleggingsbeleid met respect voor mensen en milieu, heeft dit nu een duidelijkere positie gekregen. Waar voorheen de werkgroep Ethisch een adviesorgaan was van de Beleggingscommissie, is het nu een vaste bestuurscommissie.

Naleving wet- en regelgeving

Het Bestuur heeft in 2017 een compliancetoets uitgevoerd aan de wet- en regelgeving volgens normen 82 en 83 van de Code Pensioenfonds. Daarbij is getoetst of de reglementen, statuten en ABTN van het Fonds in overeenstemming zijn met de geldende wet- en regelgeving.

De Compliancetoets 2017 valt samen met de implementatie van de wijzigingen in de pensioenregelingen waartoe het Bestuur in de vergadering van 7 november 2017 na instemming van de sociale partners en het advies van het VO heeft besloten.

Uit de Compliancetoets 2017 is een aantal punten gekomen die een aanvulling of aanpassing van de reglementen aan gewijzigde wettelijke bepalingen wenselijk maken. De belangrijkste daarvan hebben betrekking op de communicatievereisten uit de Wet Pensioencommunicatie en de verplichting per 1 januari 2018 om rekening te houden met een variabele uitkering bij een DC-regeling op grond van de Wet Verbeterde Premieregeling.

In de Compliancetoets zijn verder geen andere aspecten geconstateerd die direct tot een wijziging van de reglementen en statuten zouden moeten leiden.

Toezicht door DNB, AFM en de AP (Autoriteit Persoonsgegevens)

In 2017 zijn aan het Pensioenfonds door de toezichhouders geen dwangsommen of boetes opgelegd. Evenmin zijn door de toezichhouders aanwijzingen aan het Pensioenfonds gegeven, noch is een bewindvoerder aangesteld of is de bevoegdheidsuitoefening van organen van het Pensioenfonds gebonden aan toestemming van de toezichhouders.

Onsite beleggingsonderzoek DNB

Gedurende de maanden januari en februari 2017 heeft DNB bij het Fonds een (regulier) on-site onderzoek naar de beleggingen en risicobeheer uitgevoerd. Het voorlopig rapport is op 8 mei 2017 met DNB besproken. Op 11 mei 2017 heeft het fonds het definitieve rapport ontvangen naar aanleiding van dit onderzoek. De vorm van dit onderzoek was het bestuderen door DNB van door het Fonds aangeleverde documentatie en het op grond hiervan formuleren van negatieve hypothesen, dit ter weerlegging door het Fonds. De voornaamste hypothesen van DNB hadden betrekking op (het proces rondom) de selectie van nieuwe beleggingscategorieën en op de invulling van de rol van risicomanagement binnen het bestuursbureau. Vanuit het Fonds is op deze hypothesen schriftelijk en mondeling gereageerd, waarna DNB definitief zijn rapport heeft uitgebracht. Hierop is door het Fonds gereageerd met o.a. enkele voorstellen tot verbeteracties. DNB heeft ingestemd met deze voorstellen en deze zijn inmiddels in uitvoering genomen. De belangrijkste actie is een steviger en meer onafhankelijke positionering binnen het bestuursbureau van het risicomanagement bij de beleggingen.

Klachten

Pensioenfonds TNO heeft een interne klachten- en geschillenregeling. Indien een (gewezen) deelnemer of een pensioengerechtigde een klacht heeft of meent dat hij of zij niet correct is behandeld door de pensioenuitvoerder en hier met de pensioenuitvoerder niet uitkomt dan kan hij of zij gebruik maken van de interne klachten- en geschillenregeling.

Via de managementrapportage wordt het Bestuur per kwartaal door de pensioenuitvoerder AZL geïnformeerd over de status van ontvangen en behandelde operationele voorvallen en klachten. De pensioenuitvoerder meldde in 2017 56 operationele voorvallen en 2 klachten bij de interne Compliance Officer van de eigen organisatie. De 2 klachten betroffen individuele berekeningen met betrekking tot waardeoverdracht en inlogproblemen op het deelnemersportaal van het Fonds. Deze klachten zijn naar tevredenheid van de deelnemers opgepakt en afgehandeld. Daar waar nodig zijn acties genomen om herhaling van de operationele voorvallen in de toekomst te voorkomen.

Van de operationele voorvallen hadden 19 voorvallen betrekking op het deelnemersportaal, 7 voorvallen hadden betrekking op het ontbreken van gegevens, 6 voorvallen hadden betrekking op waardeoverdrachten, 5 voorvallen hadden betrekking op het Uniform Pensioenoverzicht (UPO) en 19 voorvallen op overige onderwerpen.

Terugkijkend over 2017 kunnen we vaststellen dat het aantal operationele voorvallen en klachten beperkt is. Dit positieve beeld wil het Bestuur voortzetten. De interne klachten- en geschillenregeling is openbaar en kan worden geraadpleegd op de website van het Pensioenfonds. Er hebben zich in 2017 geen incidenten voorgedaan die hadden moeten worden gemeld aan DNB.

IT-beleid

In 2017 is het Fonds met ondersteuning van externe expertise gestart met het actualiseren en het aanscherpen van het IT-beleid. Bij de implementatie van het nieuwe IT-beleid zal met de belangrijkste externe partijen in overleg worden getreden over de IT-uitgangspunten, IT-uitvoering en de monitoring daarvan. Er is besloten om het IT-beleid, conform aanbeveling van de Pensioenfederatie, op te stellen vanuit de 5 A's. De vijf beleidscomponenten zijn: Awareness (bewustzijn), Availability (beschikbaarheid), Access (toegang), Accuracy (betrouwbaarheid) en Agility (aanpasbaarheid). Het IT-beleid zal in 2018 door het Bestuur worden vastgesteld en voorts zal een begin worden gemaakt met de implementatie en monitoring.

Wet melding datalekken

In 2017 zijn bij de bewerker en het Fonds geen situaties bekend waarbij sprake is geweest van een datalek dan wel een beveiligingslek.

Communicatieplan

Het Fonds communiceert elektronisch en per post. Deelnemers en pensioengerechtigden kunnen hierin zelf een keuze maken. Het Fonds doet dit met heldere teksten en aansprekende beelden die in dienst staan van de verschillende communicatiedoelen van het pensioenfonds. De geïdentificeerde issues uit het communicatieplan 2017-2018 waren in 2017 immers nog steeds actueel:

- Kritische geluiden over het pensioenstelsel en de financiële stabiliteit.
- Het vervolg op de nieuwe wetgeving en verhoging van de fiscale pensioenrichtleeftijd.
- De verdere uitrol van digitale communicatie.

Website helder en servicegericht

De website van het fonds (www.pensioenfondstno.nl) is een belangrijke basis voor alle communicatie-uitingen. Het is tevens de toegang naar 'Mijn pensioen', de persoonlijke pensioenportal, de basis voor het digitale magazine en platform voor nieuwsberichten en de pensioenregeling. Of het nu gaat om gewezen deelnemers, deelnemers, pensioengerechtigden, werkgevers, nieuwe werknemers of bestuursleden, de website is een onmisbare schakel in de interactie. De website heeft als doel informeren en waar van toepassing aanzetten tot actie (wijzigingen of keuzes doorgeven).

In 2017 zijn diverse aanvullingen en updates op de siteteksten gedaan. Stuk voor stuk acties die horen bij het reguliere onderhoud van de website.

Het resultaat van de communicatie via de website is indirect te herleiden aan de websitestatistieken en de resultaten van het tevredenheidsonderzoek. Op basis van die cijfers kan geconcludeerd worden dat op de website met name de deze menu-items veel bekeken worden: nieuws, dekingsgraad, documenten en waar vind je jouw gegevens. De pieken in de bezoekersaantallen liggen rond de data waarop mailings (UPO, locatiebezoeken) en de Life & Pension zijn verstuurd. Verder wordt vooral ook de portal gebruikt. Met name het digitale dossier en de pensioenplanner (simulatie) zijn veel bezochte pagina's. Interessante verbeterpunten en ideeën voor de toekomst zijn onder meer het updaten/inrichten van de Engelstalige pagina's.

Life & Pension vanaf 2017 ook in het Engels

Dit is het eerste volle jaar dat het pensioenfonds de Life & Pension zowel in print (3.225 exemplaren) als digitaal (circa 10.500 e-mailadressen) heeft uitgebracht. De twee edities die in februari en juni van 2017 zijn verschenen belichten op een gelaagde en verfrissende wijze diverse actuele onderwerpen. Het is telkens een mix van korte, pakkende teksten, die op afwisselende wijze worden gepresenteerd. De vaste structuur van het magazine en terugkerende rubrieken zorgen daarbij voor herkenning. Speciaal voor de lezers die nog niet digitaal communiceren is er ook nog altijd de pensioenkrant die per post wordt toegestuurd.

Vanaf de jaarverslagversie van de pensioenkrant (editie juni 2017) wordt voor het eerst ook in een Engelstalige editie uitgebracht. Deze ontwikkeling sluit aan op de internationalisering van TNO en de aangesloten werkgevers en zorgt ervoor dat de internationale medewerkers ook goed geïnformeerd worden over de ontwikkelingen rondom hun pensioen. Stap voor stap wordt het magazine op een hoger niveau gebracht.

Het resultaat van de communicatie van de Life & Pension is te herleiden uit de persoonlijke feedback die naar aanleiding van verschillende artikelen binnenkomt en de statistische informatie. Zo blijkt uit de statistische informatie dat de digitale Life & Pension gemiddeld tussen de 15 seconden en 4 minuten wordt gelezen door circa de helft van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Dit is een behoorlijk goed resultaat dat binnen de financieel beschikbare mogelijkheden natuurlijk altijd nog kan worden verbeterd door de doelgroep nog beter aan te spreken (teasing).

Pensioenbeheer, middelloonregeling

Het Pensioenfonds kent twee pensioenregelingen. Een middelloonregeling (DB-regeling) waarin de deelnemers ouderdomspensioen en partnerpensioen opbouwen en waarin de risico's voor overlijden en arbeidsongeschiktheid ook geregeld zijn. Hierover gaat deze paragraaf. Vanaf pagina 28 volgt de informatie over de Regeling Extra Pensioen Netto, Pensioen en TOP (DC-regeling).

Het pensioenbeheer omvat de administratie en monitoring van alle pensioenaanspraken en pensioenrechten van (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden. Mutaties worden aangeleverd door de aangesloten ondernemingen en verwerkt in de pensioenadministratie. Naar aanleiding van deze mutaties wordt de deelnemer op de hoogte gebracht van de gevolgen voor het pensioen. Jaarlijks ontvangt de deelnemer een uniform pensioenoverzicht. De pensioenadministratie is ook de basis voor de uitkeringsadministratie, de premiebepaling, premie-incasso en het jaarwerk.

Pensioenrichtleeftijd

Conform de wettelijk vereisten is per 1 januari 2018 de pensioenrichtleeftijd 68 jaar en zal de nieuwe opbouw plaatsvinden met deze nieuwe pensioenrichtleeftijd. Deze latere pensioenrichtleeftijd betekent dat de premie per 1 januari 2018 omlaag kan. De huidige premie leidt echter tot een lagere premiedekkingsgraad dan gewenst. Het bestuur heeft op grond van een evenwichtige belangenafweging daarom voorgesteld een deel van de premieverlaging te gebruiken voor een verbetering van de premiedekkingsgraad. De sociale partners hebben hiermee ingestemd. Ook het Verantwoordingsorgaan heeft positief over dit voorstel geadviseerd. Verder heeft het bestuur besloten om elke aangesloten werkgever toe te staan om zelf –in overleg met de eigen werknemers of OR– de premieverdeling en premievrije voet voor de eigen onderneming te bepalen, waarvoor tot op heden de voorgeschreven methodiek van sociale partners binnen TNO leidend was.

Correcte en efficiënte uitvoering

Het fonds is gebaat bij een eenvoudige regeling. Dit leidt tot lagere kosten en kleinere kans op foutieve uitvoering. Daarom heeft het bestuur besloten om de aanspraken van een categorie deelnemers en gewezen deelnemers die tot 1 juli 1987 een voorwaardelijke aanspraak hebben opgebouwd op een ongehuwden-ouderdomspensioen bij ingang van het levenslange ouderdomspensioen, om te zetten naar een onvoorwaardelijk levenslang ouderdomspensioen op 68 jaar

Bij de overgang naar een pensioenrichtleeftijd van 68 worden automatisch, zoals eerder afgesproken met de sociale partners, het met een pensioenrichtleeftijd van 67 opgebouwde ouderdomspensioen omgezet naar 68. Daarnaast is besloten de aanspraken op ouderdomspensioen met als ingangleeftijd 65 jaar, die nu nog bestonden naast de rechten met ingangleeftijd 67, ook om te zetten naar ingangleeftijd 68, waarmee er weer éénduidige pensioenaanspraken ontstaan. Ook dit leidt tot lagere uitvoeringskosten, minder fouten en eenvoudiger communicatie.

In 2017 was besluitvorming aan de orde over al dan niet verlenging van het uitbestedingscontract met AZL voor de uitvoering van de pensioenregeling, dit wegens het aflopen van de eerste contracttermijn ultimo 2017. Hiertoe is een grondig traject opgezet om te komen tot een programma van eisen en om tijdig met de onderhandelingen te beginnen, rekening houdend met het marktaanbod. Met ondersteuning van PwC heeft dit geresulteerd in een nieuwe overeenkomst per 1 januari 2018.

Haalbaarheidstoets

Op grond van artikel 143 van de Pensioenwet voert een pensioenfonds periodiek een haalbaarheidstoets uit. De haalbaarheidstoets geeft inzicht in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden.

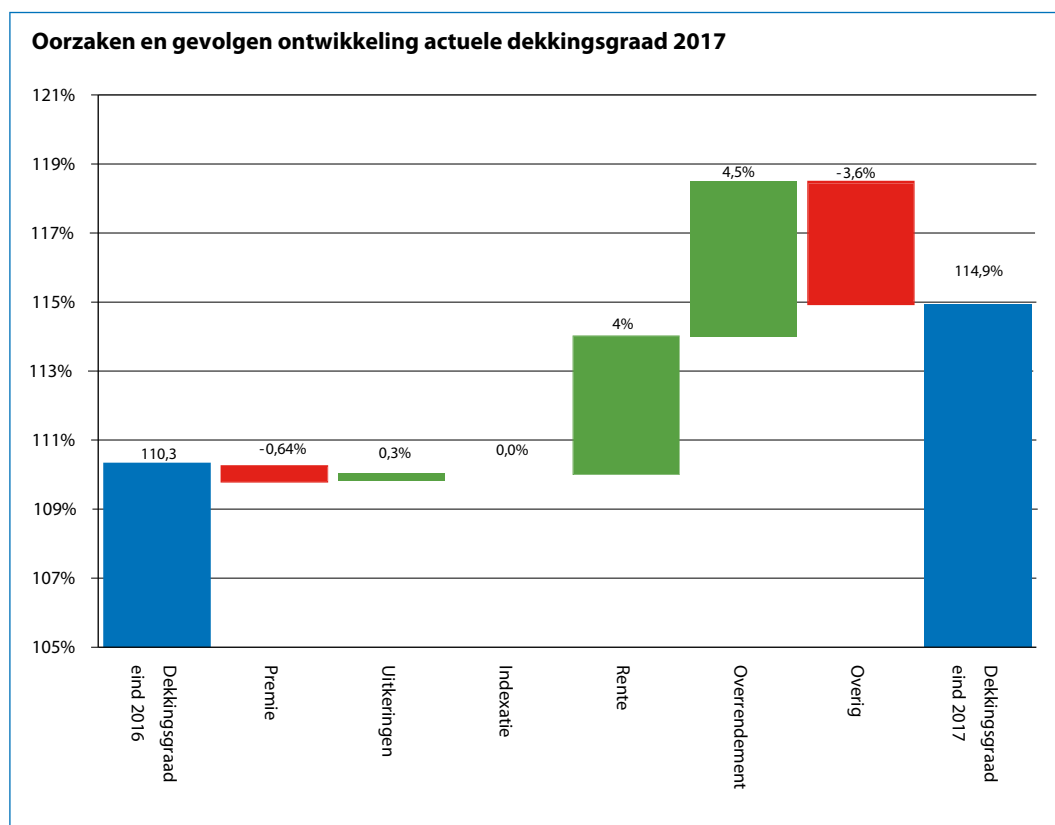
De haalbaarheidstoets geeft dus aan in hoeverre een waardevast pensioen kan worden bereikt. Onder een door DNB aangeleverde set van 2.000 scenario's wordt per geboortjaar over 60 jaar berekend wat het totaal uitgekeerde pensioen is als percentage van het pensioen dat zou zijn uitgekeerd als er nooit zou zijn gekort (ook niet op de opbouw) en altijd zou zijn geïndexeerd met de prijsinflatie.

Het pensioenresultaat is de mediaan ("middelste waarde") van de 2.000 uitkomsten. Daarnaast wordt het resultaat in het slecht-weerscenario berekend, dat is het 5e percentiel (d.w.z. dat het resultaat in 5% van de gevallen nog slechter is). Het verschil tussen de mediaan en het 5e percentiel is een maat voor het risico op lange termijn.

Voor pensioenfondsen is de haalbaarheidstoets een belangrijk instrument met als doel inzicht te geven in de effecten van de financiële opzet en zelf gekozen normering (ondergrenzen); onderbouwing evenwichtig beleid en realistisch en haalbaar premiebeleid. Deze haalbaarheidstoets dient ook als grondslag voor de communicatie naar de deelnemers en pensioengerechtigden of het Pensioenfonds in staat is om koopkrachtbehoud te realiseren.

Uit de toets per 1 juli 2017 blijkt dat het verwacht pensioenresultaat op fondsniveau berekend vanuit de feitelijke financiële positie uitkomt op 100,4%. Dit blijft boven de door het Bestuur vastgestelde ondergrens van 90%. De relatieve afwijking van het mediane pensioenresultaat bij de slechtste scenario's komt op fondsniveau uit op 26,8% en daarmee ruim onder de door het Bestuur vastgestelde maximale relatieve afwijking van 30%.

Ontwikkeling dekkingsgraad

*Toelichting***Premie**

De feitelijke pensioenpremie van 18,4% van de loonsom is lager dan de marktwaarde van de nieuwe pensioenaanspraken (24%). Dit levert een negatieve bijdrage van 0,6% op aan de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad.

Uitkeringen

Bij een startdekkingsgraad hoger dan 100% is er voor elke uitkering sprake van vrijval van solvabiliteit. In 2017 is dat het geval. Het effect op de actuele dekkingsgraad is 0,3% positief.

Indexatie (toeslag)

In 2017 is géén indexatie toegepast waardoor dit geen effect heeft op de actuele dekkingsgraad.

Rente

In deze kolom wordt het effect van de gewijzigde rentetermijnstructuur (de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur inclusief UFR) op de ontwikkeling van de verplichtingen gemeten. Vergelijken met december 2016 is de UFR-curve voor alle looptijden, behalve in jaar 1, gestegen. Het effect van de rente is daardoor positief. De impact bedroeg 4,0%.

Overrendement

Het overrendement draagt positief bij aan de ontwikkeling van de actuele dekkingsgraad. Dit wordt veroorzaakt door het rendement op de beleggingsportefeuille van het afgelopen jaar, inclusief de attributie uit hoofde van de swap- en valuta-overlay van afgerond 3,8%. De verplichtingen zijn over geheel 2017 'opgerent' met een rente van -0,22% op jaarbasis. Het overrendement op de actuele dekkingsgraad draagt over 2017 per saldo in totaal 4,5%-procentpunt bij aan de ontwikkeling van de dekkingsgraad.

Overig

De kolom 'Overig' is 3,6% negatief en gerelateerd aan overige oorzaken en kruiseffecten.

Premiebeleid

Het Bestuur heeft gekozen om voor de berekening van de kostendekkende premie de systematiek toe te passen die gebaseerd is op het verwacht rendement minus een afslag van 2% voor prijsinflatie. De kostendekkende premie met deze systematiek is voor 2017 op 18,1% vastgesteld. In 2016 was deze 17,8% en voor 2018 is deze vastgesteld op 17,5%. De verhoging in 2017 t.o.v. 2016 had vooral te maken met de bestandsontwikkeling en de de nieuwe AG prognosetafels die eind 2016 werden gepubliceerd. De verlaging van de premie in 2018 t.o.v. 2017 is gecombineerd veroorzaakt door wijzigingen in het personeelsbestand en wijziging van de prognosetafels (leidend tot een stijging) en de verschuiving van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar (leidend tot een daling). Daarnaast is afgesproken, zoals eerder vermeld, met de sociale partners dat een deel (50%) van de verlaging door de verschuiving van de pensioenleeftijd wordt gebruikt voor verbetering van de premiedekkingsgraad. Op grond hiervan wordt de premie verhoogd met 0,4%-procentpunt en komt daarmee uit op 17,9% van het pensioengevend inkomen, hetgeen per saldo een verlaging betekent van 0,2%-procentpunt ten opzichte van 2017. Tenslotte geldt er een vaste opslag voor de werkgever van 0,3%. Deze vaste opslag is in de plaats gekomen van de 2% bijstortverplichting van de werkgever in geval van een beleidsdekkingsgraad onder de 110% op het eind van enig jaar. De totaal in rekening te brengen premie bij de werkgever in 2018 bedraagt daarmee 18,2% van de loonsom, tegen 18,4% in 2017.

	2018	2017	2016
Gedempte kostendekkende premie	17,5%	18,1%	17,8%
Opslag vanuit bijstortingsverplichting	0,3%	0,3%	0,3%
Verhoging premiedekkingsgraad	0,4%		
Totale pensioenpremie	18,2%	18,4%	18,1%

Toeslagbeleid

Het verhogen van het pensioen wordt ook wel het toekennen van een "toeslag", een "indexatie" of "indexeren" genoemd. Met deze toeslag wordt de opgebouwde pensioenaanspraak of pensioenuitkering verhoogd. De ambitie is om de pensioenaanspraken en pensioenrechten van deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden jaarlijks te verhogen.

Het Fonds hanteert als maatstaf voor de toeslag de Consumentenprijsindex voor alle huishoudens. Dit wordt ook wel "prijsindexatie" genoemd. De toeslag wordt gebaseerd op de stijging van de kosten van levensonderhoud zoals deze blijkt uit de door het Centraal Bureau voor de Statistiek vastgestelde prijsindexcijfers. Het Fonds hanteert hierbij de Consumentenprijsindex die geen rekening houdt met wijzigingen in de hoogte van belastingen en heffingen. Deze

index wordt aangeduid als de CPI-afgeleid. Bekeken wordt de stijging van de CPI-afgeleid van 1 oktober tot 1 oktober voorafgaande aan de vaststelling in enig jaar van de toeslag.

De ambitie en daarmee de toeslag heeft een voorwaardelijk karakter. Dit wil zeggen dat het Pensioenfonds over voldoende financiële middelen moet beschikken om een toeslag te kunnen toekennen. Daarbij wordt door het Fonds bekeken of de toeslag toekomstbestendig is. Dat wil zeggen of deze ook in de toekomst kan worden waargemaakt. Deze toets gebeurt aan de hand van een in het wettelijk financieel toetsingskader voorgeschreven systematiek. Indien uit deze toekomstbestendigheidstoets blijkt dat er onvoldoende financiële middelen zijn, dan wordt de toeslag door het Fonds maar gedeeltelijk of zelfs niet toegekend. Indien de beleidsdekkingsgraad eind van het voorgaande jaar lager is dan 110% dan kan het Bestuur volgens de regels van het wettelijke financieel toetsingskader, ondanks een eventuele stijging van de CPI-afgeleid, geen toeslag toekennen.

Toeslag

Per 1 januari 2017 bedroeg de toeslag 0%. Per 1 januari 2018 zijn de opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen (met uitzondering van de ingegane TOP-uitkeringen) verhoogd met 0,42%. De CPI-afgeleid over de periode oktober 2016 - oktober 2017 bedraagt 1,34%.

Niet toegekende toeslagen

Verminderings van toeslagen dan wel niet toegekende toeslagen die op basis van eerdere Pensioenreglementen tussen 2009 en 1 januari 2017 aan de orde zijn geweest, komen in aanmerking voor een inhaaltoeslag wanneer de financiële middelen van het Pensioenfonds dit toelaten onder overigens dezelfde condities als hiervoor aangegeven. Hieronder volgt een overzicht van de tot en met 1 januari 2017 niet toegekende toeslagen. Tot 2015 waren de toeslagen gebaseerd op de Algemene salarisverhoging bij TNO, daarna op de CPI afgeleid.

Over het jaar	per 1 januari	Algemene salaris- verhoging	CPI- afgeleid	toegekend	Niet nominaal toegekend	Totaal Niet toegekend
2009	2010	0%	0,40%	0%	0%	3,30%
2010	2011	1,25%	1,40%	0%	1,25%	4,55%
2011	2012	1%	2,30%	0%	1%	5,55%
2012	2013	0%	2,00%	0%	0%	5,55%
2013	2014	0%	0,90%	0%	0%	5,55%
2014	2015	1%	0,70%	0,17%	0,83%	6,38%
2015	2016	0,5%	0,40%	0,05%	0,35%	6,73%
2016	2017	3,0%	0,40%	0%	0,40%	7,13%
2017	2018	1,5%	1,34%	0,42%	0,92%	8,05%

Cumulatief bedraagt het percentage van niet toegekende toeslagen 8,3%.

Indien de beleidsdekkingsgraad voldoende hoog is, kan het Bestuur besluiten om de in de voorgaande vijftien jaar niet (of minder dan de toeslagmaatstaf) toegekende toeslagen opnieuw toe te kennen. Dit gaat evenwel niet verder terug dan 2009 (te weten de toeslag over 2008) omdat daarvoor alle te verlenen toeslagen volledig zijn toegekend. Dit geldt alleen voor die deelnemers, gewezen deelnemers (die dus de waarde van hun pensioenaanspraken niet hebben overgedragen) en pensioengerechtigden voor wie geldt dat zij bij het Pensioenfonds met deze maatregelen zijn geconfronteerd. Het

betreft dan het per jaarlaag in de administratie vastgelegde bedrag van de individuele toeslagachterstand. Hierbij geldt dat (een deel van) de oudste toeslagachterstand het eerst voor compensatie in aanmerking komt. Het Bestuur kan van dit laatste afwijken indien naar het oordeel van het Bestuur een evenwichtige belangenbehartiging dit vergt.

Pensioencommunicatie

Doorontwikkelen 'Pensioen Preview'

In 2016 is een serie e-mailings ontwikkeld voor de (gewezen) deelnemers van het pensioenfonds om ze te wijzen op hun pensioenkeuzes. Zo is er een 'Pensioen Preview' gemaakt voor 55-jarigen, 59-jarigen en deelnemers die over een jaar hun AOW-leeftijd bereiken. Bij elke mailing zit een link naar een extra online overzicht van alle pensioenkeuzes waar alle voor- en nadelen aan bod komen. In 2017 zijn deze mailings verder doorontwikkeld. Dat geldt ook voor de 'Praktische Pensioencheck', een mailing voor nieuwe deelnemers van het pensioenfonds. Deze mailings zijn ontwikkeld om proactief en servicegericht te kunnen communiceren met de (gewezen) deelnemers.

Het resultaat van deze e-mailings is nog niet bekend, daarvoor is het nog te vroeg; de implementatie vergt nog de nodige tijd en aandacht.

Uniform Pensioenoverzicht (UPO) nieuwe stijl

Het UPO 2017 is vernieuwd op basis van het concept van Pensioen 1-2-3. Voor de verschillende doelgroepen zijn UPO's met bijbehorende brieven gemaakt. Het doel van het UPO nieuwe stijl is een beter inzicht te geven in de huidige pensioensituatie. Het gebruik van herkenbare Pensioen 1-2-3-iconen hoort en helpt daarbij. Met deze vernieuwde UPO's is weer een waardevolle stap gezet in het duidelijker en overzichtelijker maken van pensioeninformatie. Belangrijke toevoeging in de voorloopbrief bij het UPO is de nuancering dat de hoogte van het pensioen niet gegarandeerd is. Dit om een signaal af te geven dat ondanks alle inspanningen, het Pensioenfonds TNO verwacht dat de pensioenen de komende jaren niet volledig mee kunnen groeien met de prijzen (volgens de Consumentenprijsindex afgeleid).

Mailing 'Reglementswijzigingen 2018'

Na de locatiebezoeken zijn alle (gewezen) deelnemers persoonlijk elektronisch dan wel schriftelijk geïnformeerd over de wettelijke wijzigingen van de pensioenregeling die in zijn gegaan op 1 januari 2018:

- Wijziging 1: verhoging fiscale pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar
- Wijziging 2: verbeterde premieregeling en daarbij de nieuwe LifeCycle Mixen

De mailing bestond uit een e-mailbericht met een link naar een online special waarin alles werd uitgelegd. Alle actieve deelnemers hebben op basis van hun persoonlijke profiel (voor of na 2015 in dienst + wel of geen aanvullend pensioen) een mailing ontvangen waarin heel gericht is uitgelegd wat er verandert, waarom dat verandert en de impact. De differentiatie naar verschillende subdoelgroepen, zorgt voor gerichte communicatie en voorkomt onnodige informatie overload.

Aandachtspunten 2018

Het destijds door het bestuur vastgestelde communicatieplan 2017-2018 is voor het jaar 2018 nog steeds actueel. Verder blijft het Pensioenfonds zich vooral focussen op het neerzetten of veranderen van percepties. De inhoud van de boodschap kan het fonds immers niet veranderen, die staat vaak vast. Wat wel kan worden beïnvloed, is de stijl en de manier waarop er wordt gecommuniceerd. Juist dat is het aspect waarbij communicatie het verschil kan maken. Het gaat om de tone-of-voice en de insteek van de onderwerpen die er worden belicht. Op die manier bouwt het fonds mee aan vertrouwen, betrokkenheid en relevantie van het pensioenproduct op –of als het even kan: net voor– het moment waarop het er toe doet.

In 2017 heeft het Fonds niet meegedaan aan het klanttevredenheidsonderzoek van KANTARTNS omdat in 2016 is besloten om om het jaar hier aan mee te doen.

Pensioenbeheer, regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen

Naast de middelloonregeling bouwen deelnemers op vrijwillige basis en volledig voor eigen rekening en risico een kapitaal op in de regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP). Dit is een beschikbare premieregeling (DC-regeling). De beleggingen en de beleggingsadministratie van deze regeling wordt in opdracht van het Fonds uitgevoerd door NN Investment Partners (NN IP).

Het Pensioenfonds heeft de beleggingen en de beleggingsadministratie van het pensioenkapitaal voor het Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP) uitbesteed aan Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP).

Zorgplicht

Deelnemers in de regelingen Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP bouwen hun pensioenkapitaal op in een beschikbare premieregeling. Het Bestuur van het Pensioenfonds is verantwoordelijk voor het fondsenaanbod en de periodieke evaluatie hiervan. In 2017 heeft deze evaluatie geleid tot een aanpassing van het fondsenaanbod. Daarnaast heeft het Pensioenfonds de verplichting om ten opzichte van haar deelnemers de zorgplicht te vervullen. Dat betekent dat een (gewezen) deelnemer voldoende geïnformeerd moet zijn om binnen de beschikbare premieregeling een weloverwogen beleggingskeuze te maken. Voorts dat de deelnemer gewezen wordt op de risico's verbonden aan beleggingsbeslissingen die niet aansluiten bij het risicoprofiel. Als de portefeuille van de deelnemer op enig moment afwijkt van het risicoprofiel, wordt de deelnemer met een melding daarop geattendeerd en kan de deelnemer verschillende keuzes maken om de portefeuille weer in lijn te brengen. De zorgplichtmodule die onderdeel is van de deelnemerportal van Mijn Pensioen (<https://mijnpensioen.nnip.com>) van NN Investment Partners (NN IP) ondersteunt de deelnemer hierbij. In 2017 is de zorgplichtmodule op de deelnemerportal herzien om de deelnemer meer gericht te ondersteunen in het bepalen van zijn risicoprofiel of het wijzigen van zijn beleggingskeuze.

Pensioenfonds die een DC-regeling kennen zijn per 1 januari 2018 verplicht om een lifecycle beleggingsmix aan te bieden die gericht is op de aankoop van een variabele pensioenuitkering met doorbeleggingsmogelijkheid. Het Pensioenfonds TNO zal een variabele pensioenuitkering zelf niet aanbieden. Wel biedt Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP) de verplichte lifecycle beleggingsmix aan deelnemers aan om hen de gelegenheid te bieden voor te sorteren op een variabele pensioenuitkering ingaande de pensioendatum. Voor de uiteindelijke aankoop op de pensioendatum van een variabele pensioenuitkering dient de deelnemer zich te wenden tot een andere aanbieder dan het Pensioenfonds TNO.

LifeCycle Mixen

Standaard wordt het pensioenkapitaal van de Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP van de deelnemers belegd in een LifeCycle Mix, met de optie Defensief, Neutraal of Offensief, afhankelijk van het door de deelnemer opgegeven risicoprofiel. Is geen risicoprofiel door de deelnemer opgegeven, dan wordt standaard de LifeCycle Mix Defensief toegepast. In combinatie met de resterende tijd tot de ingangsdatum van de TOP of de pensioendatum leidt dit tot een verdeling over aandelen-, obligatie- en geldmarktfondsen.

De rendementen zijn per beleggingsrekening bepaald maar zijn gemiddeld uitgekomen op circa 2,8%. De variabele spaarrente bedraagt eind december 2017 0,35%.

Beschikbare beleggingsfondsen

Het Pensioenfonds kent een gediversifieerd fondsenaanbod. Mede gezien de wens van de toezichthouder is het aantal categorieën beperkt gehouden en daarmee ook het aantal beschikbare fondsen. Vanuit haar wettelijke zorgplicht acht het Pensioenfonds een periodieke evaluatie op deze fondsen noodzakelijk om de kwaliteit van de aangeboden fondsen te waarborgen.

Voor deze periodieke evaluatie van de fondsen schakelt Pensioenfonds TNO NNIP in. NNIP gebruikt ook input van het gespecialiseerde managerselectieteam van NNIP, Altis Investment Management. Dit is een onafhankelijk onderdeel van NN IP. De evaluatie heeft in 2017 plaatsgevonden.

De beleggingsfondsen zijn in te delen in twee gedeelten:

- Pensioen rendement: bij de invulling van het return-gedeelte wordt aansluiting gezocht bij de algemene beleggingsovertuigingen inclusief het ESG-beleid van ons fonds. Er wordt belegd in aandelen, beursgenoteerd vastgoed, hoogrentende obligaties en obligaties van opkomende markten.
- Pensioen matching: ingevuld met drie obligatiefondsen met een passief karakter en een rentegevoeligheidsprofiel met als doel het renterisico zoveel mogelijk te beperken wanneer de deelnemer dicht bij de pensioendatum zit (NN Liability Matching funds M, L, XL)

Tijdelijk Ouderdomspensioen

De regeling Tijdelijk Ouderdomspensioen is een gesloten regeling. Er kunnen geen nieuwe deelnemers meer toetreden en er vindt geen inleg meer plaats door de bestaande populatie. De meeste deelnemers in deze categorie maken gebruik van de LifeCycle Mix defensief. Het beschikbare kapitaal in deze regeling is primair bedoeld om vervroegd met pensioen te kunnen gaan. Daarnaast zijn er ook (gewezen) deelnemers die het gebruiken om hun levenslange ouderdomspensioen te verhogen.

Extra Pensioen

De betreffende LifeCycle Mixen en beleggingsfondsen zijn ook van toepassing op de per 1 januari 2012 aan de deelnemers geïntroduceerde vrijwillige regeling voor de opbouw van een kapitaal voor een extra pensioen of vervroeging van het pensioen.

Netto Pensioen

Sinds 1 januari 2015 geldt de nieuwe fiscale wetgeving waarmee de bovengrens aan het pensioensalaris op € 100.000 (2017: € 103.317) is gesteld. Hierdoor kan men over het salaris boven dit bedrag niet langer fiscaal voordelig pensioen opbouwen. Het Pensioenfonds heeft hiervoor de regeling Netto Pensioen gestart. Met de "Netto Pensioen" beleggingsrekening bij Mijn Pensioen van NN IP kan de deelnemer gebruik maken van dezelfde beleggingsmogelijkheden als bij de regeling Extra Pensioen en TOP. Voor 2018 is de aftoppingsgrens vastgesteld op € 105.075.

Kosten

Kostenbewustzijn

Een van de beleggingsovertuigingen van het Pensioenfonds is dat een goed rendement gediend is met kostenbewustzijn. Deelnemers vragen om transparantie en Pensioenfonds TNO wil daarin vooroplopen. Vandaar dat het Fonds sinds enkele jaren participeert in de wereldwijde benchmarkvergelijkingen door Cost Effectiveness Measurement (CEM), waarbij de kostenstructuur van pensioenfondsen met elkaar wordt vergeleken. Op een uniforme manier presenteren is essentieel voor de vergelijkbaarheid. Pensioenfonds TNO volgt daarom de aanbevelingen van de Pensioenfederatie.

De meest recente analyses zijn die over 2016. De rapportage hierover vond plaats in 2017. De cijfers over 2017 komen pas in de loop van het 3e kwartaal van 2018 beschikbaar. Aan de CEM-benchmark van 2016 hebben voor wat betreft de kosten van het vermogensbeheer 24 pensioenfondsen meegedaan en voor de kosten van het pensioenbeheer 14 fondsen waarbij Pensioenfonds TNO veruit het kleinste fonds is.

In de aanbevelingen wordt een onderscheid gemaakt in kosten van het pensioenbeheer, kosten van het vermogensbeheer en transactiekosten.

De kosten voor vermogensbeheer inclusief een deel van de kosten van het bestuursbureau dat kan worden toegerekend aan het beheer en monitoren van het vermogensbeheer maar exclusief de transactiekosten liggen in 2016 met 62 basispunten boven de mediaan van alle Nederlandse pensioenfondsen (40 basispunten).

Hetzelfde geldt voor de transactiekosten. Deze kwamen in 2016 uit op 14 basispunten terwijl de mediaan uitkwam op 10 basispunten. De kosten voor vermogensbeheer zijn in 2016 licht gestegen t.o.v. 2015 als gevolg van nieuwe investeringen in Private Equity, performance fees voor een Fixed Income manager en eenmalige transitiekosten als gevolg van nieuwe investeringen in Smart Beta.

Vergeleken met pensioenfondsen van ongeveer dezelfde grootte en dezelfde asset mix, waren onze totale vermogensbeheerkosten van 75,6 basispunten bijna hetzelfde. De benchmark van vergelijkbare fondsen kwam in 2016 namelijk uit op 75,5 basispunten.

Het Fonds is gericht op een goede lange termijnbalans tussen kosten, rendement en risico. De rapportages over de afgelopen jaren bevestigen het beeld dat dit evenwicht aanwezig is en dat het Fonds in vergelijking met de peergroep goed presteert. 2016 wijkt hierin echter af van de voorgaande jaren.

Het totale netto beleggingsresultaat van 9,6% in 2016 lag 0,7 procentpunt onder de mediaan van de Nederlandse pensioenfondsen van 10,3%.

De kosten per deelnemer en pensioengerechtigde voor het pensioenbeheer liggen in 2017 op een vergelijkbaar niveau als het voorgaande jaar. In het derde kwartaal van 2018 zal het Fonds de rapportages van CEM-benchmarking en IBI-benchmarking over 2017 ontvangen en analyseren.

	2017	2016
Pensioenbeheerkosten		
Totaal aantal deelnemers en pensioengerechtigden	9.612	9.484
In Euro's per deelnemer/pensioengerechtigde	€ 308	€ 305
In Euro's in totaal (in duizenden euro's)	€ 2.963	€ 2.892
Vermogensbeheerkosten (incl. transactiekosten)		
In procenten over gemiddeld belegd vermogen	0,78%	0,76%
In Euro's in totaal (in duizenden euro's)	€ 26.103	€ 24.515
Transactiekosten		
In procenten over gemiddeld belegd vermogen	0,09%	0,14%
In Euro's in totaal (in duizenden euro's)	€ 3.041	€ 4.459
Gemiddeld belegd vermogen (in duizenden euro's)	€ 3.341.128	€ 3.242.508
Rendement	3,82%	9,67%

In de onderstaande paragrafen worden de kosten verder toegelicht.

Pensioenbeheerkosten

De kosten van het pensioenbeheer drukken we uit in kosten per deelnemer. Het aantal deelnemers is in de richtlijn de optelling van premiebetalende deelnemers en pensioengerechtigde deelnemers. Pensioenfonds TNO heeft als ambitie dat de kosten per deelnemer lager dan € 300 zijn. In 2017 hebben we deze doelstelling niet gehaald. Om deze doelstelling te halen worden initiatieven en maatregelen ontwikkeld om de uitvoeringskosten omlaag te brengen. Daarnaast leiden wettelijke aanpassingen zoals bijvoorbeeld de ophoging van de fiscale pensioenrichtleeftijd en de instelling van een Raad van Toezicht echter vaak tot extra (project)kosten. Ook 2018 zal naar verwachting hogere kosten geven.

De pensioenbeheerkosten bestaan onder meer uit de kosten voor de uitvoering van de pensioenadministratie, kosten van de toezichthouders, communicatiekosten, actuariële kosten en juridische kosten. Verder behoren hiertoe, de kosten voor de bestuursondersteuning zoals de kosten van het bestuursbureau, de kosten voor huisvesting, de bestuurskosten, eventuele projectkosten en overige bedrijfskosten.

Het aantal gewezen deelnemers en pensioengerechtigden stijgt al enkele jaren. Met de kosten van gewezen deelnemers wordt in de doelstelling geen rekening gehouden. Het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd van deelnemers brengt veel administratieve handelingen met zich mee, dus ook voor slapers. Verdergaande automatisering is essentieel om de doelstelling te kunnen realiseren.

In 2017 hebben er geen specifieke implementaties plaatsgevonden in de pensioenadministratie. Wel hebben in 2017 de voorbereidingen plaatsgevonden met betrekking tot de omzetting van de opgebouwde pensioenaanspraken op 65 jaar naar de fiscale pensioenrichtleeftijd van 68 jaar. Verder is dit moment ook aangegrepen om een administratief bewerkelijke garantieregeling uit het verleden op te lossen. Deze aanpassingen zullen na implementatie leiden tot lagere uitvoeringskosten en een communicatie met de deelnemer die een stuk eenvoudiger wordt.

Om de kosten van de pensioenuitvoering verder te beheersen zijn eind 2017 met de pensioenuitvoerder efficiencyafspraken gemaakt die zijn vastgelegd in een Masterplan dat onderdeel is van de uitbestedingsovereenkomst.

Het Pensioenfonds besteedt veel aandacht aan de voordelen en mogelijkheden van het elektronisch verstekken van de persoonlijke informatie. Steeds meer pensioengerechtigden schakelen daardoor ook over op deze wijze van communiceren. Uit de cijfers van de website en de pensioenportal blijkt dat deze steeds vaker worden bezocht. In de loop van 2018 zal het mogelijk zijn om de pensioenaanvraag volledig digitaal af te handelen. Met deze mogelijkheden gaat het Fonds er vanuit dat in eerste instantie de deelnemers beter kunnen worden geserveerd en het heeft als bijkomend voordeel dat hiermee de uitvoeringskosten beter kunnen worden beheerst.

De kosten per deelnemer zijn dus sterk afhankelijk van onder meer de schaalgrootte van een pensioenfonds maar ook het serviceniveau en de mate en wijze van communiceren naar deelnemers. Het Bestuur van het Fonds heeft nadrukkelijk aandacht voor de uitvoeringskosten en streeft naar een goede verhouding tussen de kosten en de resultaten.

Vermogensbeheerkosten

Het totaal van de kosten voor vermogensbeheer in 2017 bedraagt afgerond € 26,1 miljoen. Dit komt overeen met 0,78% van het gemiddeld totaal belegd vermogen. De verschillende kostenniveaus zijn zeer vergelijkbaar met de kosten van vorig jaar. Op een aantal onderdelen zijn de kosten in 2017 gestegen. Dit betreft met name de prestatieafhankelijke vergoedingen, door de relatief hoge rendementen die zijn behaald bij de betreffende beleggingen. Exclusief de transactiekosten, zijn de vermogensbeheerkosten uitgekomen op circa € 23 miljoen versus € 20 miljoen vorig jaar.

In onderstaande tabel wordt een uitsplitsing gegeven naar kostensoort en vergeleken met de kosten uit 2016.

Vermogensbeheerkosten (in duizenden euro's)	Gemiddeld % belegd vermogen		Gemiddeld % belegd vermogen	
	2017		2016	
Beheerkosten	€ 10.056	0,30%	€ 9.672	0,30%
Prestatieafhankelijke vergoedingen	€ 6.229	0,19%	€ 4.428	0,14%
Kosten fiduciair beheer	€ 2.254	0,07%	€ 2.212	0,07%
Bewaarloon	€ 584	0,02%	€ 475	0,01%
Advieskosten Vermogensbeheer	€ 824	0,02%	€ 775	0,02%
Overige kosten	€ 3.115	0,09%	€ 2.494	0,08%
Totaal (exclusief transactiekosten)	€ 23.062	0,69%	€ 20.056	0,62%
Transactiekosten (inclusief transitiekosten)	€ 3.041	0,09%	€ 4.459	0,14%
Totaal vermogensbeheerkosten	€ 26.103	0,78%	€ 24.515	0,76%

Hoewel de beheerkosten in 2017, van 0,30% van het belegd vermogen, relatief gelijk zijn gebleven ten opzichte van die in 2016 (0,30%), hebben er onderliggend wel verschuivingen plaatsgevonden. De bestaande Private Equity- en vastgoedfondsen van oudere vintage years waren minder duur dan in 2016 als gevolg van de distributiefase waarin deze fondsen zich bevinden. Echter, nieuw aangestelde Private Equity-managers berekenen in de regel management fees over

committed capital in plaats van over belegd vermogen. Per saldo compenseren deze nieuwe fondsen daarmee de lagere kosten bij de oudere fondsen, waardoor de beheerskosten op totaalniveau gelijk zijn gebleven.

In vergelijking met het voorgaande jaar, zijn de prestatieafhankelijke vergoedingen gestegen van 0,14% naar 0,19% van het totaal gemiddeld belegd vermogen. Dit is een stijging van € 1,6 miljoen. Deze stijging komt met name door één manager in de Private Equity-portefeuille, die in 2017 de gehele performance fee in een keer in rekening bracht. Deze manager had in de jaren hiervoor geen voorziening opgebouwd over de opgebouwde performance. Hierdoor werd de opgebouwde performance fee van 1,9 miljoen in een keer doorbelast in 2017. De overige performance fees waren vergelijkbaar met de kosten in 2016.

In de volgende tabel zijn de kosten (afgerond) en kostenpercentages van de diverse beleggingscategorieën weergegeven. De kostenpercentages zijn weergegeven zowel ten opzichte van de relevante beleggingscategorie als ten opzichte van het totaal.

	Gemiddeld belegd vermogen		Vermogens beheerskosten		Prestatieafhankelijke vergoedingen			=Totaal		
	€ mln	€ mln	% van cat	% van totaal	€ mln	% van cat	% van totaal	€ mln	% van cat	% van totaal
Aandelen	796,28	1,12	0,14%	0,03%	–	–	–	1,12	0,14%	0,03%
Vastrentende waarden	1.889,75	4,58	0,24%	0,14%	1,09	0,06%	0,03%	5,67	0,30%	0,17%
<i>Staatsobligaties</i>	<i>723,37</i>	<i>1,61</i>	<i>0,22%</i>	<i>0,05%</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>1,61</i>	<i>0,22%</i>	<i>0,05%</i>
<i>Bedrijfsobligaties</i>	<i>947,95</i>	<i>2,13</i>	<i>0,22%</i>	<i>0,06%</i>	<i>1,09</i>	<i>0,11%</i>	<i>0,03%</i>	<i>3,22</i>	<i>0,34%</i>	<i>0,10%</i>
<i>Hypotheken</i>	<i>218,44</i>	<i>0,84</i>	<i>0,39%</i>	<i>0,03%</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>–</i>	<i>0,84</i>	<i>0,39%</i>	<i>0,03%</i>
Vastgoed	105,51	1,95	1,84%	0,06%	0,52	0,49%	0,02%	2,46	2,34%	0,07%
Private Equity	163,00	5,02	3,08%	0,15%	4,62	2,83%	0,14%	9,64	5,91%	0,29%
Overige assets	386,58	0,51	0,13%	0,02%	–	–	–	0,51	0,13%	0,02%
Interne/externe ov. kosten	0,00	3,66	0,11%	0,11%	–	–	–	3,66	0,11%	0,11%
Totaal	3.341,13	16,83		0,50%	6,23		0,19%	23,06		0,69%

De prestatieafhankelijke vergoedingen zijn vergoedingen die zijn betaald aan de Private Equity- en vastgoedmanagers. Tevens is in 2017 een prestatieafhankelijke vergoeding betaald aan een van de actieve obligatiemanagers.

Onder overige kosten zijn de kosten voor de custodian opgenomen en overige kosten van externe managers zoals audit fees, legal fees en administration fees. De stijging van deze kosten werd in 2017 met name veroorzaakt door nieuwe fondsen in Private Equity en Vastgoed. Daarnaast zorgde ook de investeringen in Smart Beta aandelenstrategieën voor een lichte stijging van de overige kosten.

Transactiekosten

De transactiekosten bestaan onder meer uit de kosten voor aan- en verkopen als gevolg van rebalancing (het gedurende het jaar terugbrengen van de wegingen van de beleggingscategorieën naar de normwegingen) en transactiekosten

die voortkomen uit actief beheer. De hiermee verbonden transactiekosten bedragen ongeveer € 3,0 miljoen (2016 € 4,1 miljoen).

De daling van de totale transactiekosten wordt vooral veroorzaakt door een lagere spread bij bedrijfsobligaties als gevolg van de lage volatiliteit in 2017. Hierdoor kwamen de spreads en de impliciete transactiekosten aanzienlijk lager uit.

In 2017 zijn er geen nieuwe managers aangesteld. Hierdoor was er in 2017 geen sprake van transitiekosten (behoudens een transitie binnen de aandelenportefeuille) in tegenstelling tot 2016.

Totale transactiekosten (in duizenden euro's)	% belegd		% belegd	
	2017	vermogen	2016	vermogen
Transactiekosten	€ 3.041	0,09%	€ 4.107	0,13%
Transitiekosten	€ 0	0,00%	€ 352	0,01%
	€ 3.041	0,09%	€ 4.459	0,14%

Aansluiting met de jaarrekening

De toelichting op de vermogensbeheerkosten in het bestuursverslag wijkt op onderdelen af van de kosten zoals gepresenteerd in de jaarrekening. Dit wordt als volgt verklaard: de toelichting in het bestuursverslag houdt rekening met de Aanbevelingen Uitvoeringkosten van de Pensioenfederatie. In de jaarrekening zijn de kosten verantwoord overeenkomstig de Richtlijnen van de Raad voor de Jaarverslaggeving.

In de volgende tabel is de aansluiting tussen de vermogensbeheerkosten zoals gepresenteerd in het bestuursverslag en de kosten zoals opgenomen in de jaarrekening weergegeven.

Aansluiting met de jaarrekening (in duizenden euro's)	Performance			Totale kosten
	Vermogens- beheerkosten	gerelateerde vergoedingen	Transactie- kosten	
Beheervergoedingen	€ 5.216	€ 1.088	€ 0	€ 6.305
Bewaarloon	€ 584	€ 0	€ 0	€ 584
Overige kosten	€ 1.092	€ 0	€ 0	€ 1.092
Kosten opgenomen in de jaarrekening	€ 6.893	€ 1.088	€ 0	€ 7.981
Kosten gesaldeerd met indirecte beleggingsopbrengsten	€ 9.941	€ 5.140	€ 3.041	€ 18.122
Totale vermogensbeheerkosten en transactiekosten	€ 16.834	€ 6.229	€ 3.041	€ 26.103

Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP (DC regelingen)

Het Pensioenfonds biedt naast de reguliere pensioenopbouw de mogelijkheid om extra pensioen en netto pensioen op te bouwen door middel van de Defined Contribution (DC) regeling. Daarnaast zijn er nog rechten in het kader van de Tijdelijk Ouderdomspensioenregeling. De beleggingen in deze regelingen zijn volledig voor risico (gewezen) deelnemers. Eind 2017 bedroegen de beleggingen voor risico (gewezen) deelnemers in totaal € 120 miljoen. De beleggingen voor

risico (gewezen) deelnemers zijn ondergebracht bij een externe vermogensbeheerder. In onderstaande tabel worden de kosten voor de beleggingen voor risico deelnemers weergegeven voor 2017.

**Vermogensbeheerkosten DC regeling
(in duizenden euro's)**

Beheerkosten externe vermogensbeheerder
Kosten beleggingsfondsen
Overige fondskosten

	2017	% belegd vermogen
Beheerkosten externe vermogensbeheerder	€ 373	0,32%
Kosten beleggingsfondsen	€ 157	0,13%
Overige fondskosten	€ 155	0,13%
Totaal vermogensbeheerkosten	€ 685	0,59%

De kosten van de beleggingsfondsen zijn in de koersen van de beleggingen verwerkt. In bovenstaande kosten zijn de administratiekosten van 0,08% die het Pensioenfonds in rekening brengt onder overige fondskosten verwerkt.

De beheerkosten externe vermogensbeheerder, de overige fondskosten en administratiekosten worden per kwartaal in mindering gebracht op de eventuele aanwezige cash of beleggingen.

Risicobeheer

Bij het bepalen van het beleid en het nemen van belangrijke besluiten maakt het Bestuur een afweging tussen risico, en de beheersing daarvan, rendement en de kosten. Daarbij heeft het Bestuur grenzen gesteld aan de omvang van de risico's; deze zijn afgeleid van de risicohouding en risicodraagkracht.

Het Bestuur moet voor zijn eigen processen 'in control' zijn maar ook voor de processen die zijn uitbesteed aan de pensioenuitvoerder en de externe vermogensbeheerders. Het Bestuur moet voldoende inzicht hebben in de mate waarin strategische en operationele doelstellingen worden gerealiseerd, risico's worden onderkend en beheerst, de rapportages van het Fonds betrouwbaar zijn en relevante wet- en regelgeving door het Fonds wordt nageleefd.

In deze paragraaf wordt beschreven hoe het Bestuur het risicobeheer heeft vormgegeven, wat de risico's zijn en welke beheersmaatregelen voor de specifieke risico's genomen zijn.

Risicobereidheid

Het Pensioenfonds heeft de ambitie een waardevast pensioen te realiseren met een acceptabel risico en tegen een acceptabele en stabiele premie. De pensioenen worden gefinancierd uit de premie en de beleggingsopbrengsten. Om dit laatste te kunnen realiseren, moet het Fonds beleggingsrisico's nemen. Het Bestuur heeft na overleg met de sociale partners en het Verantwoordingsorgaan bepaald in welke mate men bereid is risico's te lopen. Ook is tijdens de locatiebezoeken in 2017 aandacht besteed aan de risicobereidheid, via een interactieve sessie met de aanwezige deelnemers. Dit totaal is vertaald in een risicohouding:

Risicohouding voor de korte termijn

Als maatstaf voor de risicohouding op korte termijn heeft het Bestuur een risicobudget bepaald dat is uitgedrukt in de volatiliteit van de dekkingsgraad. De randvoorwaarde is dat de volatiliteit van de dekkingsgraad niet meer dan 11% bedraagt. De ondergrens is gesteld op 8%. Een lager risico dan 8% brengt op langere termijn de ambitie in gevaar en een risico hoger dan 11% leidt tot te grote korte-termijn risico's.

Risicohouding voor de lange termijn

De risicohouding voor de lange termijn heeft het Bestuur uitgedrukt in een minimale dekkingsgraad en een maximale korting. Het Bestuur ziet een actuele dekkingsgraad van 90% als een belangrijke ondergrens. Als de kans op een actuele dekkingsgraad van onder de 90% binnen 1 jaar groter wordt dan 15%, dan zal het Bestuur overwegen het beleggingsbeleid aan te passen om zodoende de beleggingsrisico's te verlagen. Daarnaast streeft het Bestuur ernaar om de maximale korting van de aanspraken en uitkeringen in enig jaar niet groter te laten zijn dan 1,5% per jaar, waarbij rekening is gehouden met het feit dat kortingen mogen worden verdeeld over 10 jaar.

Stelsel van risicomanagement

Het beleid van het Pensioenfonds is gericht op integrale bedrijfsvoering. Dit houdt onder meer in het beschikken over een adequate risicomanagementcyclus. De risicomanagementcyclus start bij het Pensioenfonds met het bepalen van de doelstellingen en de risicobereidheid, deze worden zoals hierboven beschreven vastgelegd en jaarlijks geactualiseerd. In 2017 zijn er geen belangrijke wijzigingen aangebracht in de risicohoudingen voor de korte en lange termijn. De volgende stap in de cyclus is het identificeren en inschatten van de risico's. Belangrijke instrumenten in dit kader zijn de periodiek uitgevoerde ALM-studies (2015) en de jaarlijks uitgevoerde Risicoanalyse. De periodieke ALM-studie wordt in 2018 geactualiseerd. In de Risicoanalyse wordt een duidelijke koppeling gelegd tussen de geïnventariseerde risico's

en de in de organisatie aanwezige beheersmaatregelen. Mocht de conclusie zijn dat sommige beheersmaatregelen nog onvoldoende zijn, dan worden verbeteracties geformuleerd en doorgevoerd. De werking van de interne beheersmaatregelen moet worden gemonitord, dit is een continu proces dat vooral plaatsvindt bij het bestuursbureau van het Pensioenfonds. De laatste stap in de cyclus is bewaking van de verbeteracties en de rapportage over risico's. Hiervoor heeft het Bestuur de beschikking over diverse rapportages, zowel van de verschillende uitvoeringsorganisaties als van het bestuursbureau.

Het interne beheersingssysteem is inhoudelijk ingericht volgens het three lines of defence model. De first line of defence is primair belegd bij de Uitvoeringsorganisatie Beleggingen (UB) en het Hoofd Pensioenbeheer. Echter aangezien meerdere processen van het Pensioenfonds zijn uitbesteed, ligt ook een deel van de uitvoering van de first line of defence bij het management van de uitbestedingspartijen. De UB houdt toezicht op de Lead Overlay Manager, de custodian en de vermogensbeheerders. Het Hoofd Pensioenbeheer houdt toezicht op de pensioenuitvoerder.

De second line of defence is belegd bij de Beleggingsadviescommissie voor toezicht op de UB. De Commissie Pensioenbeheer houdt toezicht op het Hoofd Pensioenbeheer. De Controller houdt toezicht op de financiële administratie en de rapportages aan toezichthouder DNB. En de directie ondersteunt het Bestuur als second line of defence, zij houden toezicht op het overall risicomanagement.

De eindverantwoordelijkheid is belegd bij het Bestuur. Zij wordt daarbij ondersteund door de second en third line of defence. Het Bestuur wordt binnen de third line of defence geadviseerd door de Audit, Risk en Compliance Committee. Dit adviesorgaan van het Bestuur beoordeelt de opzet en effectiviteit van het risicomanagement en de interne beheersing. Daarnaast vindt er jaarlijks een toetsing plaats door de Visitatiecommissie en beoordeelt het Verantwoordingsorgaan jaarlijks het gevoerde beleid op basis van onder andere de jaarrekening en het rapport van de Visitatiecommissie. Gedurende 2018 gaat het Fonds een Raad van Toezicht instellen, die het intern toezicht van de Visitatiecommissie zal overnemen. Deze Raad van Toezicht zal gaan functioneren als fourth line of defence. Ook is er jaarlijks de accountantscontrole door een externe accountant en ontvangt het Bestuur een rapport van de certificerend actuaaris. Aanvullend op deze three lines of defence houden de toezichthouders, DNB en AFM, toezicht op het Pensioenfonds.

Voor een verdere beschrijving van het Risicomanagement heeft het Fonds het Financieel Risico Framework vastgesteld. Dit framework bevat een integrale beschrijving en structurering van de financiële risico's van het Pensioenfonds. Het doel van dit framework is in de eerste plaats om de hiërarchische structuur van de financiële risico's inzichtelijk te maken. Vervolgens wordt per 'risico niveau' aangegeven wat de relevante risico's zijn, wie beslist over de risico-acceptatie, hoe de risico's worden gemeten en gerapporteerd, wie over de risico's adviseren en wie verantwoordelijk zijn voor de monitoring. Het Financieel Risico Framework behandelt uitdrukkelijk niet de niet-financiële risico's zoals operationeel risico, IT-risico en integriteitsrisico. Hoewel deze risico's indirect ook verband houden met de financiële risico's is er voor gekozen om deze niet expliciet te adresseren in het Financieel Risico Framework. Deze risico's en de beheersing daarvan zijn in specifieke op deze gebieden gerichte documenten vastgelegd.

Het Integraal Risico Management (IRM) krijgt veel aandacht en wordt stap voor stap verder versterkt.

Three lines of defence model

Bestuur			
1st line of defence	2nd line of defence	3rd line of defence	Toezichhouders
Uitvoeringsorganisatie Beleggingen (UB)	Beleggingsadviescommissie	ARC	
Hoofd Pensioenbeheer	Commissie Pensioenbeheer	Visitatiecommissie	
Management van de uitbestedingspartijen	Directie	Verantwoordingsorgaan	
	Risk Management/Controller	Externe accountant	
	Compliance officer	Certificerend actuaris	

Managementrapportages en monitoring

Voor de besturing is informatie cruciaal. Het Bestuur krijgt in verschillende frequenties rapportages van monitorende en controlerende instanties.

Van de externe uitvoerend actuaris is over 2017 het actuariële analyserapport ontvangen. De certificerend actuaris heeft gezorgd voor de actuariële verklaring en het certificeringsrapport. Het actuariële analyserapport is ook beoordeeld door de adviserend actuaris van het Fonds. Van de accountant is het accountantsverslag en de controleverklaring bij de jaarrekening ontvangen. Daarnaast ontving het Bestuur per kwartaal managementrapportages van het bestuursbureau over het vermogensbeheer, het pensioenbeheer en het risicobeheer.

De beleggingsrisico's van het Fonds komen op kwartaalbasis aan bod in de specifiek hiervoor ontwikkelde risicomonitor, welke wordt opgesteld door de ALM-adviseur in samenwerking met de custodian van het Pensioenfonds. Hierin komen diverse facetten van het risicomanagement aan de orde waaronder een ex-post en ex-ante risicoanalyse. Het Bestuur heeft deze rapportages bestudeerd, besproken en daar waar relevant vastgesteld en waar nodig is actie ondernomen.

Naast deze managementrapportages op kwartaalbasis ontving het Bestuur maandelijks tussenrapportages over de beleggingsresultaten van de custodian en wekelijks over de hoogte van de dekkingsgraad, voorzien van de inflatieverwachting en de ontwikkeling van de relevante rentetermijnstructuren.

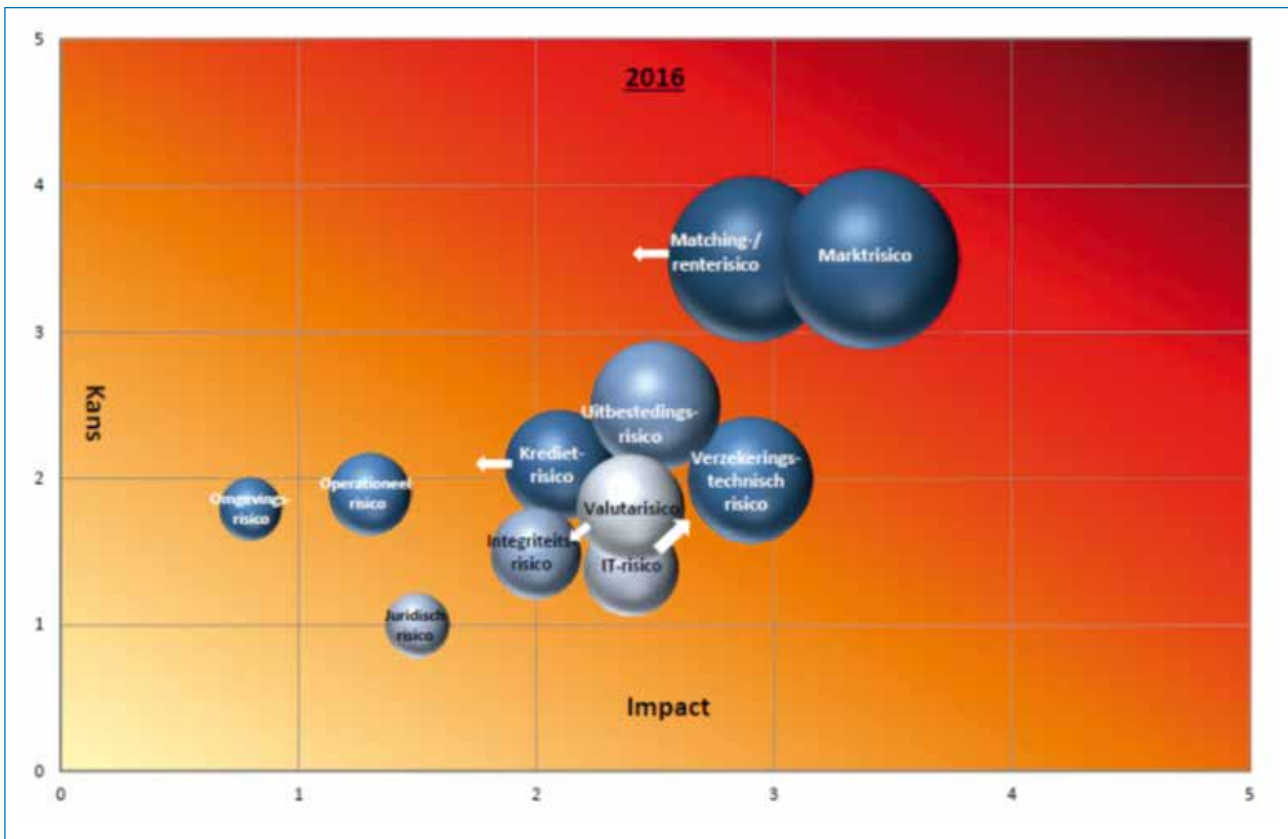
Identificatie van de voornaamste risico's

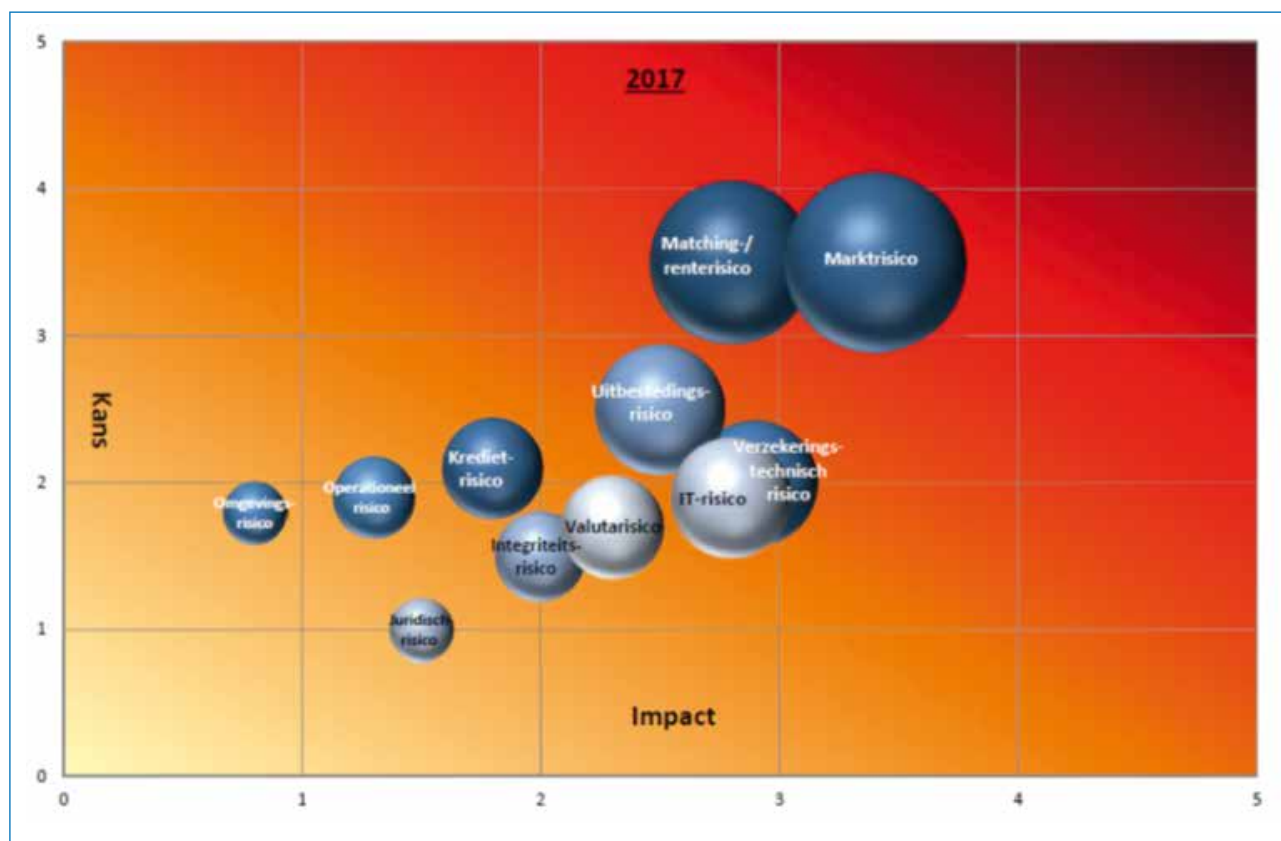
Voor de identificatie van de voornaamste risico's voert het bestuursbureau jaarlijks een integrale risicoanalyse uit. Beoordeeld wordt of er nieuwe risico's zijn ontstaan en bestaande risico's en beheersmaatregelen worden geëvalueerd. In de Risicoanalyse 2017 zijn de belangrijkste bruto risico's van het Fonds benoemd en ingedeeld in de categorieën van de Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode (FIRM) van DNB.

Financiële risico's	Niet-financiële risico's
Matching-/renterisico	Omgevingsrisico
Valutarisico	Operationeel risico
Marktrisico	Uitbestedingsrisico
Kredietrisico	IT-risico
Verzekeringstechnisch risico	Integriteitsrisico
	Juridisch risico

De bruto risico's zijn gescoord op de kans dat deze zich voordoen en op de verwachte impact indien deze zich voordoen. Voor alle geïnventariseerde risico's is beschreven welke beheersmaatregelen in de organisatie aanwezig zijn. Vervolgens is bepaald wat de restructureringen zijn nadat rekening is gehouden met de beheersmaatregelen. Op basis van de uitkomsten hiervan worden indien nodig aanvullende beheersmaatregelen ontwikkeld teneinde onvoldoende en zwak beheerste risico's (beter) te kunnen beheersen. De werkwijze van de Risicoanalyse is in 2017 aangevuld met het houden van interviews met de Bestuursleden. Het doel van de interviews was de betreffende risicocategorieën uitgebreid door te spreken en te brainstormen over mogelijk nog niet onderkende risico's.

De kwantificering van de belangrijkste financiële risico's is terug te vinden in de S-toets die is opgenomen aan het einde van dit hoofdstuk en in de Risicoparaagraaf in de jaarrekening.

Risico categorieën

Aan bovenstaande grafieken valt af te lezen hoe de netto risico's van het Fonds zijn gescoord in 2016 en in 2017. Met pijlen is in de grafiek van 2016 aangegeven of de inschatting in 2017 is gewijzigd. Duidelijk is dat het marktrisico en het matching-/renterisico de grootste risico's voor het Fonds zijn. Daarna volgen het uitbestedingsrisico, het verzekeringstechnischrisico en IT-risico. Vooral het IT-risico is door het Fonds in 2017 hoger ingeschat qua kans van voordoen en qua impact van schade als het risico zich voordoet. Hieronder wordt per risico een beschrijving gegeven van het risico, de getroffen beheersmaatregelen en eventuele ontwikkelingen in het boekjaar.

Matching-/renterisico

Het matching-/renterisico ontstaat als de beleggingen en de verplichtingen niet gematcht zijn. Het belangrijkste geïdentificeerde matching-/renterisico is het renterisico.

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Renterisico	Renteafdekking op basis van de dynamische rentehedge staffel	30,0% afgedekt door middel van staatsobligaties, bedrijfsobligaties, hypotheek en rentederivaten	De custodian monitort op dagbasis de hoogte van de rentehedge

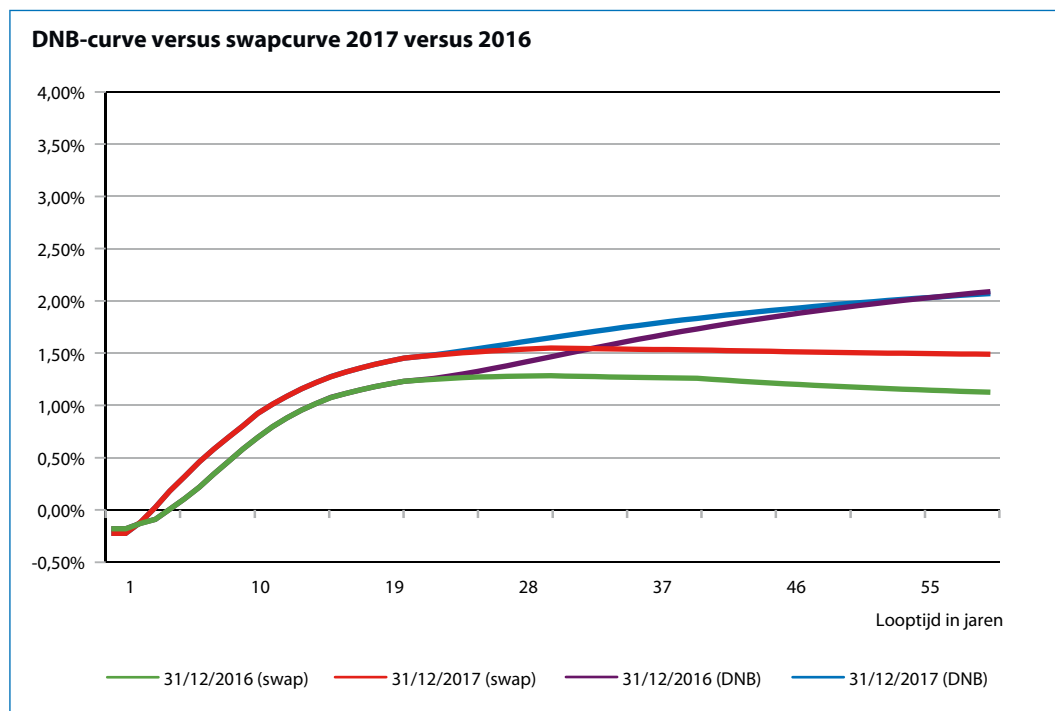
Renterisico

Het renterisico vormt een belangrijk risico voor de financiële positie van het Fonds en ontstaat als er een 'mismatch' is tussen de rentegevoeligheid van de beleggingen en die van de pensioenverplichtingen.

Voor het bepalen van de hoogte van de renteaftdekking hanteert het Pensioenfonds een dynamische rentestafel. In deze staffel is bepaald dat een lager (hogere) niveau van de 30-jaars swaprente leidt tot een lagere (hogere) aftdekking. Onderdeel van het rente-aftdekkingsbeleid is dat bij een dekkingsgraad onder de 104,1%, de renteaftdekking niet verder verlaagd mag worden. Met betrekking tot de staffel geldt tevens het 'volg-tenzij'-principe. Indien er zwaarwegende argumenten zijn –welke in de Beleggingsadviescommissie worden besproken– om de rentehedgestaffel niet te volgen, vindt er geen aanpassing plaats.

Eind december 2016 stond de rente-aftdekking op 30%. Begin maart 2017 steeg de 30-jaars swaprente tot boven de 1,5%. Dit was reden om de rentehedge op te hogen naar 40%. Dit betekent dat het Bestuur de rentekarakteristieken van de pensioenverplichtingen, gewaardeerd volgens de swapcurve, voor 40% beoogt te repliceren aan de beleggingenkant. Het Pensioenfonds maakt hierbij gebruik van de rentekarakteristieken die aanwezig zijn in het mandaat dat belegt in renteswaps, het mandaat van de langlopende Europese staatsobligaties, het hypotheekmandaat en het mandaat van de Europese bedrijfsobligaties. Eind 2017 is het niveau van de renteaftdekking conform de staffel nog steeds 40%.

In onderstaande grafiek is het verloop van de swapcurve voor verschillende looptijden afgezet tegen de DNB-curve voor zowel ultimo 2017 als voor ultimo 2016.

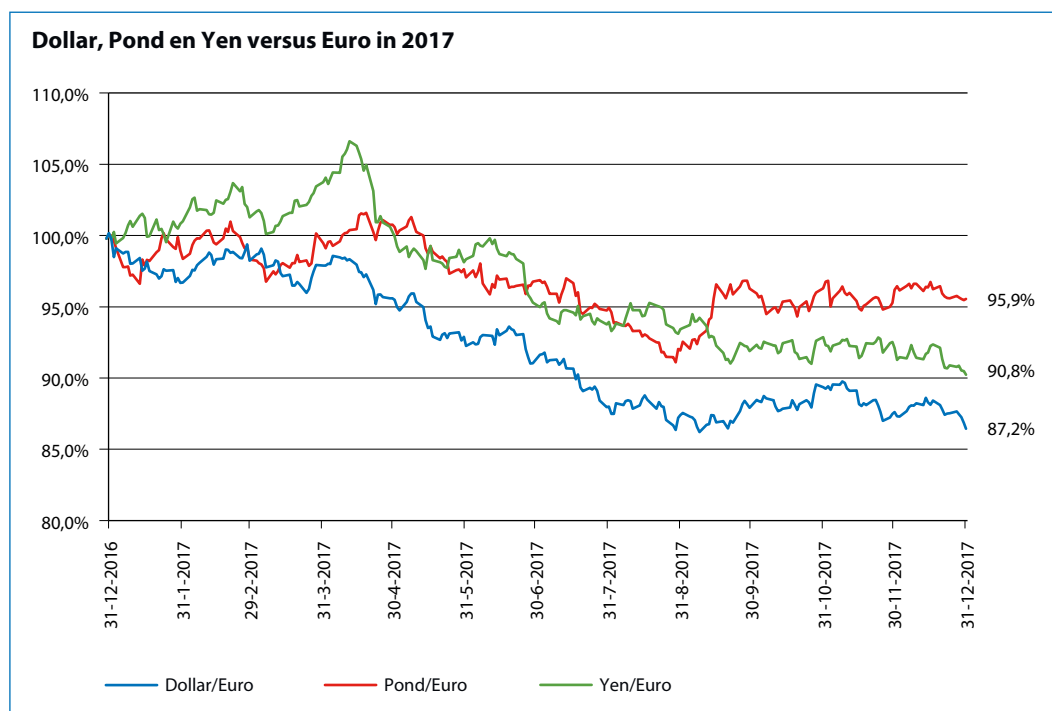
Valutarisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Valutarisico	Valuta-afdekking van de USD, GBP en JPY van 100% in de liquide portefeuille. Overige valuta worden niet afgedekt	Het resterende valutarisico is na afdekking 17,6% van de totale portefeuille en daarmee binnen de gestelde limiet van 20%	Per kwartaal wordt gemonitord of de afdekking van het valutarisico gedurende het kwartaal effectief heeft plaatsgevonden

Een deel van het vermogen van het Pensioenfonds is belegd in vreemde valuta. Hierdoor loopt het Pensioenfonds een valutarisico door het meer of minder waard worden van deze valuta's ten opzichte van de euro. Het Bestuur wil op de liquide beleggingen in de belangrijkste valutaposities geen valutarisico lopen. De belangrijkste valutaposities daarin zijn de Amerikaanse dollar, Japanse yen en het Britse pond. Qua strategie is het beleid om alle posities in deze valuta's in de beursgenoteerde aandelen- en obligatieportefeuilles voor 100% af te dekken. Voor de afdekking van bovengenoemde valuta's binnen de aandelenmandaten en binnen het US High Yield-mandaat, maakt het Pensioenfonds gebruik van een aparte manager.

Het totale valutarisico eind 2017 bedroeg afgerond 31% van het totaal belegd vermogen. Dit komt overeen met een bedrag van ongeveer € 953 miljoen. Na afdekking door de valuta-overlay-manager en de vermogensbeheerders, resteren ongedekte posities in vreemde valuta's met een omvang van afgerond € 598 miljoen. Dit komt overeen met ongeveer 17,6% van het totaal belegd vermogen en bestaat uit ongedekte posities van met name de Amerikaanse dollar in Private-Equity en Vastgoed en de valuta's van Emerging Markets, aandelen en -obligaties. Hiermee blijft het Fonds onder de grens van 20% die het acceptabel acht.

In onderstaande grafiek wordt de relatieve beweging van de Amerikaanse dollar, het Engelse pond en de Japanse yen getoond ten opzichte van de Euro gedurende 2017. Hieruit blijkt dat zowel de dollar, als wel de yen en de pond in waarde zijn gedaald ten opzichte van de euro.

Marktrisico

Dit is het risico dat het Fonds verliezen leidt door bewegingen in de financiële markten. De belangrijkste geïdentificeerde marktrisico's zijn het zakelijke waarden risico, het liquiditeitsrisico en het concentratierisico.

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Risico zakelijke waarden (bestaat uit aandelen, vastgoed en PE).	De strategische beleggingsmix en de daarbij gedefinieerde bandbreedtes	De zakelijke waarden allocatie bedraagt 32,0% en daarmee is deze binnen de gestelde bandbreedtes	De strategische bandbreedtes worden door de custodian op dagbasis gemonitord
Liquiditeitsrisico	1% van het belegd vermogen aanhouden in cash, om vier maanden pensioenuitkeringen te kunnen betalen	Er zijn voldoende liquide beleggingen aanwezig, dan wel op korte termijn liquide te maken	Het bestuursbureau stelt maandelijks een cashflowprognose op om de hoogte van de liquide beleggingen te monitoren
Concentratierisico	In de portefeuille dienen geen materiële concentratierisico's te worden gelopen	Voldoende spreiding in de aard en kenmerken van beleggingen en/of tegenpartijen	Het bestuursbureau monitort dat met voldoende verschillende tegenpartijen wordt gehandeld ten aanzien van collateral

Zakelijke waarden risico

Het zakelijke waarden risico betreft het risico dat het eigen vermogen daalt doordat de waarde van de beleggingen in aandelen, Private Equity en vastgoed daalt. Het risico wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren. Het zakelijke waarden risico wordt gemitigeerd door diversificatie die onder meer is vastgelegd in de strategische beleggingsmix van het Pensioenfonds. Naast de strategische mix, heeft het Pensioenfonds in de mandaten die zijn afgesloten met de externe vermogensbeheerders richtlijnen ten aanzien van de sectoren, landen of tegenpartijen waarin mag worden belegd. Het zakelijke waarden risico is in 2017 vrijwel gelijk gebleven aan voorgaand jaar.

Liquiditeitsrisico

Er is een risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen. Dit speelt zodra de pensioenuitkeringen de inkomsten aan pensioenpremie overstijgen. Het Bestuur heeft bij de vaststelling van de jaarlijkse normportefeuille 2017 hiermee rekening gehouden door het overgrote deel van het vermogen te beleggen in instrumenten die snel, en tegen een aanvaardbare prijs, liquide gemaakt kunnen worden. Dit betreffen beursgenoteerde aandelen en obligaties.

Het overige deel, circa 14% van het vermogen, is belegd in meer illiquide beleggingscategorieën, zoals niet-beursgenoteerd vastgoed, Private Equity en hypotheek. Dit percentage is lager dan het door het Bestuur vastgestelde maximum van 20%. Deze beleggingen zijn minder snel van de hand te doen. Het Bestuur heeft bewust voor deze categorieën gekozen, omdat de verwachting is dat met deze categorieën een hoger rendement kan worden behaald. Daarnaast draagt het bij aan een goede risicospreiding.

Ook bij het gebruik van afgeleide producten (derivaten) kan een aanzienlijk liquiditeitsrisico worden gelopen. Bij de keuze voor het gebruik hiervan wordt het liquiditeitsrisico zwaar meegewogen. Voor de derivaten die gebruikt worden voor de renteafdekking wordt de waardeontwikkeling nauwlettend bewaakt. Posities worden afgedekt door het geven, dan wel het verkrijgen, van onderpand. Voor de korte termijn maakt het Pensioenfonds gebruik van een maandelijks

liquiditeitsprognose waarbij onder andere rekening wordt gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies en uitgaven zoals de pensioenuitkeringen en inkomende- en uitgaande waardeoverdrachten. Het Bestuur wil voldoende cash beschikbaar hebben om de maandelijkse uitkeringen voor een periode van minimaal vier maanden te kunnen betalen. Hiervoor wordt een cashpositie aangehouden van ongeveer 1,0% van het belegd vermogen.

Concentratierisico

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het Fonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld waardering of de financiële positie van een tegenpartij grote financiële gevolgen hiervan ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen en economische sectoren. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering. Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen, bepaalt het Bestuur de spreiding van de beleggingsportefeuille jaarlijks in een normportefeuille waarin de beleggingsmix, voorzien van bandbreedtes, wordt vastgelegd. Deze is gebaseerd op het risicoprofiel van het Fonds en afgeleid uit de ALM-studie uit 2015, die minimaal eens in de drie jaar wordt geüpdatet. De ALM-studie voor 2018 is inmiddels opgestart. Op kwartaalbasis wordt de normportefeuille getoetst en eventueel herschikt. Daarnaast streeft het Bestuur naar spreiding over voldoende tegenpartijen bij de handel in derivatentransacties. Op grond van een analyse heeft het Bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van bijzondere concentraties in de beleggingsportefeuille en dat er daarom geen buffer voor concentratierisico hoeft te worden aangehouden.

Uitbestedingsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Uitbestedingsrisico	Het Fonds dient geen materieel uitbestedingsrisico te lopen	Contracten en service level agreements met uitvoerder en vermogensbeheerders ingericht	Het bestuursbureau monitort de uitvoeringsorganisaties, d.m.v. het uitvoeren van controles en eventuele audits

Het Fonds heeft een groot deel van haar uitvoerende taken uitbesteed aan externe partijen, waaronder de pensioenuitvoering. Omdat het Pensioenfonds eindverantwoordelijk is voor de pensioenuitvoering, wordt de uitbesteding door het Bestuur periodiek getoetst. In dit kader heeft het Bestuur de uitvoeringsorganisatie opdracht gegeven de te volgen procedures te documenteren en een incidentenregistratie te voeren. In kwartaalrapportages wordt het Bestuur geïnformeerd over de operationele activiteiten. Belangrijkste aandachtspunten hierbij zijn de continuïteit, de integriteit en de kwaliteit van de uitbestede werkzaamheden.

Daarnaast wordt ook jaarlijks door het Bestuur getoetst of ze voldoende 'in control' is ten aanzien van de overige uitbestede processen. Deze beoordeling wordt door het bestuursbureau uitgevoerd aan de hand van dossieronderzoek, de afgesloten contracten, de service level agreements, de rapportages en besprekingen met de externe partijen. Getoetst is of én in hoeverre aan de eisen is voldaan die zijn vastgelegd in de wet- en regelgeving, de Guidance uitbesteding pensioenfonds van De Nederlandsche Bank (DNB) en het door het Bestuur vastgestelde Bestuursbeleid Uitbesteding, inclusief de daarbij behorende checklist.

Voor 2017 is vastgesteld dat aan alle eisen wordt voldaan. Van de belangrijkste uitvoerders worden de gecertificeerde ISAE-3402 rapporten opgevraagd en beoordeeld. Hierbij wordt ook specifiek aandacht besteed aan de processen rondom IT-risico's. Deze certificering waarborgt dat de administratieve processen in opzet, bestaan en werking voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen.

Voor de continue monitoring van het uitbestedingsrisico heeft het Bestuur meerdere beheersmaatregelen getroffen. Naast de integrale risicorapportage per kwartaal worden de risico's rondom de uitbesteding van het vermogensbeheer gemonitord door de custodian en het bestuursbureau. De custodian controleert op dagbasis of de afspraken met discretionaire vermogensbeheerders worden nagekomen overeenkomstig de beleggingsrichtlijnen, waaronder het verzoek om af te zien van investeringen in ondernemingen die in strijd handelen met de UN Global Compact Principles, gesanctioneerde landen en de bij wet verboden clustermunitebedrijven. Een uitzondering op het controlemodel op dagbasis door de custodian zijn de afspraken met betrekking tot de valutahedge. Deze geschieden op maandbasis.

Voor de monitoring van het uitbestedingsrisico rondom de pensioenuitvoering is er een controlemodel vastgesteld waarin de door het bestuursbureau uit te voeren controles met de uitvoerder zijn afgestemd. De controles rondom de pensioenuitvoering bestaan uit doorlopende controles, periodieke controles op bijvoorbeeld de uitkeringen en de premienota's en eventueel een jaarlijkse audit. Door de set van controles wordt er naar gestreefd een goed beeld te krijgen van de processen en interne controles bij de pensioenuitvoerder.

Operationeel risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Operationeel risico	Het Fonds dient geen materieel operationeel risico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen	Het bestuursbureau monitort de uitvoeringsorganisaties, d.m.v. het uitvoeren van controles

Als operationele risico's zijn onder andere benoemd, het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, de vertrouwelijkheid van gegevens, het verloren gaan van informatie, de kwaliteit van de medewerkers en de kwaliteit van de managementinformatie. Deze risico's worden door het Fonds beheerd door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de medewerkers en de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken. Het bestuursbureau monitort de kwaliteit van de uitbestede werkzaamheden en ontvangen rapportages en treedt met deze organisaties in overleg om, waar mogelijk, de kwaliteit te verbeteren.

Op grond van een analyse heeft het Bestuur geconcludeerd dat er geen sprake is van belangrijke resterende operationele risico's en dat er daarom, in de berekening van het vereist eigen vermogen, geen buffer voor het operationeel risico hoeft te worden aangehouden.

Juridisch risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Juridisch risico	Het Fonds dient geen materieel juridisch risico te lopen	Voldoende juridische kennis intern aanwezig. Indien nodig wordt juridische expertise ingehuurd	De monitoring op juridische risico's vindt ad hoc plaats wanneer van toepassing

Als belangrijkste juridische risico's zijn het risico op aansprakelijkheid, de complexiteit van contracten en wijzigingen in wet- en regelgeving geïdentificeerd. De af te sluiten contracten, inclusief de aansprakelijkheidsclausules, worden intern juridisch getoetst. Indien dit nodig wordt geacht, bijvoorbeeld in het geval van contracten waarop het buitenlands recht van toepassing is, wordt er externe juridische expertise ingezet. Ten aanzien van de wijzigingen in wet- en regelgeving wordt er door het bestuursbureau periodiek nagegaan of het Fonds nog compliant is met de belangrijkste wet- en regelgeving. In 2015 heeft onder andere DNB een toetsing op de fondsdocumenten uitgevoerd, hieruit zijn geen bijzonderheden naar voren gekomen. In 2017 heeft het Fonds intern een toetsing uitgevoerd.

Integriteitsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Integriteitsrisico	Het Fonds dient geen materieel integriteitsrisico te lopen	Er is veel beleid rondom integriteit en jaarlijkse naleving wordt getoetst	De Compliance Officer monitort de naleving van de Gedragscode door het jaarlijks opvragen van Nalevingsverklaringen bij alle verbonden personen en het opvragen van nevenfuncties, relatiegeschenken, privé-beleggingstransacties bij de insiders

Het integriteitsrisico is het risico dat de integriteit van het Fonds wordt beïnvloed als gevolg van niet integere of onethische gedragingen van de organisatie, de medewerkers of de leiding van het Pensioenfonds. Het Bestuur hecht veel waarde aan het positief beïnvloeden van de cultuur, het gedrag en de motivatie van de medewerkers. Om dit te waarborgen heeft het Bestuur de volgende procedures vastgesteld:

- Integriteitsbeleid;
- Compliance Program;
- Gedragscode;
- Klokkenluiderregeling;
- Incidentenregeling en Regeling operationele voorvallen;
- Interne klachten- en geschillenregeling.

Deze procedures gelden als gedragslijn voor integer en ethisch gedrag van het Pensioenfonds en de medewerkers. Voor de jaarlijkse toetsing op de naleving hiervan heeft het Bestuur een externe en interne Compliance Officer aangesteld. In het verslagjaar zijn geen overtredingen vastgesteld. De nevenfuncties van de bestuursleden zijn opgenomen in bijlage 3.

In 2016 zijn de procedures geactualiseerd en besproken in de Audit, Risk & Compliance Committee. Daarbij is rekening gehouden met de aanpassingen in de regelgeving, de 'Code Pensioenfondsen' en het geactualiseerde 'Model Gedragscode van de Pensioenfederatie'. Ook bestuursleden worden aangemerkt als insiders. De status van insider betekent dat men twee keer per jaar aan de externe Compliance Officer een opgave moet verstrekken van alle beleggingstransacties die men in de afgelopen periode heeft verricht. Beleggingen in fondsen hoeven niet te worden opgegeven.

Het Pensioenfonds was al in het bezit van een incidentenregeling. Deze regeling is in 2015 geactualiseerd. Er hebben zich in 2017 geen incidenten voorgedaan. Wel is er een aantal operationele voorvallen gemeld bij de interne Compliance Officer. Daar waar nodig zijn acties genomen om herhaling in de toekomst te voorkomen.

Krediet risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Kredietrisico	Tegenpartijen in vastrentende waarden, derivaten, collateral en cash dienen minimaal een BBB-rating te hebben, uitzondering zijn beleggingen in High Yield obligaties	De rating afspraken zijn vastgelegd in de contracten met de vermogensbeheerders	De custodian monitort op dagbasis de rating van de verschillende beleggingen

Dit betreft het risico dat partijen waarop het Pensioenfonds vorderingen heeft, hun verplichtingen niet nakomen. Daarom stelt het Bestuur limieten ten aanzien van de kredietwaardigheid van partijen en dient een bewuste spreiding over toegestane tegenpartijen te worden aangehouden. Dit geldt voor alle vermogenscategorieën.

Voor derivaten die buiten de beurzen om worden verhandeld, zijn strikte eisen gesteld ten aanzien van onder andere de kwaliteit van het onderpand, de frequentie van verrekening en het aantal tegenpartijen. Deze afspraken zijn niet nodig voor derivaten die centraal gecleared worden. In dat geval worden de transacties via een centrale tegenpartij (CCP) afgewikkeld. Het doel van clearing is het bevorderen van de financiële stabiliteit door het tegenpartijrisico te verlagen (want partijen hebben te maken met het kredietrisico van de CCP in plaats van dat van elkaar) en het verkleinen van de operationele rompslomp, evenals het vergroten van de transparantie en het standaardiseren van het beheerproces bij wanbetaling.

Als uitgangspunt bij beursgenoteerde beleggingen geldt dat in markten wordt belegd met betrouwbare clearing- en settlementsystemen om dit kredietrisico te vermijden.

Het Pensioenfonds beschikt over een derivatenhandboek waarin procedures en richtlijnen rond het gebruik van derivaten, die SP TNO en de externe discretionaire managers dienen te volgen, zijn vastgelegd.

Verzekeringstechnisch risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Verzekeringstechnisch risico	Minimaliseren van het lang-en kort levenrisico alsmede het risico van arbeidsongeschiktheid en toeslag door toepassing actuele informatie over overlevingskansen.	Prognosetafel AG 2016 is einde 2016 toegepast. Per die datum is ook de fondsspecifieke ervaringssterfte geactualiseerd	Voor de monitoring van het verzekeringstechnisch risico wordt gebruik gemaakt van een adviserend actuaaris

De belangrijkste verzekeringstechnische of actuariële risico's zijn de risico's van langlevens, overlijden en arbeidsongeschiktheid en het toeslagrisico:

- Het *langlevensrisico* is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Het Bestuur houdt hier rekening mee door de pensioenverplichting te berekenen op basis van de actuele prognosetafels van het Actuarieel Genootschap en een correctiefactor daarop toe te passen. Vanaf 31 december 2016 worden de pensioenverplichtingen berekend op basis van de prognosetafels AG 2016, deze zijn in 2017 niet geactualiseerd door het AG. De correctiefactor is voor het laatst bepaald in 2016 door het uitvoeren van een onderzoek naar de ervaringssterfte. Door toepassing van de meest actuele informatie over overlevingskansen wordt het langlevensrisico voor het Fonds gemitigeerd.
- Het *overlijdensrisico* (ook wel kortlevensrisico) betekent dat het Pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk een nabestaandenpensioen moet toekennen waarvoor door het Fonds geen of onvoldoende voorzieningen zijn getroffen. Dit risico wordt uitgedrukt in risicokapitalen.
- Het *arbeidsongeschiktheidsrisico* betreft het risico dat het Pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen. Voor dit risico wordt jaarlijks tweemaal de risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat.
- Het *toeslagrisico* omvat het risico dat de ambitie van het Bestuur om toeslagen op pensioen toe te kennen onvoldoende kan worden gerealiseerd. Uitdrukkelijk geldt dat toeslagverlening voorwaardelijk is. Het Bestuur hanteerde daarbij volgens het reglement tot 1 juli 2015 een voorwaardelijk toeslagbeleid met de ambitie om de pensioenen zo veel mogelijk mee te laten groeien met de algemene salarismaatregelen bij TNO. Vanaf 1 juli 2015 geldt als maatstaf voor de toeslagverlening de consumentenprijsindex afgeleid. Bij een dekkings- of een reservetekort wordt het toeslagrisico beperkt door verlaging of het niet toekennen van de toeslagen op grond van de wettelijke toekomstbestendigheidstoets. Het Bestuur heeft begin 2017 conform de wet geen toeslag verleend, omdat de beleidsdekkingsgraad per 31 december 2016 onder de 110% lag.

IT- risico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
IT-risico	Het Fonds dient geen materieel IT- risico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen intern en bij uitvoerders	Het IT-risico bij de uitvoeringsorganisaties wordt gemonitord door het opvragen van de ISAE-beschrijving. Bij eventuele beperkingen in de ISAE wordt de opvolging hiervan specifiek gemonitord

Er is een risico dat de uitvoerende werkzaamheden stagneren door calamiteiten dan wel uitval van personeel en apparatuur. Om de continuïteit van de uitvoeringsorganisatie te waarborgen, hanteert het Bestuur voor de eigen automatisering een calamiteitenplan waarin een uitwijkprocedure is opgenomen. De uitwijkprocedure is in het verslagjaar getoetst en verder verfijnd. De uitvoering van het vermogensbeheer als ook de pensioenuitvoering zijn uitbesteed externe partijen. Deze externe partijen beschikken over adequate maatregelen rondom de beschikbaarheid en continuïteit van de automatisering die onderdeel zijn van hun ISAE3402-verklaring. De externe partij voor wat betreft de pensioenuitvoering werkt gedurende het hele jaar door volgens een Disaster Recovery Plan dat door een

externe partij worden getest. Het Fonds krijgt periodiek inzage in de testresultaten. In 2017 is het Pensioenfonds gestart met het opstellen van een IT-beleid voor externe partijen. Bij de implementatie van het IT-beleid zal met de belangrijkste externe partijen in overleg worden getreden over de IT-uitgangspunten, IT-uitvoering en de monitoring daarvan. Er is voor gekozen het IT-beleid, conform aanbeveling van de Pensioenfederatie, op te stellen vanuit de 5 A's. De vijf beleidscomponenten zijn: Awareness (bewustzijn), Availability (beschikbaarheid), Access (toegang), Accuracy (betrouwbaarheid) en Agility (aanpasbaarheid). Het IT-beleid zal in 2018 worden vastgesteld en er zal een begin worden gemaakt met de implementatie.

Omgevingsrisico

Risico	Risicogrens/beleid	Beheersmaatregelen 31 december 2017	Monitoring
Omgevingsrisico	Het Fonds dient geen materieel omgevingsrisico te lopen	Er zijn voldoende beheersmaatregelen getroffen	De monitoring op het omgevingsrisico vindt ad hoc plaats wanneer van toepassing

Als belangrijkste omgevingsrisico's zijn benoemd, de ontwikkeling van het deelnemersbestand, de afhankelijkheid van andere entiteiten, de concurrentiegevoeligheid en de gevoeligheid voor reputatieschade. Het Bestuur heeft ingeschat dat de gevoeligheid voor reputatieschade het voornaamste omgevingsrisico is. Om reputatieschade te voorkomen wordt er, naast het integriteitsbeleid, ook veel aandacht besteed aan communicatie. Het Pensioenfonds is zich er van bewust dat het beeld dat het publiek heeft van de pensioensector als geheel, niet altijd door het Pensioenfonds kan worden beïnvloed.

Vereist eigen vermogen voor risico pensioenfonds

Solvabiliteitsrisico

Het Bestuur heeft de zorg voor het nakomen van de pensioentoezeggingen. Het belangrijkste risico voor het Pensioenfonds is dat er onvoldoende vermogen aanwezig is om op de korte en lange termijn aan de verplichtingen te voldoen. Dit risico wordt het solvabiliteitsrisico genoemd. Gedurende 2017 verbeterde de solvabiliteit gestaag. Dit komt tot uitdrukking in de hoogte van de beleidsdekkingsgraad, die in 2017 is gestegen van 106,1% primo 2017, naar 114,0% ultimo 2017.

Het Bestuur volgt de ontwikkeling van de solvabiliteit nauwlettend. Wekelijks is aan het Bestuur gerapporteerd over de hoogte van de dekkingsgraad en ieder kwartaal analyseerde een adviesbureau hoe het solvabiliteitsrisico zich ten opzichte van het herstelplan ontwikkelde met betrekking tot de kans op een dekkings- en reservetekort. Om het solvabiliteitsrisico te beheersen, dient het Pensioenfonds kapitaalbuffers aan te houden. De omvang van deze buffers wordt vastgesteld met de door De Nederlandsche Bank voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets is een wiskundig bewerkte som van de risico's en levert een percentage op dat moet worden opgeteld bij een dekkingsgraad van 100%. Hoe groter de risico's die een pensioenfonds loopt, des te groter het vereist eigen vermogen. Diversificatie tussen de verschillende risico's onderling, leidt vervolgens tot een reductie van het vereist eigen vermogen.

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt rekening gehouden met de volgende risicofactoren in de beleggingsportefeuille:

Risico (bedragen in duizenden euro's)	2017		2016	
	2017	%	2016	%
S1. Rente	114.953	3,9	114.166	3,8
S2. Aandelen	422.893	14,4	430.383	14,4
S3. Valuta	148.782	5,1	151.417	5,1
S4. Grondstoffen	0	0,0	0	0,0
S5. Krediet	174.306	5,9	169.115	5,6
S6. Verzekeringstechnisch	81.986	2,8	76.225	2,5
Diversificatie-effect	-326.539	-11,1	-322.323	-10,8
Totale risico-opslag	616.381	21,0	618.982	20,7
Effect toerekenen naar totale vereiste dekkingsgraad	1.200	-0,8	1.241	-0,8
Totale risico-opslag	617.581	20,2	620.223	19,9

De buffers zijn berekend op basis van de standaardmethode waarbij voor de samenstelling van de beleggingen, als strategische portefeuille wordt uitgegaan van de normportefeuille voor 2018 in de evenwichtssituatie. De liquiditeits- (S7), concentratie- (S8) en operationele risico's (S9) zijn buiten beschouwing gelaten. De effecten S1 t/m S6 zijn gecombineerd aan de hand van een formule waarin rekening is gehouden met de correlatie tussen sommige risicocategorieën. Het totaal is daarom gecorrigeerd met een diversificatie-effect.

Het vereist eigen vermogen ofwel de risico-opslag is voor het Pensioenfonds eind 2017 uitgekomen op afgerond € 617,6 mln. (2016: € 620,2 mln.). Dit komt overeen met 20,2% van de voorziening pensioenverplichtingen voor rekening pensioenfonds en voor rekening deelnemers. De vereiste dekkingsgraad bedraagt eind 2017 derhalve 120,2%.

Naast de vaststelling van het vereist eigen vermogen geldt ook een Minimaal vereist eigen vermogen van 4,1% voor algemene risico's en komt daarmee eind 2017 uit op € 124,7 mln. De minimaal vereiste dekkingsgraad is gelijk aan de voorziening pensioenverplichtingen, verhoogd met het minimaal vereist eigen vermogen en bedraagt daarom 104,1%. (2016: € 126,7 mln. en 104,1%.)

Vaststelling overschot/tekort in € miljoen	2017	2016
Vereist eigen vermogen (vereiste buffer)	617,6	620,2
Voorziening pensioenverplichtingen	2.933,9	2.994,2
Vereist pensioenvermogen	3.551,5	3.614,4
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa +/- schulden)	3.387,6	3.316,3
Overschot/Tekort	163,9	298,1

Vereist eigen vermogen voor risico deelnemer

De Nederlandsche Bank eist dat pensioenfondsen, naast de risico-opslag voor het vermogen voor rekening pensioenfonds, ook een buffer aanhouden voor het vermogen voor risico deelnemers. Dit buffervereiste is vastgesteld op 1%.

Eind 2017 is het vermogen in het kader van de Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en TOP € 120,0 miljoen groot.

De middelloonregeling voor risico van het Pensioenfonds, gecombineerd met de regeling voor risico deelnemers, geeft een vereist eigen vermogen van 20,2%.

Vermogensbeheer

Het hoofddoel van het Pensioenfonds is het realiseren van de ambitie tegen een acceptabel risico voor de (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en aangesloten werkgevers. Hiervoor dient een reëel lange-termijn rendement op het belegd vermogen te worden behaald.

Het Bestuur van het Pensioenfonds streeft bij de totstandkoming van het beleggingsbeleid naar een goede balans tussen risico, rendement en kosten. Hierbij wordt rekening gehouden met de opbouw van het deelnemersbestand, de vereiste solvabiliteit en de wenselijkheid van stabiele premies. Ook de maatschappelijke aanvaardbaarheid van beleggingen speelt een grote rol in het beleggingsbeleid. In het volgende wordt nader ingegaan op de beleggingsbeginselen en hoe het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid daarin is opgenomen. Vervolgens komen het tactische beleid en de normportefeuille aan bod.

Beleggingsbeginselen

Het Pensioenfonds gaat in het beleggingsbeleid uit van randvoorwaarden die vastliggen in de Verklaring inzake de beleggingsbeginselen. Onderdeel hiervan zijn de 'Investment Beliefs': de tien uitgangspunten waarop het beleggingsbeleid is gebaseerd. In 2017 zijn de beleggingsbeginselen aangescherpt. Het Bestuur heeft besloten om per overtuiging de belangrijkste achtergrond en consequentie voor het beleggingsbeleid toe te voegen, waardoor de beliefs nog 'smarter' worden.

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB)

Het Bestuur onderschrijft de brede maatschappelijke trend waarbij zaken als milieu, duurzaamheid en verantwoordelijkheid voor de samenleving hoger op de agenda worden geplaatst. Meer dan voorheen, gaat het bij een MVB-beleid om beleidsmatige issues en het stellen van kaders. Om het MVB-beleid van het fonds verder vorm te geven heeft het Bestuur in 2017 besloten de Ethische Commissie te positioneren als een vaste bestuurscommissie. In plaats van te fungeren als adviesorgaan van de Beleggingsadviescommissie, adviseert deze bestuurscommissie het Bestuur op het gebied van Maatschappelijk Verantwoord Beleggen. In aanvulling daarop is besloten de naam van de Ethische Commissie te wijzigen in Commissie ESG-beleid.

Het Bestuur houdt in het beleggingsbeleid rekening met de mogelijke maatschappelijke consequenties van zijn beleid in de overtuiging dat het hebben en implementeren van een MVB-beleid geen afbreuk doet aan de ambitie van een waardevast pensioen. Daarnaast wenst het Bestuur bij het formuleren van dat MVB-beleid zich aan te sluiten bij de verwachtingen van de sponsor en de deelnemers. Het Pensioenfonds heeft dan ook al jaren een beleid op het gebied van Maatschappelijk Verantwoord Beleggen.

In de Verklaring van de beleggingsbeginselen en in het jaarlijks beleggingsplan is het MVB-beleid door het Fonds vastgelegd. Een van de tien Investment Beliefs is zelfs direct gekoppeld aan verantwoord beleggen: "Verantwoord beleggen draagt bij aan de langetermijndoelstellingen van het fonds. Door verantwoord te beleggen, draagt het fonds bij aan een leefbare en duurzame wereld. Als uitvloeisel hiervan worden de voorwaarden geschapen voor de (toekomstige) maatschappelijke acceptatie van het fonds".

Dit heeft zich in de afgelopen jaren onder andere vertaald naar de volgende concrete acties:

- Uitsluiting van bedrijven in de discretionaire mandaten die zich niet houden aan de 10 Global Compact Principles van de VN. Dit is een tiental internationaal geaccepteerde normen en waarden voor bedrijven op het gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu, corruptiebestrijding en ethiek. Tevens sluit het Fonds staatsobligaties uit van landen aan wie door de Verenigde Naties en/of de Europese Unie sancties zijn opgelegd op basis van dit beleid.
- ESG-aspecten (Environmental, Social, Governance) zijn een criterium bij de selectie van managers.
- Bij alle nieuwe beleggingen in niet-beursgenoteerde aandelen is met de managers een clause afgesproken waarbij Pensioenfonds TNO het recht heeft om af te zien van onderliggende beleggingen als deze in strijd zijn met de MVB-uitgangspunten van het fonds.
- Voor wat betreft beleggingen in beursgenoteerd vastgoed wordt alleen belegd in bedrijven met een goede ESG-score (apart criterium).
- Pensioenfonds TNO is lid van Eumedion en maakt via Eumedion gebruik van het stemrecht op de Nederlandse aandelen die op naam van het pensioenfonds staan.
- Best in class: een deel van de beleggingen van het fonds in de zogenaamde “opkomende markten” is voorzien van een ESG-overlay, waarbij alleen maar belegd wordt in de 25% beste ondernemingen gemeten naar ESG-aspecten. Het is de bedoeling om een dergelijk overlay de komende jaren uit te breiden ook naar de ontwikkelde markten.

Wat betreft het uitsluiten van bedrijven en landen laat het Fonds zich adviseren door een extern onderzoeksbedrijf dat hierin is gespecialiseerd. Dit heeft eind 2017 geresulteerd tot het uitsluiten van belegging van 45 bedrijven en 10 landen. Bij de bedrijven waarin niet belegd wordt gaat het onder meer om uitsluiting van ondernemingen op grond van betrokkenheid met controversiële wapens die bij wet verboden zijn.

Een andere ontwikkeling is het stemrecht. Tot voor kort waren alle aandelenbeleggingen ondergebracht in aandelenindexfondsen. Daardoor was het niet mogelijk voor het Fonds om te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Omdat het Fonds sinds eind 2016 weer een actieve aandelenbelegging heeft waarbij de aandelen op naam van het Fonds staan, is het stemrecht weer geactiveerd. Het Bestuur heeft besloten om Eumedion in te schakelen om het stembeleid op Nederlandse aandeelhoudersvergaderingen vorm te geven.

Ook deelnemers hebben we gevraagd naar hun mening. In 2017 zijn op 23 locaties in het land, door bestuursleden pensioenpresentaties gegeven aan deelnemers. Tijdens deze roadshows is onder meer de vraag gesteld hoe deelnemers aankijken tegen de belegging in tabak. Duidelijk werd dat de deelnemers groot voorstander zijn van uitsluiting. Dit sluit aan bij de missie van TNO ten aanzien van Gezond Leven. Daarnaast pleit het etiket van “stranded assets” eveneens voor uitsluiting. Ook sluit de uitsluiting van tabak aan bij het door het Bestuur vastgestelde beleid om te komen tot een verbetering van het ESG-profiel (Environmental, Social and Governance).

Resultaat is dat het Bestuur van het pensioenfonds eind 2017 heeft besloten de tabakssector uit te sluiten, omdat deze sector producten voortbrengt die de gezondheid en het maatschappelijk welzijn ernstige schade toebrengen. Jaarlijks sterven wereldwijd circa 6 miljoen mensen door roken. De maatschappelijke kosten hiervan uiteten zich o.a. in extra beroep op de gezondheidszorg en een hoger ziekteverzuim bij rokers. Veel overheden hebben daarom maatregelen genomen om het roken te ontmoedigen. Uitsluiting van tabak past in het beleid van TNO. ‘Gezond Leven’ is namelijk een van de maatschappelijke thema’s waar de activiteiten van TNO op zijn toegespitst. Dit thema is tevens een van de 17 Sustainable Development Goals (SDGs) van de Verenigde Naties. Het Fonds heeft besloten niet meer te beleggen in bedrijven die meer dan 5% van hun omzet halen uit de productie van tabak. Onder de definitie van tabak vallen tabak, sigaretten, sigaren, pijptabak, rookloze tabak en elektronische sigaretten. Daarbij wordt gekeken naar beursgenoteerde bedrijven die in de voornaamste Developed- en Emerging Market aandelenindices zijn opgenomen.

Tot slot heeft het Fonds net als in voorgaande jaren meegedaan aan de benchmark die georganiseerd wordt door de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO). Deze benchmark wordt gehouden onder de vijftig grootste Nederlandse pensioenfondsen. Het Fonds is in 2017 uitgekomen op plaats 41.

Normportefeuille en risico-inventarisatie.

Het Bestuur stelt elk jaar het risicokader en de normportefeuille vast. In zijn algemeenheid zag het Bestuur, ondanks de aanhoudende geopolitieke spanningen en de relatief hoge waardering van sommige financiële markten, geen noodzaak om het risicokader in 2017 ten opzichte van 2016 drastisch te veranderen.

De belangrijkste elementen uit de vastgestelde normportefeuille 2017 om een mogelijk beter rendement te realiseren zijn de volgende:

- Verlagen van de exposure naar US high Yield met 1,5%-punt ten gunste van emerging markets debt local currency (EMD LC).
- De exposure naar Europese aandelen verkleinen ten gunste van aandelen in de VS en Emerging Markets.
- Beursgenoteerd vastgoed toevoegen.
- De positie in langlopende staatsobligaties is afgebouwd ten gunste van de Strategic Duration Overlay portefeuille.
- Er zijn een tweetal nieuwe managers aangesteld die wereldwijd in aandelen gaan beleggen. Deze positie is ten koste gegaan van de bestaande regionale aandelenwegingen.

Onderstaand overzicht bevat de wegingen van de afzonderlijke beleggingscategorieën voor de normportefeuille 2016 met ingangsdatum 1 februari 2016. Voor vergelijkingsdoeleinden zijn tevens die van 2015 weergegeven. Let wel, de wegingspercentages van de normportefeuille wijken in de regel af van die van de werkelijke portefeuille als gevolg van marktbevingen.

Normportefeuille 2017 versus 2016

	2017	2016
Vastrentende waarden	62,5%	63,1%
Europese bedrijfsobligaties	25,0%	25,0%
Langlopende overheidsobligaties	12,1%	21,1%
Emerging markets debt	7,0%	5,5%
Global High Yield (US en EU)	5,0%	6,5%
Woninghypotheken	7,5%	5,0%
Strategic Duration Overlay	5,9%	0,0%
Aandelen	25,5%	25,5%
Europa	5,8%	10,4%
Noord Amerika	4,3%	8,6%
Emerging markets	3,8%	2,5%
Japan	1,2%	2,0%
Asia developed	1,6%	2,0%
World	8,8%	0,0%
Private Equity	5,6%	6,0%
Vastgoed	4,0%	3,0%
Liquiditeiten	2,4%	2,4%

Op kwartaalbasis wordt het liquide deel van de normportefeuille gerebalanced. Dit houdt in dat dit deel van het vermogen wordt herverdeeld naar de initiële wegingspercentages van de normportefeuille ter voorkoming van het risico dat de actuele wegingen structureel afwijken van de normwelingen. De normportefeuille voorziet ook in de mogelijkheid van tactisch beleid. Daarbij kunnen op basis van vooraf vastgestelde bandbreedtes verschuivingen tussen de beleggingscategorieën aan worden gebracht.

Rendement

In 2017 bedroeg het rendement van de totale beleggingsportefeuille van het Fonds afgerond 3,8%. Het behaalde rendement is als volgt verdeeld over de verschillende beleggingscategorieën:

Overzicht beleggingsportefeuille (exclusief regelingen voor risico deelnemer)

Beleggingsportefeuille per categorie

(bedragen in duizenden euro's)

	Bedragen		In %	
	2017	2016	2017	2016
Vastgoed	114.220	124.918	3,4	3,8
Aandelen	822.725	776.436	24,2	23,4
Vastrentende waarden ¹⁾	2.281.152	2.206.498	67,2	66,4
Derivaten (per saldo)	31.597	24.710	0,9	0,7
Private Equity	149.098	193.143	4,4	5,8
Liquide middelen	32.766	21.911	1,0	0,7
Overige vorderingen	0	0	0,0	0,0
Kortlopende schulden	-37.633	-25.185	-1,1	-0,8
Totaal	3.393.925	3.322.430	100	100

Rendement

Categorie

	2017	2016
Vastgoed	4,4%	6,9%
Aandelen	9,8%	8,8%
Vastrentende waarden	0,8%	9,4%
Private Equity	-3,8%	12,9%
Woninghypotheken	4,7%	6,5%
Gemiddeld rendement	2,6%	9,0%
Bijdrage Derivaten (per saldo)	1,2%	0,7%
	3,8%	9,7%

1) Dit is inclusief het deel van het vermogen dat belegd is in woninghypotheken. Dit deel bedraagt eind 2016 circa € 164 miljoen.

Overzicht rendement afgelopen vijf jaar (exclusief regelingen voor risico deelnemer) versus benchmark.

Rendement in %						5 jaars-
	2017	2016	2015	2014	2013 gemiddelde	
Pensioenfonds TNO	3,8%	9,7%	2,6%	20,4%	2,3%	7,6%
Benchmark	3,6%	9,5%	2,4%	19,9%	3,7%	7,6%

Vastgoed

De beleggingen in vastgoed bestaan uit niet-beursgenoteerd vastgoed. In de tweede helft van 2017 is gestart met de opbouw van een exposure naar beursgenoteerd vastgoed, welke verspreid over meerdere kwartalen zal worden ingevuld. Het Bestuur streeft hierbij naar een weging van 2% van het totaal belegd vermogen, gelijk aan die van niet-beursgenoteerd vastgoed.

Het Bestuur laat zich bij de invulling van de vastgoedportefeuille adviseren door Kempen Capital Management. Het relatieve vastgoedbelang kwam ultimo 2017 uit op 3,4%. Dit is een daling van 0,6 procentpunt ten opzichte van ultimo 2016. Deze daling vloeit vooral voort uit het feit dat in 2017 enkele niet-beursgenoteerde vastgoedmanagers forse distributies hebben uitgekeerd.

Aandelen

Het jaar 2017 was wederom een prima jaar voor beursgenoteerde aandelen met een rendement van 9,8%. Het relatief soepele monetaire beleid van de Centrale banken en de verkiezingsbeloftes van Trump om de Amerikaanse economie tijdens zijn presidentsperiode elk jaar met minimaal 3,5% te laten groeien en extra banen te creëren, stuwden de aandelenmarkten verder omhoog. Exclusief de overlayposities, is de positie naar beursgenoteerde aandelen eind 2017 uitgekomen op 25,5%.

Vastrentende waarden (inclusief woninghypotheken)

De obligatieportefeuille bestaat uit verschillende componenten met ieder hun eigen risicoprofiel, looptijd, regionale focus en valutaexposure. In totaliteit bestond ultimo 2017, 67,2% van de beleggingsportefeuille uit vastrentende waarden en werd een rendement behaald van 0,8%.

Het rendement van deze portefeuille is als volgt opgebouwd:

- Hoogwaardige langlopende Europese staatsobligaties behaalden een rendement van -1,1%.
- Europese bedrijfsobligaties behaalden een rendement van 2,1%.
- Obligaties in opkomende markten lieten een winst noteren van 3,4%.
- De mandaten die beleggen in Europese en Amerikaanse bedrijfsobligaties met een lage rating, de zgn. High Yield-beleggingen, kwamen uit op een gecombineerd resultaat van -4,0%.
- De beleggingen in Nederlandse woninghypothekensloten 2017 af met een rendement van 4,7%.

Private Equity

Het Bestuur heeft als doelstelling geformuleerd om de relatieve weging naar Private Equity te laten groeien naar 7,5% in de komende jaren. Eind 2017 is de verwachting dat dit percentage in 2020/2021 bereikt zal worden. Om op dit niveau te komen, zal op jaarbasis ongeveer € 80 miljoen aan nieuwe investeringen gedaan moeten worden.

In 2017 zijn daarom meerdere nieuwe Private Equity managers aangesteld. De performance over 2017 bedroeg -3,8%, de relatieve weging is uitgekomen op 4,4%.

Het Bestuur laat zich voor de selectie, rapportage en monitoring van niet-beursgenoteerde aandelenbeleggingen adviseren door Wilshire.

Renteafdekking

Medio 2015 is de dynamische rentehedgestaffel geïntroduceerd (zie tabel op volgende pagina). Hierbij is de renteafdekking afhankelijk van de stand van de 30-jaars swaprente. Begin maart 2017 is de 30-jaars swaprente boven de grens van 1,5% gesloten. Dit betekende dat de rentehedge conform de rentehedgestaffel verhoogd moest worden van 30% naar 40%. Ultimo 2017 geldt dit percentage nog steeds.

Dynamische rentestaffel

Rentehedge staffel (obv 30-jaars swap rente)

Renteniveau	Hedge percentage (obv swap curve)
5,0%	100%
4,5%	95%
4,0%	90%
3,5%	80%
3,0%	70%
2,5%	60%
2,0%	50%
1,5%	40%
1,0%	30%
0,5%	25%
0,0%	20%

Actuariële paragraaf

Oordeel van de certificerend actuaris over de financiële positie.

In zijn actuariële verklaring heeft de certificerend actuaris geoordeeld dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 PW, met uitzondering van artikel 132 en dat de beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds op balansdatum lager is dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

De vermogenspositie van het Fonds is dus niet voldoende omdat het aanwezige eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen (artikel 132 PW).

Actuariële analyse

In onderstaand overzicht is de actuariële analyse van het saldo van baten en lasten opgenomen:

Actuariële analyse van het resultaat (in duizenden euro's)

	2017	2016	2015
Wijziging rentetermijnstructuur	35.234	-234.766	-134.788
Beleggingsopbrengsten	123.762	290.726	70.599
Premies	-13.716	-8.122	-9.780
Waardeoverdrachten	-17	-165	-107
Kosten	0	0	0
Uitkeringen	210	183	-638
Sterfte	-1.517	1.867	2.855
Arbeidsongeschiktheid	58	600	615
Toeslagverlening	0	-1.386	-4693
Wijziging actuariële grondslagen en methoden	-8.747	-21.507	0
Reguliere mutaties voorzieningen	-3.732	-1.337	-1.403
Overige oorzaken	35	-1.598	-1.293
	131.570	24.495	-78.633

Het positieve resultaat in 2017 is vooral een gevolg van het resultaat behaald op de beleggingen van € 123.762 en de positieve bijdrage van de stijging van de rente op de waardering van de pensioenverplichtingen. Door de stijgende rente in 2017 hebben de beleggingscategorieën vastrentende waarden en derivaten in 2017 het minst bijgedragen aan dit positieve resultaat. Ook is er door de stijgende rente in 2017 een positief resultaat ontstaan door de wijziging van de rentetermijnstructuur. Deze bedraagt in 2017 € 35.234 positief. Het negatieve resultaat van de wijziging van de actuariële grondslagen van € 8.747, komt door de aanpassingen van de grondslagen naar aanleiding van het grondslagenonderzoek dat in 2017 heeft plaatsgevonden. De overige actuariële resultaten waren voor 2017 beperkt.

Premies

Het overzicht van de diverse premies over 2017 is als volgt:

(in duizenden euro's)	2017	2016	2015
Feitelijke premie ¹⁾	46.308	44.293	42.552
Zuivere kostendeekkende premie ²⁾	72.405	62.686	58.445
Gedempte kostendeekkende premie ³⁾	42.548	41.636	34.770
Premiedekkingsgraad ⁴⁾	76,4%	84,3%	81,4%

- 1) De feitelijke premie is de premie die het Fonds daadwerkelijk in 2017 van alle aangesloten ondernemingen heeft ontvangen. Pensioenfonds TNO heeft onder het nieuwe FTK gekozen voor het berekenen van de kostendeekkende premie volgens de gedempte premiesystematiek, waarbij de kostendeekkende premie wordt berekend aan de hand van het verwacht rendement minus de inflatie (2%). De feitelijke premie is niet samengesteld uit afzonderlijke componenten. Aan deze feitelijke premie is wel de voorwaarde verbonden dat deze tenminste gelijk is aan de gedempte kostendeekkende premie, zodat de nieuwe pensioenopbouw, de benodigde risicopremies, uitvoeringskosten en de bufferopslag hieruit kunnen worden gefinancierd.
- 2) De zuivere kostendeekkende premie ad € 72.405 is als volgt samengesteld:
Actuarieel benodigd	55.109
Bijdragen voor risico deelnemers	209
Risicopremies	3.840
Opslag in stand houden vereist vermogen	12.204
Opslag voor uitvoeringskosten	1.043
- 3) De gedempte kostendeekkende premie voor 2017 is vastgesteld volgens de gedempte premiesystematiek, waarbij de kostendeekkende premie wordt berekend aan de hand van het verwacht rendement minus de inflatie. De gedempte kostendeekkende premie ad € 42.548 is als volgt samengesteld:
Actuarieel benodigd	22.246
Bijdragen voor risico deelnemers	209
Risicopremies	2.441
Opslag in stand houden vereist vermogen	5.112
Opslag voor uitvoeringskosten	1.043
Voorwaardelijke componenten	11.497
- 4) Pensioenfonds TNO baseert de feitelijke premie op de gedempte kostendeekkende premie, omdat die meer stabiliteit geeft. De gedempte premie over 2017 bedroeg 18,1% exclusief de 0,3% extra werkgeverspremie. In 2017 was de feitelijke pensioenpremie hoger dan de gedempte premie. Hiermee voldoet het Fonds aan de eisen van de Pensioenwet. De premiedekkingsgraad (de feitelijke premie gedeeld door de inkoop op marktrente) was voor 2017 76,4%. Dit betekent dat de premie in elk geval niet heeft bijgedragen aan herstel van de dekkingsgraad. Ter verbetering van de premiedekkingsgraad is per 1 januari 2018 besloten om de helft van de verlaging van de premie die wordt veroorzaakt door de ophoging van de fiscale pensioenrichtleeftijd niet terug te geven aan de sociale partners.

De premiedekkingsgraad wordt als volgt berekend:

Op basis van stand 31-12-2017

	2017
Feitelijke premie	46.308
Minus bijdragen risico deelnemers	209
Minus opslag voor uitvoeringskosten	1.043
	45.056 (A)
Actuarieel benodigd (55.109+3.840)	58.949 (B)
Premiedekkingsgraad	(A uitgedrukt in B) 76,4%

Vooruitblik

Nieuw pensioenstelsel

Minister Koolmees van Sociale Zaken heeft een beroep gedaan op de werkgeversorganisaties en vakbonden om in 2018 een akkoord op hoofdlijnen sluiten met het kabinet over een hervorming van het pensioenstelsel. Volgens Koolmees moet het pensioensysteem fundamenteel worden versterkt en vernieuwd. In het regeerakkoord staat dat het kabinet graag toe wil naar een nieuw pensioencontract dat persoonlijke pensioenpotjes mogelijk maakt. De verplichte deelname aan het stelsel en de collectieve uitvoering moeten daarbij behouden blijven. Tegelijkertijd wil het kabinet af van de zogeheten 'doorsneepremie'. Hierbij geldt ongeacht de leeftijd eenzelfde premiepercentage. Ouderen worden zodoende de facto gesubsidieerd door de jongeren. Bij het Pensioenfonds TNO is dit laatste effect beperkt door de relatief hoge premievrije voet die voor de bepaling van de werknemerspremie toegepast wordt.

Na de afschaffing zou ongeacht de leeftijd nog steeds hetzelfde premiepercentage kunnen gelden maar zouden jongeren voor die premie in aanmerking moeten komen voor een hoger opbouwpercentage, omdat hun premie nog lang belegd kan worden en dus meer op kan leveren. Ouderen voor een lager opbouwpercentage omdat de premie minder lang kan worden belegd. De wensen van het kabinet zijn in lijn met de ideeën die zijn gepubliceerd door de Sociaal Economische Raad (SER).

Informatieverstrekking

Medewerkers bouwen pensioen op om na hun werkzame leven te kunnen voorzien in hun levensbehoeften. Maar doordat de pensioenrichtdatum, de AOW-datum en de AOW-datum van een eventuele partner niet gelijk vallen, wordt het met pensioen gaan steeds meer een maatwerkinvulling en moeten deelnemers goed op de hoogte zijn van de voor- en nadelen van de flexibiliseringsmogelijkheden. Het Pensioenfonds vult geen adviesfunctie in maar kan wel informatie verstrekken met betrekking tot de voor- en nadelen van de diverse mogelijkheden. Met pensioen gaan doen deelnemers slechts éénmaal in hun leven. Hierdoor wordt dit ervaren als een zeer belangrijk moment. De informatieverstrekking op dit punt zal het komende jaar verder worden doorontwikkeld.

Ook voor de DC-regelingen zijn steeds meer mogelijkheden beschikbaar. Doordat het Pensioenfonds geen variabele aankoop van pensioen mogelijk maakt, dienen deelnemers gebruik te maken van het shoprecht als zij hiervoor in aanmerking willen komen. De informatie ten aanzien van deze mogelijkheden zal in 2018 verder worden uitgewerkt.

Klanttevredenheidsonderzoek

In 2018 zal het Fonds weer participeren in het klanttevredenheidsonderzoek (Benchmark Onderzoeksplatform Pensioenfondsen) van KANTAR TNS. Nadat het fonds in 2015 en 2016 hieraan heeft meegedaan is in 2016 besloten om hier iedere twee jaar aan deel te nemen om zo een beter beeld te krijgen van de uitwerking van de acties die naar aanleiding van de resultaten van het voorgaande onderzoek zijn ondernomen.

Naast dit onderzoek gaat het fonds ook een specifiek klanttevredenheidsonderzoek uitvoeren naar het gebruik van de website en de pensioenportal. Voor het fonds is het belangrijk dat alle deelnemers zich comfortabel voelen in de wijze waarop het fonds met hen communiceert.

Thema's toezicht DNB 2018

Volgens DNB blijft de financiële positie van veel pensioenfondsen kwetsbaar. Hoewel pensioenfondsen verbetering van hun financiële positie laten zien, kunnen veel fondsen de opgebouwde pensioenaanspraken niet (volledig) waardevast houden en is het voor veel fondsen niet uitgesloten dat zij in de toekomst moeten korten op opgebouwde pensioenaanspraken en uitkeringen.

Bij deelnemers gewekte verwachtingen kunnen hierdoor mogelijk niet (volledig) worden waargemaakt. Zowel het op orde brengen van de financiële positie als het dichtend van de verwachtingskloof richting deelnemers is essentieel. Daarnaast wil DNB bereiken dat pensioenfondsen anticiperen op de vereisten van aanstaande veranderingen in wetgeving en tijdig aan de vereisten kunnen voldoen. In 2018 zal DNB vooral aandacht besteden aan de volgende thema's:

- 1) Evenwichtige financiële keuzes dragen bij aan vertrouwen. Een evenwichtige en op lange termijn houdbare financiële opzet van pensioenfondsen is van belang om verwachtingen van deelnemers waar te maken en het vertrouwen te behouden. Een kwetsbare financiële positie betekent een verhoogd risico op korting en een beperkte kans op toeslagverlening. DNB legt in het toezicht daarom de nadruk op twee onderwerpen: pensioenfondsen moeten scherp zijn op hun financiële opzet én zekerstellen dat het beleggingsbeleid, voor zowel uitkerings- als premieregelingen, evenwichtig is en op lange termijn houdbaar.
- 2) Toekomstgerichtheid. De grote veranderingen die in de omgeving van de pensioenfondsen plaatsvinden, maakt de noodzaak voor fondsen urgent om zich te focussen op de lange termijn. Ook vereist de wet dat fondsen een visie en strategie hebben en hiervoor risico's identificeren en mitigeren. Een toekomstige ingrijpende verandering is de overgang naar een nieuw pensioenstelsel. Als pensioenfondsen onvoldoende, te laat of niet in staat zijn zich aan te passen aan wijzigende omstandigheden, ontstaat het risico dat zij de verwachtingen van hun deelnemers niet kunnen waarmaken en daarmee hun bestaansrecht verliezen.
- 3) IORP II. In 2019 zal de Europese richtlijn IORP II worden geïmplementeerd in nationale wetgeving. Onderdeel van IORP II zijn de concretere eisen aan de inrichting van de risicomanagementfunctie en sleutelfuncties. Pensioenfondsen worden bijvoorbeeld verplicht een actuariael en interne audit functie in te richten. IORP II kent ook de verplichting voor instellingen met een duurzaam beleggingsbeleid om bij beleggingsbeslissingen rekening te houden met milieu-, sociale en governancefactoren.

Kortom, volop aandachtspunten en ontwikkelingen om in het vizier te houden en gezamenlijk verder te werken aan een toekomstgericht, stabiel en maatschappelijk verantwoord pensioenfonds.

Rijswijk, getekend d.d. 5 juni 2018

Bestuur Stichting Pensioenfonds TNO

ir. Dick Ph. Schmidt
Voorzitter

dr. Frank Phillipson RTD
Secretaris

Medezeggenschap, verantwoording en toezicht

Verantwoordingsorgaan

Oordeel Verantwoordingsorgaan 2017

Inleiding

De huidige samenstelling van het verantwoordingsorgaan (VO) nadert het einde van haar zittingsperiode. De voorbereidingen voor de verkiezingen t.b.v. van de nieuwe invulling van het VO zijn in volle gang. De personele samenstelling van het huidige VO is slechts op een enkele plaats gewijzigd gedurende de zittingstermijn.

Het overleg en de samenwerking binnen het verantwoordingsorgaan is plezierig en constructief. Voor de toekomstige samenstelling van het VO worden stappen gezet om de diversiteit verder vorm te geven. Binnen het VO bestaan er drie deskundigheidsgroepen die regelmatig overleggen met de bestuurscommissies.

Het overleg en de samenwerking van het verantwoordingsorgaan met het pensioenfondsbestuur heeft een open karakter en biedt ruimte om elkaar te informeren en wederzijdse gezichtspunten uit te wisselen.

Het voltallige VO heeft een tweetal overlegvergaderingen (mei en december) gehad met een delegatie van het bestuur en directie. Voorts is op regelmatige basis overleg gevoerd tussen de voorzitters van bestuur en VO alsmede tussen dagelijks bestuur van het VO en directie. Daarnaast heeft het VO een aantal plenaire vergaderingen gehouden.

Adviezen

Naast dit oordeel over het 2017 heeft het VO in 2017 zeven adviezen uitgebracht. Hiervan was het advies inzake de verhoging van de pensioenrichtleeftijd naar 68 jaar de meest belangrijke.

Oordeel

Bij het formuleren van het oordeel maakt het VO gebruik van o.a. de volgende documenten: het jaarverslag, rapportages van de raadgevend en certificerend actuaaris en het rapport van de accountant. Daarnaast heeft het rapport van de visitatiecommissie en de reactie van het bestuur hierop input gevormd voor het oordeel.

Het VO is over het geheel genomen tevreden over het gevoerde beleid en is er van overtuigd dat het bestuur naar eer en geweten streeft om tot goede besluitvorming te komen in het belang van alle belanghebbenden.

Voor wat betreft het financiële resultaat kon het rendement dat geboekt werd in 2016 (9,7%) niet worden doorgezet. Het rendement over 2017 bedroeg 3,8%. Vanwege het feit dat de beleidsdekkingsgraad ultimo het jaar 114,0% bedroeg werd voor 2018 een toeslag van 0,42% toegekend.

Het VO is verder positief over het feit dat ten aanzien van de communicatie met belanghebbenden stappen zijn gezet op het punt van de digitalisering en dat goed wordt nagedacht over de vraag waar papier nog steeds nodig en/of nuttig is. Digitalisering van de communicatie zal zeker leiden tot een verlaging van kosten. Het VO waardeert het streven van bestuur en directie om een persoonlijk contact met belanghebbenden in stand te houden. Tijdens het verslagjaar is dit

vorm gegeven door middel van een reeks presentaties op verschillende locaties. Het VO realiseert zich dat deze effort veel energie en tijd kost.

Aandachtspunten

Het verantwoordingsorgaan heeft wel enkele aandachtspunten waarvan het verwacht dat deze de komende periode (verder) opgepakt zullen worden.

Onderbouwing evenwichtige belangenafweging

Een belangrijk element bij bestuursbesluiten is dat daaraan een evenwichtige afweging van belangen van de diverse stakeholders ten grondslag ligt. Het toetsen hiervan is een belangrijke functie van het verantwoordingsorgaan. Het VO ziet dat hierin door het bestuur het afgelopen jaar stappen gezet zijn maar dringt erop aan om dit belangrijke issue verder te blijven verbeteren. De systematische, expliciete afweging van de belangen van alle belanghebbenden is veelal nog te beperkt en niet tijdig schriftelijk adequaat vastgelegd. Een voorbeeld hiervan is het adviestraject met betrekking tot de verhoging van de pensioenrichtleeftijd. Na aandringen van het VO heeft het bestuur hierbij de adviesaanvraag in tweede instantie voorzien van een gedegen cijfermatige onderbouwing van het voorgenomen besluit waaruit de effecten voor diverse leeftijdscohorten kon worden opgemaakt.

Maatschappelijk verantwoord beleggen

Maatschappelijk verantwoord beleggen is al enige jaren een terugkerend onderwerp in de besprekingen tussen het VO en het bestuur. Nadat begin 2016 het fonds een workshop organiseerde over het onderhavige onderwerp is bij de deelnemers de risicobereidheid gepeild. Dit gaf aanleiding om het onderwerp op te nemen in de "beleggingsbeginselen". In het verslagjaar zijn de eerste stappen op weg naar een "verduurzaamde" beleggingsportefeuille gezet. Het VO vraagt het bestuur dit onderwerp voortvarend op te pakken en onderschrijft het aandachtspunt van Deloitte in haar accountantsverslag om de deelnemers inzicht te geven in het effect dat dit beleid heeft in termen van kosten en rendement.

Kostenbeheersing

Het VO wijst al enkele jaren op het niveau van de kosten. Uit een recent DNB-overzicht bleek dat het fonds tot de 10% fondsen behoort met vermogensbeheerskosten groter dan 0,7%. Ook de uitvoeringskosten vertonen een toenemende tendens. Voor het jaar 2018 wordt een stijging van die kosten voorzien van ca. 15%. Graag ziet het VO kostenbeheersing expliciet opgenomen in het beleid van het pensioenfonds.

Structuur en leesbaarheid jaarverslag

Het jaarverslag 2017 start met een prima structuur van missie, visie en strategie. Helaas wordt niet op deze structuur doorgegaan. De structuur van de zeven strategische "pijlers" leent zich daar wel voor.

De strategische pijlers lenen zich ook uitermate goed voor het formuleren van voorafgaande doelstellingen, evaluatie daarvan aan de hand van de resultaten van het betreffende jaar en een toelichting van de afwijkingen. Een structurele spiegeling van de resultaten aan de doelstellingen van 2017 ontbreekt nu. Hierdoor is het verslag beschrijvend van aard en ontbreekt veelal een verantwoording voor de resultaten. Het VO zou graag zien dat hierin voor het komende jaar een slag wordt gemaakt en overlegt hierover graag verder met het bestuur.

Samenvatting oordeel

Samenvattend is het VO in zijn oordeel positief over het door het bestuur gevoerde beleid en de verbeteringen die het bestuur ook naar aanleiding van aandachtspunten van het VO van afgelopen jaar in gang heeft gezet. Het VO merkt wel op dat adequate schriftelijke onderbouwing (o.a. belangenafweging) van voorgelegde keuzes bij adviesaanvragen en

aantoonbare opvolging van aandachtspunten een punt van aandacht blijft. Daarnaast roept het VO het bestuur op om kostenbeheersing en maatschappelijk verantwoord beleggen voortvarend op te pakken.

Voor wat betreft de toekomst van het fonds hoopt en verwacht het VO dat het bestuur zich zo breed mogelijk oriënteert en dat bij voorbereidingen tot het nemen van stappen een voor alle betrokken partijen bevredigend besluit genomen zal worden. Het VO constateert met voldoening dat over dit onderwerp nu regelmatig en open wordt gecommuniceerd.

Bestuursreactie

Het Bestuur heeft kennis genomen van het algemene oordeel van het VO, waarbij is uitgesproken dat het VO over het geheel genomen positief is over het gevoerde beleid en het streven van het Bestuur om naar eer en geweten tot goede besluitvorming te komen in het belang van alle belanghebbenden. Ook is het VO positief over de stappen die gezet worden op het punt van de digitalisering. Met name dat er goed wordt nagedacht over de vraag waar papier nog steeds nodig en/of nuttig kan zijn. Verder wordt door het VO het persoonlijke contact extra benoemd en daarbij de waardering uitgesproken voor de reeks presentaties die door het Bestuur in 2017 zijn gehouden op de diverse locaties van de aangesloten ondernemingen.

Bij het algemeen oordeel merkt het VO ook een aantal kritische opmerkingen op en bevat het een aantal aanbevelingen en adviezen.

De inhoudelijke opmerkingen van het VO m.b.t. het jaarverslag zijn zoveel mogelijk nog in het onderhavige jaarverslag 2017 meegenomen. Naast het uitgebreide jaarverslag verschijnt ook een pensioenkrant met een verkorte en meer toegankelijke versie van het jaarverslag.

Onderbouwing evenwichtige belangenafweging

Het VO is positief over het feit dat er in het verslagjaar stappen zijn gezet met betrekking tot de onderbouwing van de evenwichtige belangenafweging maar adviseert het Bestuur om dit belangrijke issue verder te blijven ontwikkelen op het gebied van systematische en expliciete afweging van de belangen van alle belanghebbenden en de vastlegging daarvan. Het Bestuur is van mening dat de evenwichtige belangenafweging als specifiek punt bij alle voorgenomen besluiten die worden voorbereid in de bestuurscommissies ruimschoots aan bod komt maar dat de vastlegging ervan nog kan verbeteren. Met het ontvangen advies van het VO zal het Bestuur zo goed mogelijk rekening houden.

Maatschappelijk verantwoord beleggen

In 2017 is door het Bestuur als vaste bestuurscommissie de Commissie ESG-beleid ingesteld. Ook is het onderwerp Maatschappelijk Verantwoord Beleggen uitgebreid aan de orde gekomen tijdens de pensioenpresentaties die door het Bestuur in 2017 zijn georganiseerd. De uitkomsten van de gehouden surveys zal het Bestuur mee laten wegen in de beleggingskeuzes. In de algemene communicatie wordt aan dit onderwerp ook aandacht besteed. Voor meer informatie met betrekking tot ESG verwijzen wij naar pagina 56 van dit jaarverslag.

Kostenbeheersing

Zoals het VO terecht opmerkt behoort het Pensioenfonds TNO tot de 10% fondsen waarvan de vermogensbeheerkosten uitkomen boven de 0,7% van het belegd vermogen. Tegenover deze kosten staat een bepaald (verwacht) rendement. Het Bestuur is van mening dat het (te verwachten) rendement deze kosten nog steeds rechtvaardigt. Het Bestuur zal het beleidsdocument waarin de relatie tussen risico, kosten en rendement over 2018 inzichtelijk wordt gemaakt bespreken met het VO. Verder heeft het Bestuur ten aanzien van de uitvoering van de pensioenregeling als beleid dat dit moet plaatsvinden tegen aanvaardbare kosten. In de nieuwe overeenkomst met AZL zijn hier afspraken over

gemaakt. De verwachting is dat de uitvoeringskosten in de komende jaren door efficiencyverbeteringen (licht) zullen dalen. Daar tegenover staat dat wettelijke aanpassingen zoals bijvoorbeeld AVG, instelling van een Raad van Toezicht en IORP kostenverhogend werken door eenmalige implementatiekosten en een structurele verhoging van de jaarlijkse vergoeding.

Structuur en leesbaarheid jaarverslag

Het jaarverslag van het fonds is in principe een beschrijving van de ontwikkeling van het fonds in het verslagjaar. Op enkele punten worden in het jaarverslag doelstellingen en resultaten aangegeven. Het Bestuur zal de Commissie Pensioenbeheer verzoeken een richtsnoer voor het jaarverslag 2018 op te stellen waar langs dit jaarverslag zal worden opgesteld. Dit document zal met (een delegatie van) het VO worden besproken.

Visitatiecommissie

Bevindingen Visitatiecommissie 2017

Samenvatting voor het jaarverslag

De taak van de visitatiecommissie (hierna VC) bestaat uit het toezicht houden op het beleid van het bestuur van Stichting Pensioenfonds TNO (hierna het fonds), op de algemene gang van zaken in het fonds en het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur. De VC heeft de periode oktober 2016 tot en met december 2017 onderzocht. De VC volgt bij het uitvoeren van haar rol de toezichtcode van de Vereniging Intern Toezichthouders Pensioensector (hierna VITP).

De leden van de VC zijn door het bestuur benoemd, nadat het verantwoordingsorgaan (hierna VO) een bindende voordracht heeft gedaan voor de benoeming van de leden van de VC. De VC legt jaarlijks haar bevindingen vast in een rapport en legt verantwoording af aan het VO, aan het bestuur en aan de werkgever.

Algemeen oordeel

De VC heeft een positief oordeel over de wijze waarop het bestuur functioneert en is van oordeel dat het bestuur in voldoende mate "in control" is. Belangrijke aandachtspunten zijn het managen van de wederzijdse verwachtingen tussen bestuur en Verantwoordings-orgaan, een periodieke evaluatie van de inrichting van het beleggingsproces en meer focus op de DC-regeling.

Belangrijkste conclusies en bevindingen

Het functioneren van de governance

Het fonds en haar omgeving blijven voortdurend in beweging en het bestuur is dan ook alert op wenselijke aanpassingen om adequaat te kunnen blijven opereren. Het VO en het bestuur hebben een positief oordeel over elkaar, maar er blijven op onderdelen (bijvoorbeeld informatievoorziening) kleine verbeterpunten bestaan die de samenwerking prettiger maken. Wat betreft de governance beveelt de VC aan:

- na afronding van de contractverlenging met AZL het proces te evalueren
- periodiek de fondsspecifieke inrichting van het beleggingsproces aan de hand van een aantal vooraf opgestelde criteria te evalueren
- duidelijkheid te scheppen over en weer tussen VO en bestuur over wat men van elkaar verwacht met name op het punt van de informatievoorziening en onderbouwing van voorgenomen besluiten

Het functioneren van het bestuur

De VC heeft vastgesteld dat het bestuur regelmatig in vergadering bijeenkomt, de opkomst is goed. De onderwerpen die aan de orde komen sluiten aan bij de actualiteit en de toekomst van het fonds. De deelname aan de discussies door de respectievelijke bestuursleden is van het gewenste niveau. Uit de zelfevaluatie van het bestuur blijkt dat het bestuur zelf goed in de gaten heeft waarin verbetering gebracht kan worden.

De VC beveelt aan:

- de nieuwe handreiking geschiktheidsmatrix van de Pensioenfederatie te betrekken bij het opstellen van de geschiktheidsmatrix van het fonds
- in de actielijst bij te houden wanneer een actie is uitgevoerd om inzicht te verschaffen over de doorlooptijd van uitgezette acties

Het beleid van het bestuur

Missie, visie en strategie en risicohouding van het fonds zijn door het bestuur herijkt en in januari 2017 opnieuw vastgelegd. De VC is van oordeel dat de visie, missie en strategie helder is en de gewenste consistentie heeft. Er is regulier overleg met de stakeholders over de risicohouding. Aangaande de toekomstvisie stelt de VC vast dat dit regelmatig serieus wordt besproken. De VC meent wel dat het belangrijk is om criteria vast te stellen waarop de toekomst van het fonds kan worden geijkt.

Het fonds heeft zijn risk appetite met betrekking tot de financiële risico's duidelijk vastgelegd en gedefinieerd, echter een duidelijk omschreven risk appetite met betrekking tot de niet financiële risico's heeft de VC niet kunnen vinden. Het te volgen ICT-beleid en explicitering daarvan heeft op dit moment voldoende aandacht.

De VC beveelt aan:

- bij de periodieke herijking van de risk appetite ook voldoende aandacht aan de risicohouding ten opzichte van niet-financiële risico's te geven
- vooraf gestelde criteria te bepalen voor het nemen van stappen in het toekomstplan qua tijdigheid en inhoud
- aandacht te besteden aan de opvolging van eventuele aanpassingen/aanscherpingen betreffende het ICT-beleid

Algemene gang van zaken in het fonds

Het bestuur in samenwerking met het bestuursbureau zijn goed toegerust voor de uitvoering van hun taken en het 'in control' blijven. Het beleggingsonderzoek van DNB heeft enkele verbeterpunten aan het licht gebracht, die inmiddels zijn opgepakt.

Er wordt een verdere groei verwacht in de totale uitvoeringskosten. Gezien het feit dat het fonds een negatieve en groeiende kloof tussen premie-inkomsten en uitkeringen heeft, vraagt de VC zich af of verdere efficiency besparingen mogelijk zijn. Alle belangrijke uitbestedingspartners worden in de beoordeling betrokken. De beoordeling is gedegen, goed onderbouwd en to-the-point.

De VC beveelt aan:

- de doorlooptijd in het gehele besluitvormingsproces te analyseren, met name voor wat betreft de complexere besluitvormingsprocessen
- te onderzoeken of mede in het kader van het vorenstaande er mogelijkheden zijn om sommige processen efficiënter te laten verlopen, waardoor mogelijk de uitvoeringskosten kunnen dalen

Adequate risicobeheersing

De VC is van oordeel dat het bestuur een goede invulling geeft aan het Integraal risicomanagement. Het bestuur is met betrekking tot het risico van compliant zijn met wet- en regelgeving in voldoende mate 'in control', intern door het bestuursbureau en extern door de compliance officers.

De VC beveelt aan:

- te kijken naar de verschillen in de indeling in het 3LoD-model in relatie tot de indeling 3LoD beschreven in het document "Financieel Risico Framework"
- alsnog het risicobereidheidsonderzoek uit te voeren
- meer expliciet aandacht te hebben voor het toezicht dan wel de zorgplicht met betrekking tot de DC-regeling
- de discussie af te ronden over het dynamische risicobeheersingsbeleid

Evenwichtige belangenafweging

De VC heeft waargenomen dat het bestuur en de individuele bestuurders belangen evenwichtig afwegen. De VC ziet in de notulen verbetering in het gestructureerd benoemen van alle belanghebbenden en de afweging van hun belangen om uiteindelijk tot een bestuursbesluit te komen. In enkele gevallen is dit nog iets te beperkt, gegeven de zwaarte van het genomen besluit, alhoewel de VC op basis van de interviews wel overtuigd is dat er grondig over is gesproken in de diverse gremia. Het proces om tijdig het VO te raadplegen in de situaties waarin dit wordt vereist lijkt, horende het VO, nog niet in alle gevallen helemaal op orde.

De VC beveelt aan:

- te blijven letten op het tijdig raadplegen van het VO

Communicatie

De VC is van oordeel dat het bestuur transparant communiceert over haar beleid en ook acties uitzet naar aanleiding van het klanttevredenheidsonderzoek.

De VC beveelt aan:

- voor 2018 te bepalen of de planning van de communicatieactiviteiten die is opgenomen in het communicatieplan nog actueel is
- bij het niet opvolgen van adviezen van het VO, deze schriftelijk gemotiveerd terzijde te leggen

Naleving Code Pensioenfondsen

De VC geeft vastgesteld dat het bestuur vrijwel aan alle normen van de Code Pensioenfondsen voldoet, met uitzondering van twee normen, 51 en 60. In notulen van de bestuursvergadering, waarin het bestuur de normen van de Code heeft besproken, is naar het oordeel van de VC onvoldoende gemotiveerd aangegeven waarom het bestuur hiervan afwijkt.

De VC beveelt aan:

- geheel te gaan voldoen aan de normen 51 en 60, dan wel gemotiveerd aan te geven waarom het fonds hiervan afwijkt

Cultuur en gedrag

Het bestuur functioneert als een team en gaat op een respectvolle en prettige manier met elkaar om. Het bestuur straalt het nodige zelfvertrouwen uit en is voldoende onafhankelijk. Besluiten komen na een gedegen proces tot stand. Voortschrijdend inzicht is dan wel aanwezig, maar vraagt zo nu en dan de nodige tijd en overredingskracht.

De VC beveelt aan:

- in de eerstvolgende zelfevaluatie extra aandacht te besteden aan hoe en wanneer adviezen van derden te betrekken

Opvolging van eerdere aanbevelingen van het interne toezicht

Het bestuur heeft in het jaarverslag 2016 de samenvatting van de bevindingen van de VC en de reactie van het bestuur daarop gepubliceerd. De meeste aanbevelingen zijn opgevolgd dan wel zijn gepland om in 2018 tot uitvoering en afronding te komen. Een aantal aanbevelingen verdient toch nog meer en scherpere opvolging.

De Visitatiecommissie

De heer mr. A.W.J. van Coberen

Mevrouw mr. M. Meijer-Zaalberg

De heer drs. H.J.J. Debrauwer (voorzitter)

13 maart 2018

Bestuursreactie

Het Bestuur dankt de Visitatie commissie (hierna 'VC') voor zijn inspanningen in het afgelopen jaar en spreekt zijn waardering uit voor het werk van de VC. Het Bestuur is verheugd over het feit dat de VC over het geheel genomen positief is over het in 2017 gevoerde beleid van het Bestuur en de uitvoering daarvan. De VC benoemt ook enkele aandachts- en verbeterpunten. Het Bestuur zal aan de aanbevelingen van de VC bij deze punten de nodige aandacht schenken en de VC, net als vorig jaar, periodiek informeren over de opvolging daarvan.

In onderstaande reactie gaat het Bestuur puntsgewijs op de belangrijkste aanbevelingen van de VC in.

Het functioneren van de governance

Het proces van contractverlenging met AZL zal na volledige afronding in de loop van 2018 worden geëvalueerd. Met de evaluatie van de fondsspecifieke inrichting van het beleggingsproces is eind 2017 een eerste opzet gemaakt. Dit zal verder worden aangevuld. Met het VO zal worden besproken hoe de informatievoorziening en de onderbouwing van voorgenomen besluiten kan worden verbeterd.

Het functioneren van het bestuur

De status van de actielijst van het Bestuur is een onderdeel van de briefing van de eerstkomende bestuursvergadering. In deze briefing is per actiepoint kort omschreven wat de stand van zaken van dat moment is. De nieuwe handreiking geschiktheidsmatrix van de Pensioenfederatie is bij de actualisatie van de geschiktheidsmatrix toegepast.

Het beleid van het bestuur

Begin 2018 heeft het bestuur het vernieuwde IT-beleid vastgesteld. Dit beleid wordt in 2018 in nauwe samenwerking met de uitbestede partijen geïmplementeerd. Na afronding van de implementatie zal de uitvoering van het IT-beleid bij de uitbestede partijen worden gemonitord op basis van de afgesproken rapportageformats en termijnen.

De afgelopen jaren heeft binnen het bestuur een brede discussie plaatsgevonden ten aanzien van de toekomst van het fonds. Op dit moment is het uitgangspunt dat het fonds als zelfstandig OPF blijft voortbestaan. Daarbij blijft het Bestuur ontvankelijk en aandacht houden voor de meest geschikte vorm van het fonds in de toekomst en welke opties er zijn, zowel wat betreft de rechtsvorm als de bestuursvorm, zeker ook in het geval dat het pensioenstelsel veel individueler

wordt. Indien de zienswijze ten aanzien van een zelfstandig OPF wijzigt zal het Bestuur criteria bepalen voor het nemen van stappen in het toekomstplan qua tijdigheid en inhoud.

Bij het bepalen van de risk appetite zal meer en explicieter aandacht worden geschonken aan de risicohouding ten aanzien van de niet financiële risico's.

Algemene gang van zaken in het fonds

Het Bestuur komt per jaar een beperkt aantal vergaderingen bijeen. De voorbereiding van besluiten vindt met name plaats in de bestuurscommissies. Hierin hebben een aantal bestuursleden en externe leden zitting. De adviezen van deze commissies worden behandeld in de bestuursvergadering. Het bestuur is van mening dat het besluitvormingsproces hiermee voldoende efficiënt is ingericht. Het aantal onderwerpen dat in de commissies wordt behandeld is vooral afhankelijk van wetswijzigingen. De doorlooptijd van het besluitvormingsproces is een permanent punt van aandacht.

Adequate risicobeheersing

Het 3Lod model is inmiddels in het document Financieel Risico Framework geactualiseerd.

Het bestuur heeft in 2017 en begin 2018 een rondgang gemaakt langs de TNO locaties en een aantal aangesloten werkgevers bij het pensioenfonds. Aan de hand van een aantal stellingen is de risicobereidheid van de deelnemers en pensioengerechtigden in kaart gebracht. Hieruit kwam naar voren dat deze nog steeds in lijn is met de resultaten van het risicobereidheidsonderzoek uit 2014.

Evenwichtige belangenafweging

Evenwichtige belangenafweging is een belangrijk punt van aandacht van het Bestuur. Op de voorlegger bij de vergaderstukken wordt hier specifieke aandacht aan besteed. In de communicatie met het VO zal dit aspect expliciet worden benoemd.

Communicatie

In het jaarverslag over 2017 is een rapportage opgenomen over de communicatieactiviteiten die voor 2017 stonden gepland. In deze rapportage is ook een korte vooruitblik opgenomen voor 2018. Vastgesteld is dat de doelen voor 2018 zoals ze in het communicatieplan zijn opgenomen nog steeds actueel zijn.

Indien adviezen van het VO niet worden opgevolgd zal het bestuur dit mondeling en schriftelijk onderbouwen.

Naleving Code Pensioenfondsen

Het Bestuur voldoet aan alle normen van de code pensioenfondsen, behalve aan norm 51 en 60. In dit jaarverslag legt het bestuur uit waarom het nog niet volledig aan deze normen heeft voldaan. In beide situaties is het vooral een kwestie van timing.

Cultuur en gedrag

Het Bestuur heeft voor de zelfevaluatie 2018 gekozen voor een brede opzet waarin cultuur en gedrag centraal stonden.

Jaarrekening

Balans

(na bestemming saldo; in duizenden euro)

Jaarrekening

Activa	2017	2016
Beleggingen voor risico pensioenfondsen [1]		
Onroerende zaken	114.220	124.918
Aandelen	822.725	776.436
Vastrentende waarden	2.281.152	2.206.498
Derivaten	77.384	97.819
Overige beleggingen	149.098	193.143
	3.444.579	3.398.814
Beleggingen voor risico deelnemers [2]		
Onroerende zaken	50	50
Aandelen	20.055	20.153
Vastrentende waarden	65.046	66.211
Overige	34.809	37.698
	119.960	124.112
Vorderingen en overlopende activa [3]	643	887
Liquide middelen [4]	32.765	21.911
Totaal activa	3.597.947	3.545.724

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Passiva	2017	2016
Reserves		
Fondsvermogen [5]	453.666	322.096
	453.666	322.096
Technische voorzieningen voor risico pensioenfonds		
Technische voorziening pensioenverplichtingen [6]	2.933.768	2.993.946
Overgangsverplichtingen Levensloopregeling [7]	137	238
	2.933.905	2.994.184
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [8]	119.960	124.112
Derivaten [9]	45.787	73.109
Kortlopende schulden en overlopende passiva [10]	44.629	32.223
Totaal passiva	3.597.947	3.545.724

Jaarrekening

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

Jaarrekening

	2017	2016
Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfonds [11]		
Directe beleggingsopbrengsten	34.218	33.288
Indirecte beleggingsopbrengsten	91.033	263.255
Kosten van vermogensbeheer	-7.981	-7.478
	117.270	289.065
Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers [12]		
Indirecte beleggingsopbrengsten	2.325	4.297
	2.325	4.297
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers [13]	53.935	51.386
Premiebijdragen voor risico deelnemers [14]	209	210
Saldo van overdrachten van rechten [15]	-699	505
Onttrekking beleggingen voor risico deelnemers [16]	-6.686	-8.326
Pensioenuitkeringen [17]	-96.268	-94.878
Mutatie overige voorzieningen [18]		
Pensioenopbouw	-65.377	-57.430
Indexering en overige toeslagen	0	-1.386
Kanssystemen	-1.471	2.467
Rentetoevoeging	6.492	1.662
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	96.478	95.061
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	689	814
Wijzigen marktrente	35.234	-234.767
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	682	-670
Wijziging actuariële uitgangspunten	-8.747	-21.507
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-3.802	-3.042
	60.178	-218.798

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

	2017	2016	
Mutatie overgangsverplichtingen Levensloopregeling [19]	101	182	Jaarrekening
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [20]	4.152	3.819	
Herverzekering [21]	6	2	
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten [22]	-2.963	-2.892	
Overige baten en lasten [23]	10	-77	
Saldo van baten en lasten	131.570	24.495	
Bestemming van het saldo			
Fondsvermogen	131.570	24.495	
	131.570	24.495	

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Kasstroomoverzicht

(in duizenden euro)

Jaarrekening

	2017	2016
Pensioenactiviteiten		
Ontvangsten		
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	46.565	43.176
Afkopen regeling TOP, Netto Pensioen en Extra Pensioen	7.836	7.303
Overgenomen pensioenverplichtingen	541	1.520
Overige	0	61
	54.942	52.060
Uitgaven		
Uitgekeerde pensioenen	-96.236	-94.815
Overgedragen pensioenverplichtingen	-2.188	-112
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-2.899	-2.779
Overige	-167	-122
	-101.490	-97.828
Totaal Pensioenactiviteiten	-46.548	-45.768
Beleggingsactiviteiten		
Ontvangsten		
Verkopen en aflossingen beleggingen	2.425.379	2.311.199
Directe beleggingsopbrengsten	34.217	33.788
	2.459.596	2.344.987
Uitgaven		
Aankopen beleggingen	-2.395.113	-2.310.169
Kosten van vermogensbeheer	-7.081	-7.833
	-2.402.194	-2.318.002
	57.402	26.985
Mutatie liquide middelen	10.854	-18.783
Saldo liquide middelen 1 januari	21.911	40.694
Saldo liquide middelen 31 december	32.765	21.911

Grondslagen

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving. Het Fonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41150258.

Het Bestuur heeft op 5 juni 2018 de jaarrekening opgemaakt.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 boek 2 BW vereist dat het Bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen en van baten en lasten. De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren, die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen, die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

De schattingen en onderliggende veronderstellingen worden voortdurend beoordeeld. Herzieningen van schattingen worden opgenomen in de periode waarin de schatting wordt herzien, indien de herziening alleen voor die periode gevolgen heeft, of in de periode van herziening en toekomstige perioden, indien de herziening gevolgen heeft voor zowel de verslagperiode als toekomstige perioden.

Schattingswijziging

In het boekjaar 2017 is er een wijziging van de grondslagen ultimo 2017 doorgevoerd. Het resultaat als gevolg van de wijziging in partnerfrequentie bedraagt € -13.980 duizend. De verlaging van de opslag op het levenslang ouderdomspensioen in verband met de slotuitkering van 0,7% naar 0,4% leidt tot een resultaat ad € 6.717 duizend. De wijziging in de reservering van het wezenpensioen leidt tot een resultaat van € -1.484 duizend. Het effect van deze schattingswijzigingen op de technische voorziening en het resultaat bedraagt € 8.747 duizend in 2017.

Saldering activa en passiva

De activa en passiva worden gesaldeerd als netto bedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen.

De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Grondslagen voor de waardering

De pensioenbeleggingen en technische voorzieningen worden gewaardeerd op actuele waarde. Overige vorderingen, overlopende activa en schulden worden in eerste instantie gewaardeerd op basis van actuele waarde. Indien dit niet mogelijk is worden ze gewaardeerd tegen geamortiseerde kostprijs. De baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben.

Valuta

Alle bedragen zijn vermeld in duizenden euro's tenzij anders vermeld. Activa en passiva in vreemde valuta zijn tegen de ultimo van het verslagjaar geldende koersen omgerekend in euro's. Daarbij wordt rekening gehouden met eventuele

termijncontracten in vreemde valuta. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta's worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum. Valutaverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

Vastgoed

Het direct Vastgoed is gewaardeerd op de actuele waarde, gebaseerd op onafhankelijke externe taxaties, welke eenmaal in de vijf jaar worden gehouden. Het indirect Vastgoed is eveneens gewaardeerd op actuele waarde tegen geldende beurskoersen. Indien geen beursnotering voor handen is, wordt zoveel mogelijk de actuele waarde gebaseerd op het evenredig deel van de netto vermogenswaarde van het Vastgoed dat getoetst wordt door de externe accountants.

Aandelen, obligaties, Private Equity en hedge funds

Deze worden gewaardeerd op actuele waarde. De actuele waarde is de beurswaarde ultimo van het jaar. Bij de waardering van Private Equity wordt, indien beurswaardering ontbreekt, zoveel mogelijk de actuele waarde gebaseerd op het evenredig deel van de netto vermogenswaarde van de Private Equity, hetgeen getoetst wordt door de externe accountants.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op reële waarde, te weten de relevante marktnotering of, als die er niet is, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen. De waarde van de derivaten is opgenomen onder de pensioenbeleggingen (tenzij een schuld) en de resultaten van de derivaten zijn opgenomen onder de indirecte beleggingsopbrengsten.

Voorziening Pensioenverplichtingen

De actuele waarde van de voorziening pensioenverplichtingen wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur per 31 december 2017. Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het Bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex ante condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen. Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen wordt tevens rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid. Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen. De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de volgende belangrijkste actuariële grondslagen en veronderstellingen:

Intrest

De rentetermijnstructuur ultimo 2017 zoals gepubliceerd door DNB.

Sterfte

Prognosetafel AG2016 (startjaar 2018) met toepassing van fondsspecifieke ervaringssterfte op basis van een externe maatstaf gebaseerd op economische klassen.

Gehuwdheid

Vóór de pensioendatum wordt gereserveerd op basis van het onbepaalde partnersysteem, met leeftijdsafhankelijke huwelijksfrequenties. Na pensioendatum wordt gereserveerd op basis van het bepaalde partnersysteem.

Slotuitkering

De opslag in het kader van slotuitkeringen bedraagt 0,4%. Deze opslag is alleen van toepassing op het levenslang ouderdomspensioen.

Uitkeringen

De uitkeringen worden continu betaalbaar verondersteld.

Leeftijden

Leeftijden worden in jaren en maanden nauwkeurig vastgesteld.

Leeftijdsverschil

Het leeftijdsverschil tussen man en vrouw is op 2,5 jaar gesteld (man ouder dan vrouw).

Kosten

In de voorziening voor risico fonds is een kostenvoorziening begrepen van 2% van de nettovoorziening.

Overgangsverplichtingen Levensloopregeling

In verband met de invoering van de levensloopregeling zijn overgangsregelingen getroffen voor medewerkers in dienst voor 1 januari 2006 en geboren op of na 1 januari 1950 en voor 1 maart 1957, die voor het Pensioenfonds uit de hiervoor bestemde voorziening worden voldaan. De contante waarde van deze verplichtingen is actuariel bepaald en als voorziening opgenomen.

Verplichting Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP), Netto Pensioen en Extra Pensioen

De waardering van de voorzieningen voor risico van deelnemers uit de Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdomspensioen wordt bepaald door de waardering van de tegenover deze voorzieningen aangehouden beleggingen. Vanaf 2012 worden er geen premies meer gestort in de regeling TOP, dit is een gesloten regeling. Op 1 januari 2012 is er voor de deelnemers een vrijwillige regeling geïntroduceerd, te weten de Regeling Extra Pensioen. Het betreft een regeling voor rekening en risico van de deelnemers, waarbij een kapitaal kan worden opgebouwd voor een extra pensioen. Vanaf 1 januari 2015 kunnen deelnemers met een pensioengevend inkomen boven de aftoppingsgrens (2017: € 103.317) gebruik maken van de Netto Pensioenregeling. Het betreft een vrijwillige regeling voor rekening en risico van de deelnemers, waarbij een netto kapitaal kan worden opgebouwd voor een netto pensioen.

Het vrijgekomen kapitaal van de regeling TOP kan worden gebruikt voor de inkoop van een tijdelijk ouderdomspensioen, dan wel een levenslang ouderdomspensioen. Voor de inkoop van een tijdelijk ouderdomspensioen gelden aangepaste tarieven waarover periodiek door het Bestuur wordt besloten. Voor de inkoop van een levenslang ouderdomspensioen gelden de reguliere actuariële tarieven. Ook bestaat de mogelijkheid om bij de aanwending van het kapitaal voor een andere pensioenuitvoerder te kiezen (shopmogelijkheid).

Grondslagen voor de resultaatbepaling

In de staat van baten en lasten worden de baten en lasten opgenomen die aan het boekjaar kunnen worden toegerekend. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als

beleggingsopbrengsten in de rekening van baten en lasten opgenomen onder aftrek van de kosten voor het vermogensbeheer. De opbrengsten van de beleggingen tijdelijk ouderdomspensioen worden geheel toegerekend aan de verplichtingen tijdelijk ouderdomspensioen.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is conform de directe methode opgesteld. Dit houdt in dat alle ontvangsten en uitgaven ook als zodanig worden gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

Toelichting op de balans

(in duizenden euro)

Activa**[1] Beleggingen voor risico pensioenfonds**

Categorie	Stand ultimo 2016	Aankopen/ Verstrekingen	Verkopen aflossingen	Indirecte beleggings- resultaten	Stand ultimo 2017
Onroerende zaken					
Directe vastgoedbeleggingen	3.950	0	0	0	3.950
Indirecte vastgoedbeleggingen	120.968	27.335	-42.358	4.325	110.270
	124.918	27.335	-42.358	4.325	114.220
Aandelen					
Aandelen beleggingsfondsen	776.436	130.504	-156.140	71.925	822.725
	776.436	130.504	-156.140	71.925	822.725
Vastrentende waarden					
Vastrentende beleggingsfondsen	2.206.498	2.214.365	-2.121.017	-18.694	2.281.152
	2.206.498	2.214.365	-2.121.017	-18.694	2.281.152
Derivaten					
Rentederivaten	23.986	11.574	0	-7.989	27.571
Aandelenderivaten	2	0	0	-1	1
Valutaderivaten	722	7.661	-52.950	48.592	4.025
	24.710	19.235	-52.950	40.602	31.597
Overige beleggingen					
Private Equity	193.143	17.738	-54.658	-7.125	149.098
	193.143	17.738	-54.658	-7.125	149.098
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	3.325.705	2.409.177	-2.427.123	91.033	3.398.792
Derivaten opgenomen onder kortlopende schulden en overige passiva	73.109				45.787
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds activa zijde	3.398.814				3.444.579

Jaarrekening

Direct vastgoed

Dit betreft het kantoorpand te Rijswijk, dat deels door andere pensioenfondsen wordt gehuurd. Huurcontracten zijn aangegaan voor 5 jaar. Het pand is voor het laatst in 2016 getaxeerd.

Vastgoed

In de waardering van het vastgoed is ook een post liquide middelen opgenomen van € 0,4 miljoen.

Aandelen

In de waardering van de aandelen is ook een post liquide middelen opgenomen van € 1,9 miljoen.

Vastrentende waarden

In de waardering van de vastrentende waarden is ook een post liquide middelen opgenomen van € 4,8 miljoen en een post overige vorderingen van € 3,3 miljoen.

Derivaten

In de waardering van de derivaten is ook een post overige vorderingen opgenomen van € 2,0 miljoen.

Rentederivaten

Het betreft een 35-tal contracten met een looptijd tussen de 1 en 47 jaar.

Verpanding

Het Fonds heeft eind 2017 evenals in 2016, geen securities lending toegepast. Bij het afsluiten van derivaten contracten wordt onderpand gevraagd of gegeven. Dit kan zowel worden gegeven in stukken als in cash. Van de totale obligatieportefeuille is per 31 december 2017 € 23,6 mln. (2016: € 23,2 mln.) uitgegeven als onderpand. Het totale bedrag aan ontvangen onderpand per 31 december 2017 bedraagt € 36,9 mln. (2016: € 54,6 mln.). Hiervan is € 36,9 mln. (2016: € 22,1 mln.) ontvangen als cash collateral. Dit bedrag is zowel opgenomen in de post Obligatieportefeuille, als in de post Kortlopende schulden. De € 0 mln. (2016: € 32,5 mln) onderpand die is ontvangen in stukken is niet opgenomen op de balans. Als ontvangen collateral in stukken worden alleen hoogwaardige Europese staatsobligaties geaccepteerd.

Ultimo 2017	Directe markt-notering	Afgeleide markt-notering	Overige waarderingsmethoden	Totaal
Onroerende zaken	27.230	0	86.990	114.220
Aandelen	822.516	0	209	822.725
Vastrentende waarden	1.988.421	291.303	1.428	2.281.152
Derivaten	2.200	29.396	1	31.597
Private Equity	0	0	149.098	149.098
Overige	-4.867	0	0	-4.867
	2.835.500	320.699	237.726	3.393.925

De Totale beleggingen in bovenstaande levelindeling sluit niet aan bij de Totale beleggingen van het verloopoverzicht. Het verschil wordt veroorzaakt door de post Overige, die bestaat uit de kortlopende vorderingen en schulden en de liquide middelen met betrekking tot de beleggingen.

Ultimo 2016	Directe markt-notering	Afgeleide markt-notering	Overige waarderingsmethoden	Totaal
Onroerende zaken	3.066	0	121.852	124.918
Aandelen	776.426	0	10	776.436
Vastrentende waarden	2.042.481	163.642	375	2.206.498
Derivaten	-34	24.743	1	24.710
Private Equity	0	0	193.143	193.143
Overige	-3.275	0	0	-3.275
	2.818.664	188.385	315.381	3.322.430

Jaarrekening

[2] Beleggingen voor risico deelnemers

Categorie	Stand ultimo 2016	Stortingen	Indirecte Onttrekkingen	Indirecte beleggingsresultaten	Stand ultimo 2017
Onroerende zaken					
Vastgoed beleggingsfondsen	50	2	-2	0	50
	50	2	-2	0	50
Aandelen					
Aandelen beleggingsfondsen	20.153	768	-2.715	1.849	20.055
	20.153	768	-2.715	1.849	20.055
Vastrentende waarden					
Vastrentende beleggingsfondsen	66.211	1.483	-3.320	672	65.046
	66.211	1.483	-3.320	672	65.046
Overige					
Liquiditeitenfondsen	37.698	12.873	-15.639	-123	34.809
	37.698	12.873	-15.639	-123	34.809
Totaal beleggingen voor risico deelnemers	124.112	15.126	-21.676	2.398	119.960

De aankopen en de verkopen bevatten ook switches tussen de beleggingscategoriën. De omvang van deze switches is € 14.917. De zuivere stortingen in en onttrekkingen uit de regeling zijn € 209 respectievelijk € -6.759.

Technische voorzieningen voor risico pensioenfonds**[6] Technische voorziening pensioenverplichtingen**

	2017	2016
Stand per 1 januari	2.993.946	2.775.148
Het verloop van de voorziening is als volgt:		
Pensioenopbouw	65.377	57.430
Indexering en overige toeslagen	0	1.386
Kanssystemen	1.471	-2.467
Rentetoevoeging	-6.492	-1.662
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	-96.478	-95.061
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	-689	-814
Wijzigen marktrente	-35.234	234.767
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	-682	670
Wijziging actuariële uitgangspunten	8.747	21.507
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	3.802	3.042
Stand per 31 december	2.933.768	2.993.946

De duratie van de voorziening bedraagt 17,0 (2016: 17,3).

[7] Overige technische voorziening*Overgangsverplichtingen Levensloopregeling*

Stand per 1 januari	238	420
Mutatie	-101	-182
	137	238

Totaal technische voorzieningen

De voorziening pensioenverplichtingen is als volgt samengesteld:

Actieven	921.186	955.046
Gewezen deelnemers	646.413	656.632
Pensioengerechtigden	1.357.486	1.377.371
Overig	8.820	5.135
	2.933.905	2.994.184

Jaarrekening

[8] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

	2017	2016
Stand per 1 januari	124.112	127.931
Stortingen	209	210
Onttrekkingen	-6.686	-8.326
Rendement	2.325	4.297

Stand per 31 december**119.960****124.112****[9] Negatieve derivaten**

Derivaten	45.787	73.109
-----------	--------	--------

45.787**73.109****[10] Kortlopende schulden en overlopende passiva**

Schulden inzake beleggingen (onderpand derivaten)	37.505	25.185
Belastingen en sociale premies	2.193	2.161
Vakantiedagen en salarissen	163	161
Kosten vermogensbeheer	3.016	2.116
Schulden aan aangesloten ondernemingen	270	226
Schulden inzake pensioenuitvoerings- en administratiekosten	83	114
Vooruit ontvangen bedragen volgend boekjaar	682	1.591
Overige schulden	717	669

44.629**32.223**

In de post Schulden inzake beleggingen is € 36,9 mln. ontvangen als cash collateral. Dit bedrag is zowel opgenomen in de post Vastrentende waarden, als in de post Kortlopende schulden.

Niet in de balans opgenomen direct opeisbare verplichtingen

Per 31 december 2017 heeft het Fonds openstaande direct opeisbare verplichtingen inzake:

1. Deelname in private equityfondsen voor een bedrag van € 165 mln. (2016: 142 mln.).
2. Deelname in vastgoedfondsen voor een bedrag van € 16 mln. (2016: 13 mln.).

Gebeurtenissen na balansdatum

Er hebben zich geen belangrijke gebeurtenissen na balansdatum voorgedaan.

Toelichting op de staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

Baten en lasten	2017	2016
[11] Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen		
Directe beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	789	479
Aandelen	2.518	12
Vastrentende waarden	33.798	40.925
Derivaten	-2.623	-8.025
Banken	-265	-113
Waardeoverdrachten	1	3
Overig	0	7
Totaal directe beleggingsopbrengsten	34.218	33.288
Indirecte beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	4.325	8.002
Aandelen	71.925	57.559
Vastrentende waarden	-18.694	143.627
Derivaten	40.602	31.570
Overige beleggingen	-7.125	22.497
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	91.033	263.255
Kosten van vermogensbeheer		
Vastgoed	-144	-21
Aandelen	-372	-91
Vastrentende waarden	-3.451	-3.621
Derivaten	-350	-196
Overige beleggingen	-1	-1
Overige vermogensbeheerkosten	-3.663	-3.548
De transactiekosten zijn gesaldeerd met de beleggingsopbrengsten. De transactiekosten kunnen niet betrouwbaar worden vastgesteld, omdat deze verrekend zijn in de aan- en verkoopprijzen		
Totaal kosten vermogensbeheer	-7.981	-7.478
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen	117.270	289.065

Jaarrekening

	2017	2016
[12] Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers		
Indirecte beleggingsopbrengsten		
Onroerende zaken	0	2
Aandelen	1.849	2.273
Vastrentende waarden	672	2.138
Overige beleggingen	-123	-116
Kosten	-73	0
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	2.325	4.297
Totaal beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers	2.325	4.297
[13] Premiebijdragen van werkgevers en werknemers		
Pensioenpremie werkgevers	30.733	29.389
Pensioenpremie werknemers	15.366	14.694
Inkoopsommen	7.716	7.180
Inkoopsommen TOP	120	123
	53.935	51.386
Feitelijke premie	46.308	44.293
Kostendeekkende premie	72.405	62.686
Gedempte kostendeekkende premie	42.548	41.636
De kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	58.949	51.102
Bijdragen voor risico deelnemers	209	210
Opslag in stand houden vereist vermogen	12.204	10.374
Opslag voor uitvoeringskosten	1.043	1.001
	72.405	62.686
De gedempte kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	24.687	24.156
Bijdragen voor risico deelnemers	209	210
Opslag in stand houden vereist vermogen	5.110	4.904
Opslag voor uitvoeringskosten	1.043	1.001
Voorwaardelijke componenten	11.499	11.365
	42.548	41.636

De feitelijke premie is niet samengesteld uit afzonderlijke componenten. Aan deze feitelijke premie is wel de voorwaarde verbonden dat deze tenminste gelijk is aan de gedempte kostendeekkende premie, zodat de nieuwe pensioenopbouw, de benodigde risicopremies, uitvoeringskosten en de bufferopslag hieruit kunnen worden gefinancierd. De feitelijke premie moet tenminste gelijk zijn aan de gedempte kostendeekkende premie. Aan deze eis is voor 2017 voldaan.

[14] Bijdragen voor risico deelnemers

Bijdragen Extra Pensioen

2017
209

2016
210

[15] Saldo van overdrachten van rechten

Overgenomen pensioenverplichtingen

541

1.520

Overgedragen pensioenverplichtingen

-1.240

-1.015

-699

505

[16] Onttrekking beleggingen voor risico deelnemers

Onttrekking i.v.m. inkoop rechten

-6.635

-8.249

Onttrekking i.v.m. overgedragen rechten

-39

-77

Onttrekking i.v.m. overlijden

-12

0

-6.686

-8.326

[17] Pensioenuitkeringen

Pensioenen

Ouderdomspensioen

-78.547

-77.252

Partnerpensioen

-16.460

-16.205

Wezenpensioen

-133

-144

Arbeidsongeschiktheidspensioen

-693

-735

Subtotaal

-95.833

-94.336

Andere uitkeringen

Afkoopsommen

-36

-129

Overige

-399

-413

Subtotaal

-435

-542

Totaal pensioenuitkeringen

-96.268

-94.878

	2017	2016
[18] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen		
Pensioenopbouw	-65.377	-57.430
Indexering en overige toeslagen	0	-1.386
Kanssystemen	-1.471	2.467
Rentetoevoeging	6.492	1.662
Onttrekking voor pensioenuitkeringen	96.478	95.061
Onttrekking voor pensioenuitvoeringskosten	689	814
Wijzigen marktrente	35.234	-234.767
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	682	-670
Wijziging actuariële uitgangspunten	-8.747	-21.507
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-3.802	-3.042
	60.178	-218.798
[19] Mutatie overgangsverplichtingen Levensloopregeling		
Onttrekking levensloop	101	182
	101	182
[20] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Stortingen	-209	-210
Onttrekkingen	6.686	8.326
Rendement	-2.325	-4.297
	4.152	3.819
[21] Herverzekering		
Premies herverzekering	0	0
Uitkeringen uit herverzekering	6	2
Winstdeling herverzekering	0	0
	6	2

	2017	2016
[22] Pensioenuitvoerings- en administratiekosten		
Personeelskosten	-1.149	-1.169
Administratie	-1.057	-1.012
Projectkosten	-152	-214
Kosten bestuur	-411	-376
Huisvestingskosten	-133	-111
Contributies en bijdragen	-249	-220
Advieskosten	-136	-112
Actuaris	-195	-101
Automatisering en technische bedrijfsmiddelen	-70	-72
Communicatiekosten	-142	-205
Accountantscontrole van de jaarrekening	-73	-70
Overige kosten	-136	-135
	-3.903	-3.797
Kosten intern vermogensbeheer	940	905
Totaal Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-2.963	-2.892
[23] Overige baten en lasten		
Fondsbijdrage levensloopregeling	-31	-81
Overige	41	4
Totaal Overige baten en lasten	10	-77
Saldo van baten en lasten	131.570	24.495

Jaarrekening

Accountantskosten

Deloitte heeft € 73.000 aan honorarium ten behoeve van de controle van de jaarrekening, als bedoeld in artikel 2:382 lid a BW, ten laste van het Fonds gebracht.

Bezoldiging bestuursleden

De gepensioneerde bestuursleden van Stichting Pensioenfonds TNO hebben in 2017 een bezoldiging ontvangen van € 9.000 per persoon. Voor de door de overige bestuursleden (werkgevers en werknemers) gemaakte uren is een vaste vergoeding aan de werkgevers betaald. De salarissom inclusief vakantietoeslag, 13e maand en sociale lasten van de directie bedroeg € 369.000 (2016: € 385.000)

Personeel

Gedurende het boekjaar 2017 had Stichting Pensioenfonds TNO 8,4 fte's in dienst (2016: 8,4).

Verbonden partijen

Er is sprake van een relatie tussen de verbonden partijen het Fonds, de sponsor, de aangesloten ondernemingen en hun bestuurders. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. De bestuurders nemen deel aan de pensioenregeling van het Fonds op basis van de voorwaarden in het pensioenreglement.

Niet uit de balans blijvende verplichtingen

Er zijn meerjarige contracten met de vermogensbeheerder en de administrateur afgesloten. Het contract met de administrateur is jaarlijks opzegbaar en het contract met de vermogensbeheerder is op ieder moment opzegbaar.

Resultaatbestemming

Statutaire bepaling omtrent de resultaatbestemming

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de resultaatbestemming

Resultaat verdeling

Het Bestuur heeft besloten het resultaat over het boekjaar 2017 als volgt te verdelen:

(in duizenden euro's)	2017	2016
Fondsvermogen	131.570	24.495
	131.570	24.495

Actuariële analyse van het saldo

	2017	2016
Wijziging rentetermijnstructuur	35.234	-234.766
Beleggingsopbrengsten	123.762	290.726
Premies	-13.716	-8.122
Waardeoverdrachten	-17	-165
Kosten	0	0
Uitkeringen	210	183
Sterfte	-1.517	1.867
Arbeidsongeschiktheid	58	600
Toeslagverlening	0	-1.386
Wijziging actuariële grondslagen en methoden	-8.747	-21.507
Reguliere mutaties voorzieningen	-3.732	-1.337
Overige oorzaken	35	-1.598
	131.570	24.495

Risicoparagraaf

(bedragen in duizenden euro)

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd. Conform de berekeningen van het vereist eigen vermogen in het Actuarieel Rapport is de risicoparagraaf gebaseerd op basis van het doorkijkbeginsel (lookthrough-principe). In de risicoparagraaf worden de afzonderlijke risico's van het vereist eigen vermogen gerelateerd aan de voorziening voor risico Fonds. Er wordt getoetst op basis van het vereist eigen vermogen gebaseerd op de strategische verdeling. De impact van de afzonderlijke risico's wordt tevens getoond voor het feitelijk vereist eigen vermogen omdat de vereiste dekkinggraad op basis van de feitelijke verdeling in het nieuwe FTK onder andere een belangrijke rol speelt bij de korte termijn risicohouding van het Fonds.

Solvabiliteitsrisico

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd.

Het belangrijkste risico dat het Fonds loopt is het risico dat het niet over genoeg solvabiliteit beschikt. Indien het Fonds niet solvabel is bestaat het risico dat het Fonds de premie moet verhogen of dat een beperkte of geen toeslagverlening kan plaatsvinden voor (delen van) het deelnemersbestand. In het uiterste geval dient het Fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten te verminderen. Hoe solvabel het Pensioenfonds is wordt getoetst aan de hand van de beleidsdekkinggraad. De beleidsdekkinggraad wordt berekend als de 12-maands voortschrijdend gemiddelde dekkinggraad. Hoeveel eigen vermogen het Fonds aan dient te houden gegeven de financiële risico's die het loopt (na afdekking) op de balans komt tot uitdrukking in de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets. Onder het huidige FTK geldt hierbij dat de vereiste dekkinggraad op basis van de strategische verdeling afgezet wordt tegen de beleidsdekkinggraad om te bepalen of het Pensioenfonds in een tekort situatie verkeert.

De verschillende standaard risicofactoren hierin worden benoemd onder de noemer S1 tot en met S6 en de S10. Hierna zijn de uitkomsten weergegeven voor de verschillende risicocategorieën op basis van de strategische beleggingsmix ultimo 2017 van 120,2% en 2016 van 119,9%.

	2017		2016	
	€	%	€	%
Renterisico (S1)	114.953	3,9	114.166	3,8
Zakelijke waarden risico (S2)	422.893	14,4	430.383	14,4
Valutarisico (S3)	148.782	5,1	151.417	5,1
Grondstoffenrisico (S4)	0	0,0	0	0,0
Kredietrisico (S5)	174.306	5,9	169.115	5,6
Verzekeringstechnisch risico (S6)	81.986	2,8	76.225	2,5
Diversificatie-effect	-326.539	-11,1	-322.323	-10,8
Vereist eigen vermogen	616.381	21,0	618.983	20,7
Effect toerekenen naar totale vereiste dekkingsgraad	1.200	-0,8	1.240	-0,8
	617.581	20,2	620.223	19,9
Aanwezige dekkingsgraad		114,9		110,3
Beleidsdekkingsgraad		114,0		106,1
Minimaal vereiste dekkingsgraad		104,1		104,1
Vereiste dekkingsgraad		120,2		119,9

De beleidsdekkingsgraad van het Pensioenfonds is per 31 december 2017 lager dan de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling volgens het standaardmodel, waardoor het Pensioenfonds niet in een tekort verkeert. In boekjaar 2017 bedraagt de beleidsdekkingsgraad 114,0%. Afgezet tegen de beleidsdekkingsgraad van 2016 van 106,1%, is de beleidsdekkingsgraad toegenomen met 7,9%-punt.

Onderstaande specificatie van het belegd vermogen wordt in het verdere verloop van deze risicoparagraaf gebruikt om de risico nader te kwantificeren.

	2017		2016	
	€	%	€	%
Vastgoed	114.220	3,4	124.918	3,8
Aandelen	822.725	24,2	776.436	23,4
Vastrentende waarden	2.281.152	67,2	2.206.498	66,4
Derivaten (per saldo)	31.597	0,9	24.710	0,7
Private Equity	149.098	4,4	193.143	5,8
Liquide middelen	32.766	1,0	21.911	0,7
Overige vorderingen	0	0,0	0	0,0
Kortlopende schulden	-37.633	-1,1	-25.186	-0,8
	3.393.925	100,0	3.322.430	100,0

Renterisico

Het renterisico wordt veroorzaakt, doordat de rentegevoeligheid van de verplichtingen afwijkt van de rentegevoeligheid van de beleggingen. Het Pensioenfonds kent een langere looptijd voor pensioenverplichtingen dan voor de looptijd van de beleggingen. Onderstaande duratiecijfers geven meer inzicht.

Duratie van de vastrentende waarden (inclusief rentederivaten) 10,1 (2016: 8,1)

Duratie van de pensioenverplichtingen 17,0 (2016: 17,3)

Voor de vaststelling van het renterisico bij het vereist eigen vermogen worden de kasstromen van de rentegevoelige beleggingen afgezet tegen de kasstromen van de voorziening pensioenverplichtingen. Vervolgens worden beide kasstromen afgezet tegen door DNB bepaalde renteschokken die per looptijd verschillen. Op basis van deze renteschokken kan de impact op de technische voorziening en de impact op alle rentegevoelige beleggingen worden berekend. Overeenkomstig kan een afdekkingspercentage worden berekend. Rentegevoeligheid is één van de belangrijkste factoren bij de bepaling van de (strategische) assetallocatie van de portefeuille.

Derivaten

Met behulp van deze derivaten wordt het strategisch afdekkingspercentage vorm gegeven. Strategisch dekt het Fonds volgens het beleggingsmandaat 40% (2016: 30%) van het renterisico van haar verplichtingen af.

Hoogte buffer

Op basis van de vereist eigen vermogen berekeningen bedraagt de buffer voor het feitelijk renterisico 116.549 (4,0%) en voor het strategisch renterisico 114.953 (3,9%).

Aandelen en vastgoed

Het Pensioenfonds loopt het risico dat haar beleggingen in aandelen, vastgoed en hedgefonds en private equity in waarde dalen. In het beleggingsbeleid wordt met dergelijke risico's rekening gehouden door ondermeer een toepassing van voldoende spreiding in de beleggingsportefeuille naar categorieën, markten en dergelijke. De volatiliteit van de marktwaarden (prijsrisico's) van beleggingen wordt periodiek geëvalueerd en kan leiden tot bijstellingen in het vermogensbeheer. In onderstaande tabel wordt de verdeling naar de verschillende aandelen en vastgoed categorieën getoond.

	2017		2016	
	€	%	€	%
<i>Verdeling zakelijke waarden per categorie:</i>				
Beursgenoteerd vastgoed	30.969	3,3	3.066	0,3
Niet-beursgenoteerd vastgoed	83.251	8,9	121.852	13,5
Ontwikkelde markten (Mature markets)	700.201	74,7	698.930	77,5
Opkomende markten (Emerging markets)	122.524	13,1	77.506	8,7
	936.945	100,0	901.354	100,0

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch aandelen- en vastgoedrisico rekening gehouden met de door DNB voorgeschreven schokken die variëren overeenkomstig de risicograad van het type belegging. De buffer voor het feitelijk aandelen- en vastgoedrisico bedraagt 324.499 (11,1%) en voor het strategisch aandelen- en vastgoedrisico 422.893 (14,4%).

Valutarisico

Het valutarisico wordt veroorzaakt, doordat de verplichtingen van het Pensioenfonds in euro's luiden terwijl een gedeelte van de beleggingen van het Pensioenfonds in andere valuta luiden. Het Pensioenfonds loopt het risico dat haar buitenlandse beleggingen dalen in waarde als gevolg van valutakoersontwikkelingen. Het Pensioenfonds kiest er daarom voor om (een gedeelte) van haar buitenlandse valuta's af te dekken. Zonder afdekking van valutarisico loopt het Pensioenfonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Door meer dan 100% van het risico af te dekken loopt het Fonds risico bij een stijging van vreemde valuta ten opzichte van de euro.

Het valutarisico wordt berekend aan de hand van een scenario waarbij wordt uitgegaan van een waardedaling van de beleggingen in vreemde valuta in ontwikkelde landen van 20% en van de beleggingen in vreemde valuta in opkomende markten van 35%. Het valutarisico is het totale negatieve effect op de waarde van alle beleggingen als gevolg van dit scenario.

Afdekking van het valutarisico vindt plaats via derivatencontracten.

	2017		2016	
	€	%	€	%
<i>Totaal beleggingen naar valuta voor afdekking met derivaten</i>				
Euro	2.141.232	63,1	2.171.718	65,4
Amerikaanse dollar	570.517	16,8	601.294	18,1
Britse pound sterling	94.770	2,8	102.257	3,1
Japanse yen	78.994	2,3	73.734	2,2
Overige valuta	508.412	15,0	373.427	11,2
	3.393.925	100,0	3.322.430	100,0
<i>Totaal beleggingen naar valuta na afdekking met derivaten</i>				
Euro	2.795.785	82,4	2.727.045	82,1
Amerikaanse dollar	133.815	3,9	234.318	7,1
Britse pound sterling	1.884	0,1	5.549	0,2
Japanse yen	13.562	0,4	13.343	0,4
Overige valuta	448.879	13,2	342.175	10,3
	3.393.925	100,0	3.322.430	100,0

Derivaten

Ter afdekking van de valutarisico's op de effectenportefeuille zijn er door de vermogensbeheerders valutatermijntransacties afgesloten. De post valutatermijntransacties bestaat uit de volgende transacties, omgerekend in euro per 31 december 2017:

in duizenden euro	aankoop transacties	verkoop transacties	uiterlijke einddatum
Amerikaanse dollar	440.615	-437.427	5-3-2018
Britse pound sterling	71.886	-72.368	5-3-2018
Japanse yen	66.721	-65.432	5-3-2018
	579.222	-575.227	

Strategisch dekt het Fonds 100% van haar liquide beleggingen in Amerikaanse dollar, Britse pound sterling en Japanse yen af.

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch valuta risico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 20% voor valuta in ontwikkelde landen en van 35% voor valuta in opkomende markten die berekend wordt op de niet-euro beleggingen na afdekking. De buffer voor het feitelijk valuta risico bedraagt 129.390 (4,4%) en voor het strategisch valuta risico 148.782 (5,1%).

Kredietrisico

Het Pensioenfonds loopt het risico dat één of meerdere van haar tegenpartijen niet aan de voorafgesproken betalingen kan voldoen. Bij de berekening van het kredietrisico dient het effect van de kredietwaardigheid van de partijen, waarin belegd wordt, tot uitdrukking te komen. Het kredietrisico komt tot uitdrukking in de zogenaamde creditspread. Deze creditspread is het verschil tussen de uitkering die afhangt van de kredietwaardigheid van de tegenpartij en een uitkering die met volledige zekerheid (risicovrij) tot uitkering zal komen. Het kredietrisico verbonden aan derivatentransacties wordt beheerst door het afsluiten van standaardovereenkomsten met tegenpartijen, het beoordelen van de kredietwaardigheid van tegenpartijen, het spreiden van het transactievolume over verschillende tegenpartijen, het eisen van voldoende onderpand en een adequate monitoring met betrekking tot de gestelde eisen inzake het onderpand.

Het kredietrisico binnen de vastrentende waarden portefeuille kan naast de creditspread eveneens gemeten worden aan de hand van de ratingverdeling van de rentegevoelige beleggingsportefeuille. Deze ratingverdeling wordt afgegeven door een kredietbeoordelaar. Een Europese AAA rating impliceert dat de vastrentende waarden belegging geen kredietrisico loopt. Daarentegen worden beleggingen die geclassificeerd staan onder 'lager dan BBB' als zeer risicovol beschouwd. Cash wordt als kredietrisicovrij beschouwd. Beleggingen die geen rating ontvangen worden als risicovol beschouwd.

Rating vastrentende waarden:

	2017		2016	
	€	%	€	%
AAA	508.499	22,3	840.635	38,1
AA	517.021	22,7	359.674	16,3
A	460.549	20,2	285.594	12,9
BBB	293.572	12,9	281.622	12,8
Lager dan BBB	207.640	9,1	240.724	10,9
No rating	293.870	12,8	198.249	9,0
	2.281.152	100,0	2.206.498	100,0

Verdeling vastrentende waarden naar looptijd:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Fondsen	899.064	39,4	461.144	20,9
Resterende looptijd < 1 jaar	11.254	0,5	54.630	2,5
Resterende looptijd <> 5 jaar	314.063	13,8	311.656	14,1
Resterende looptijd >= 5 jaar	1.056.771	46,3	1.379.068	62,5
	2.281.152	100,0	2.206.498	100,0

Hoogte buffer

Binnen de berekening van het standaardmodel wordt een kredietrisico becijferd conform de ratingverdeling van de vastrentende waardenportefeuille. Naar mate de rating slechter wordt neemt de te hanteren buffer toe. Afgaande op de hierboven genoemde ratingverdeling resulteert dit in een buffer voor het feitelijk kredietrisico van 171.678 (5,9%) en voor het strategisch kredietrisico van 174.306 (5,9%).

Verzekeringstechnisch risico

Binnen het verzekeringstechnische risico worden in principe alleen risico's meegenomen die verband houden met sterfte. Het omvat de risico's als gevolg van afwijkingen ten opzichte van de verwachte sterfte en afwijkingen van de verwachte sterftetrend (langlevensrisico). Tot het verzekeringstechnische risico worden gerekend: procesrisico, risico-opslag voor afwijkingen ten opzichte van de sterftetrend en negatieve stochastische afwijkingen van de verwachtingswaarde. Deze drie risico's bedragen een percentage van de op actuele waarde berekende technische voorziening. Het procesrisico neemt af naarmate het deelnemersbestand toeneemt, omdat het sterfteproces dan beter kan worden geschat. De beide andere risicofactoren houden respectievelijk rekening met de onzekerheid in de sterftetrend en met de negatieve stochastische afwijkingen.

Hoogte buffer

De buffer voor het feitelijk verzekeringstechnisch risico bedraagt 81.986 (2,8%) en voor het strategisch verzekeringstechnisch risico 81.986 (2,8%).

Concentratierisico

Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen.

De spreiding van de portefeuille is in de toelichting op de balans nader toegelicht. Ook "grote posten" zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd.

	2017		2016	
	€	%	€	%
Vastgoed				
<i>Verdeling onroerende zaken per sector:</i>				
Kantoren	3.950	3,5	3.950	3,2
Beursgenoteerd vastgoed	27.019	23,6	3.066	2,4
Participaties in vastgoed beleggingsfondsen	83.251	72,9	117.902	94,4
	114.220	100,0	124.918	100,0
<i>Verdeling onroerende zaken per regio:</i>				
Europa	76.557	67,0	106.915	85,6
Noord-Amerika	26.495	23,2	3.106	2,5
Pacific	2.156	1,9	1.984	1,6
Azië	8.863	7,8	12.748	10,2
Overige	149	0,1	165	0,1
	114.220	100,0	124.918	100,0

Jaarrekening

Aandelen
Verdeling aandelen per regio:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Europa	252.609	30,7	320.318	41,3
Noord-Amerika	304.832	37,1	244.633	31,5
Pacific	152.382	18,5	139.725	18,0
Azië	77.548	9,4	43.250	5,6
Overige	35.354	4,3	28.510	3,6
	822.725	100,0	776.436	100,0

Grote posten: aandelen van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 10% van de totale beleggingen in aandelen

Vanguard Investment Series PLC - SRI European Stock	181.533	22,1	259.768	33,5
Vanguard Inst. Index Fund	140.443	17,1	94.440	12,2
Vanguard Emerging Markets Stock Index Fund	119.811	14,6		

Vastrentende waarden
Verdeling vastrentende waarden per regio:

	2017		2016	
	€	%	€	%
Europa	1.870.443	82,0	1.783.390	80,8
Noord-Amerika	266.704	11,7	243.383	11,0
Pacific	22.261	1,0	12.848	0,6
Azië	38.755	1,7	36.708	1,7
Overige	82.988	3,6	130.169	5,9
	2.281.152	100,0	2.206.498	100,0

Grote posten: vastrentende waarden van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 5% van de totale beleggingen in vastrentende waarden

Staatsobligaties Nederland	328.190	14,4	344.702	15,6
DMF Hypotheken	247.071	10,8	163.640	7,4
Staatsobligaties Frankrijk	164.060	7,2	165.832	7,5
Staatsobligaties Duitsland	35.346	1,5	358.153	16,2

Effect toerekenen naar totale vereiste dekkinggraad

Om van de vereiste dekkinggraad voor risico Fonds te geraken tot de vereiste dekkinggraad dient een aanpassing van 0,6%-punt toegevoegd te worden op basis van de feitelijke verdeling en een aanpassing van 0,8%-punt op basis van de strategische verdeling. Deze aanpassingen dienen gemaakt te worden omdat het Fonds een technische voorziening voor risico deelnemers heeft.

Er zijn geen beleggingen uitgeleend en er zijn geen beleggingen in de aan het Fonds verbonden ondernemingen.

Rijswijk, getekend d.d. 5 juni 2018

Bestuur Stichting Pensioenfonds TNO

Overige gegevens

Resultaatbestemming

Statutaire bepalingen omtrent de resultaatbestemming

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de resultaatbestemming.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Hiervoor wordt verwezen naar de opgenomen verklaring op pagina 105.

Verklaringen

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds TNO te Rijswijk is aan Aon Hewitt Nederland cv de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2017.

Onafhankelijkheid

Als waarmede actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds TNO, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Omdat Aon Hewitt Nederland cv beschikt over een door de toezichthouder goedgekeurde gedragscode, is het toegestaan dat andere actuarissen en deskundigen aangesloten bij Aon Hewitt Nederland cv wel andere werkzaamheden verrichten voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op EUR 16.000.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven EUR 800.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet. De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendeekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk vereist eigen vermogen, maar niet lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van artikel 132 (Vereist eigen vermogen).

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het vereist eigen vermogen, doch ten minste gelijk aan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds TNO is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening niet voldoende, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het vereist eigen vermogen.

Rotterdam, 5 juni 2018

Drs. M. van de Velde AAG
verbonden aan Aon Hewitt Nederland cv

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het Bestuur van Stichting Pensioenfonds TNO

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN JAARREKENING 2017

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2017 van Stichting Pensioenfonds TNO te Rijswijk gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds TNO per 31 december 2017 en van het saldo van baten en lasten over 2017 in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

De jaarrekening bestaat uit:

1. De balans per 31 december 2017;
2. De staat van baten en lasten over 2017;
3. De toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie "Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening".

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds TNO zoals vereist in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta), de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (VIO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Op basis van onze professionele oordeelsvorming hebben wij de materialiteit voor de jaarrekening als geheel bepaald op € 16 miljoen. De materialiteit is gebaseerd op 0,5% van de som van het aanwezige stichtingskapitaal en reserves en de technische voorzieningen. Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met de organen belast met governance overeengekomen dat wij aan de organen belast met governance tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven € 800.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met de organen belast met governance gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

– **Financiële positie en de gevoeligheden ten aanzien van de waardering van de technische voorzieningen voor risico pensioenfonds**

De technische voorziening waar onder begrepen de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfond

Bij onze controle hebben wij bijzondere aandacht gegeven aan de waardering van de technische voorzieningen welke tot stand komt op basis van de administratieve basisgegevens en door het Bestuur gekozen (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen, zoals sterfte, samenlevingsgegevens, uittreedleeftijd, arbeidsongeschiktheid en reactivering alsmede administratie- en excassokosten.

Stichting Pensioenfond

Wij hebben de redelijkheid van de aannames en schattingen van het Bestuur met betrekking tot de gekozen (actuariële) veronderstellingen en de gehanteerde waarderingsgrondslagen getoetst en besproken met de certificerend actua

– **Waardering van (illiquide) beleggingen**

De beleggingen zijn een significante post op de balans van Stichting Pensioenfond

Voor een groot deel van de beleggingen is de marktwaarde te toetsen aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten, maar er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van waarderingsmodellen en -technieken (de illiquide beleggingen). Het met behulp van modellen en technieken bepalen van de marktwaarde is complex en bevat subjectieve elementen die bij de berekening worden gehanteerd.

In de grondslagen voor waardering van activa en passiva op pagina 83 en 84 alsmede in noot 1 van de jaarrekening geeft Stichting Pensioenfond

Wij hebben vastgesteld of de in de grondslagen voor waardering van activa en passiva beschreven modellen en technieken geschikt zijn om, binnen de geldende wettelijke bepalingen en de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Verder hebben wij getoetst of de toepassing van deze modellen en technieken bij het bepalen van de marktwaarde overeenkomstig uitgangspunten heeft plaatsgevonden.

– **Betrouwbare uitvoering van processen voor pensioenbeheer en vermogensbeheer bij de uitvoeringsorganisatie**

Stichting Pensioenfonds TNO heeft de uitvoering van de pensioenadministratie en een deel van het vermogensbeheer uitbesteed, maar blijft conform wetgeving eindverantwoordelijk voor de gehele dienstverleningsketen. De financiële informatie die ontvangen wordt van de uitvoeringsorganisaties is opgenomen in de jaarrekening van Stichting Pensioenfonds TNO. Stichting Pensioenfonds TNO loopt het risico dat de uitbestede processen niet of onvoldoende worden beheerst en/of dat de ontvangen financiële informatie van de uitvoeringsorganisaties niet betrouwbaar is. In het bestuursverslag op pagina 49 en 50 in het hoofdstuk Risicobeheer, geeft het Bestuur een nadere toelichting over de uitbesteding en de wijze waarop risico's verbonden met deze uitbesteding worden beheerst.

Wij hebben de juiste werking van interne beheersingsmaatregelen bij de uitvoeringsorganisaties, voor zover relevant voor onze controle van de jaarrekening, beoordeeld. Hierbij hebben wij gebruik gemaakt van de ontvangen 3402 type II-rapportages. Verder hebben wij kennis genomen van de rapportages van de uitvoeringsorganisaties en de toelichtingen hierop aan het Bestuur. Daarnaast hebben wij gegevensgerichte cijferanalyses en deelwaarnemingen uitgevoerd, gericht op de uitkomsten van de relevante financiële informatiestromen.

VERKLARING OVER DE IN HET JAARVERSLAG OPGENOMEN ANDERE INFORMATIE

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- Meerjarenoverzicht;
- Verslag van het bestuur;
- Overige gegevens.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- Met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- Alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat.

Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het Bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het meerjarenoverzicht, het verslag van het bestuur en de overige gegevens, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

BESCHRIJVING VAN VERANTWOORDELIJKHEDEN MET BETREKKING TOT DE JAARREKENING

Verantwoordelijkheden van het Bestuur voor de jaarrekening

Het Bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het Bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het Bestuur

noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het Bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het Bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het Bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de bedrijfsactiviteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is, waarbij opgemerkt wordt dat het Bestuur op basis van de Pensioenwet het korten van pensioenen als ultimum remedium kan inzetten.

Het Bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De organen belast met governance zijn verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de stichting.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid, waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- Het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing.
- Het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting.
- Het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het Bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan.
- Het vaststellen dat de door het Bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar bedrijfsactiviteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten

wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven.

- Het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen.
- Het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met de organen belast met governance onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan de organen belast met governance dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met de organen belast met governance over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met de organen belast met governance hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amsterdam, 26 juni 2018

Deloitte Accountants B.V.

Was getekend: Drs. M. van Luijk RA

Bijlagen

1. Aangesloten werkgevers (per 31 december 2017)

Het Fonds verzorgt de pensioenregelingen voor onderstaande aangesloten werkgevers.

Batavia Biosciences B.V.
Biodentify B.V.
BiosparQ B.V.
CelSian Glass & Solar B.V.
Cosanta B.V.
Delft Patents B.V.
Den Haag Centrum voor Strategische Studies
Diana FEA B.V.
Ducares B.V.
Efectis B.V.
ENDURES B.V.
EuroLoop B.V.
First Dutch Innovations B.V.
Fytagoras B.V.
Investors in People Nederland B.V.
Keuren en Kalibreren B.V.
Lightweight Structures B.V.
MARIN
NMI Certin B.V.
ProQares B.V.
RONT Management Consultants
Stichting Pensioenfonds TNO
TASS B.V.
TASS International Homologations B.V.
TASS International Powertrain Center B.V.
TASS International Safety Center B.V.
TNO
Trinomics B.V.
Triskelion B.V.
TÜV Rheinland Nederland B.V.
VSL B.V.

2. Begrippenlijst

1. ABTN

Afkorting voor 'Actuariële en Bedrijfstechnische Nota'. In een ABTN beschrijft het Bestuur van een pensioenfonds de financiële opzet, de technische uitgangspunten en het beleid van het Pensioenfonds. Zo staat in een ABTN wat de verplichtingen zijn naar de deelnemers, hoe wordt omgegaan met risico's en wat de uitgangspunten zijn voor de beleggingen. Een ABTN kan gezien worden als het bedrijfsplan van een pensioenfonds.

2. Accounting standaarden

Lijst met richtlijnen voor het opstellen van een jaarrekening en jaarverslag. Beursgenoteerde ondernemingen, banken en verzekeringsmaatschappijen zijn vanaf 2005 verplicht om de International Financial Reporting Standards (IFRS) te gebruiken. Het doel van de IFRS is om de transparantie en internationale vergelijkbaarheid van jaarrekeningen en jaarverslagen te verbeteren. Niet-beursgenoteerde bedrijven, zoals een pensioenfonds, hebben de keuze om de IFRS toe te passen of de Nederlandse Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving te gebruiken. Het Pensioenfonds heeft gekozen voor de Nederlandse Richtlijnen voor Jaarverslaggeving.

3. Actuariële grondslagen

De uitgangspunten waarmee een actuaris berekeningen doet voor een verzekering of pensioen. Voorbeelden hiervan zijn de rekenrente, de sterftekansen, arbeidsongeschiktheidskansen, revalideringskansen, frequenties van getrouwd zijn, kostenopslagen (bijvoorbeeld administratie en uitbetalingskosten).

4. Actuaris

Een actuaris berekent en evalueert de financiële risico's van verzekeringen en pensioenen. Een actuaris kan antwoord geven op de vraag wat de kostprijs en de waarde van toekomstige pensioenuitkeringen is.

5. Actuele dekkinggraad

De dekkinggraad is de verhouding tussen de bezittingen en verplichtingen. Is de dekkinggraad 100%, dan is er precies genoeg geld om alle pensioenen te betalen. Hoe hoger de dekkinggraad, hoe beter de financiële situatie. De actuele dekkinggraad is een momentopname: deze geeft de financiële situatie op één moment weer.

6. Actuele waarde

De actuele waarde is de waarde van beleggingen op de balansdatum. Voor beleggingen, zoals aandelen en obligaties, is de actuele waarde de beurswaarde. Voor beleggingen in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen en Private Equity, wordt de actuele waarde afgeleid van taxaties en/of recente transacties in vergelijkbare beleggingen. Voor hypotheek, wordt de actuele waarde bepaald op basis van hoeveel geld vrijkomt minus de kosten als de lening of hypotheek afloopt.

7. AFM

Afkorting voor 'Autoriteit Financiële Markten'. De AFM is samen met DNB toezichthouder op de financiële sector. De AFM richt zich daarbij op financiële instellingen, zoals banken, pensioenfondsen en verzekeraars, en stimuleert deze financiële instellingen om eerlijk en open te werken.

8. ALM-studie

Afkorting voor 'Asset Liability Management' studie. Bij een ALM-studie wordt geanalyseerd wat de impact is van het financierings-, beleggings- en indexatiebeleid op zowel het verwachte pensioenresultaat als de korte- en langetermijnrisico's. Op basis van de uitkomsten van deze ALM-studie wordt het beleggingsbeleid opgesteld.

9. AOW-overbruggingspensioen

Het AOW-overbruggingspensioen is een uitkering voor de periode waarin men wel al (gedeeltelijk) met pensioen is, maar nog geen AOW krijgt. Hiervoor kan een deel van het ouderdomspensioen gebruikt worden.

10. Algemene verordening gegevensverwerking

Door deze wettelijke verordening krijgen mensen vanaf 25 mei 2018 meer privacyrechten. Organisaties hebben hun systemen, processen en interne organisatie op deze (nieuwe) rechten moeten inrichten.

11. Beleggingsmix

Verdeling van de beleggingen over de verschillende beleggingscategorieën.

12. Beleidsdekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien hoe het Pensioenfonds er financieel voor staat. Als een pensioenfonds een dekkingsgraad van 100% heeft, is er precies genoeg geld om de pensioenen te betalen. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de laatste twaalf maanden. De beleidsdekkingsgraad vormt een belangrijk cijfer voor het herstelplan en het bepalen van de hoogte van de premie en de toeslag.

13. Benchmark

Een vergelijking van de resultaten van de eigen organisatie met vergelijkbare organisaties.

14. Beurskoers

Marktprijs van een aandeel, obligatie of andere waardepapieren die op de beurs worden verhandeld.

15. Compliance

Het toezicht op de naleving van wet- en regelgeving en gedragscodes die van toepassing zijn voor een organisatie.

16. Contante waarde

Het bedrag dat op dit moment nodig is om een of meerdere betalingen in de toekomst te kunnen doen. Hierbij wordt rekening gehouden met de rentegroei (rekenrente) en eventuele actuariële grondslagen.

17. Coupon

Genummerd deel van een obligatie waarop de jaarlijkse rente wordt uitbetaald.

18. Credit spread

Het verschil in rendement tussen een bedrijfsobligatie en een staatsobligatie in dezelfde valuta en met dezelfde duration.

19. Custodian

Vroeger gingen verkochte effecten van hand tot hand. Tegenwoordig worden deze fysieke stukken bij een aangewezen partij, een custodian of bewaarbank genoemd, in bewaring gegeven. Een financiële instelling houdt bij hoeveel en welke effecten verhandeld zijn.

20. Defined benefit

Pensioenvorm waarbij de hoogte van de pensioenuitkering vooraf is bepaald.

21. Defined contribution

Pensioenvorm waarbij de hoogte van de inleg, ofwel de premie, is bepaald. De hoogte van de pensioenuitkering is afhankelijk van de premie-inleg, de beleggingsresultaten en het tarief voor de inkoop van het pensioen op de pensioendatum. Op het moment van pensionering wordt het opgebouwde kapitaal namelijk gebruikt om een pensioen van te kopen.

22. Dekkingsgraad

De dekkingsgraad laat zien hoe het Pensioenfonds er financieel voor staat. Als een pensioenfonds een dekkingsgraad van 100% heeft, is er precies genoeg geld om de pensioenen te betalen. De dekkingsgraad is de verhouding tussen de waarde van de pensioenaanspraken op een bepaalde datum en het aanwezige vermogen.

23. Dekkingstekort

Van een dekkingstekort is sprake als de dekkingsgraad lager is dan de wettelijke minimaal vereiste dekkingsgraad van 104,1%.

24. Derivatven

Financiële contracten waarvan de hoogte afhankelijk is van een of meer onderliggende waarden. Voorbeelden van derivatven zijn opties, termijncontracten en rente- en valuta swaps.

25. Directe beleggingsopbrengsten

Onder directe beleggingsopbrengsten worden verstaan: huur-, dividend- en renteopbrengsten van beleggingen.

26. DNB

Afkorting voor 'De Nederlandsche Bank'. DNB is samen met de AFM toezichthouder op de financiële sector. DNB richt zich op de financiële stabiliteit van het financiële systeem als geheel. Ze houden onder andere toezicht op het naleven van de Pensioenwet.

27. Duration

De duration is een graadmeter voor het renterisico van een obligatie en wordt uitgedrukt in jaren. Het wordt berekend op basis van gewogen gemiddelden van de tijdsperioden tot de rente en uitkering worden ontvangen. In de regel geldt: hoe langer de looptijd van een obligatie, hoe gevoeliger de koers van die obligatie is voor renteveranderingen. Als men een daling van de rente verwacht, is het profijtelijk een obligatie met een zo lang mogelijke duration te kopen, aangezien de koers daarvan het meest zal oplopen.

28. ESG-beleid

ESG-beleid houdt in het kort in dat het Fonds bij zijn beleggingsbeslissingen rekening houdt met milieu (environment), sociale (social) en goed ondernemingsbestuur (governance) aspecten. Dit beleid sluit aan bij de United Nations Principles for Responsible Investment en de United Nations Global Compact.

29. Exposure

Het bedrag waarover risico wordt gelopen.

30. Extra Pensioen

Sinds 2012 is het mogelijk om op vrijwillige basis en voor eigen risico extra pensioenkapitaal op te bouwen voor de inkoop van een Extra Pensioen. De premie wordt, net als de premie voor de verplichte pensioenopbouw, ingehouden op het salaris.

31.FIRM

Afkorting voor 'Financiële Instellingen Risicoanalyse Methode'. Dit is een methode van De Nederlandsche Bank om een risicoprofiel te maken van een financiële instelling. Ook voor pensioenfondsen wordt deze methode gebruikt.

32.Franchise

Het deel van het pensioengevend salaris waarover geen pensioen wordt opgebouwd. Dit wordt ook wel drempelbedrag genoemd. Bij de pensioenopbouw wordt namelijk rekening gehouden met de AOW die men van de overheid ontvangt. Over het pensioengevend salaris minus de franchise wordt pensioen opgebouwd.

33.FTK

Afkorting voor 'Financieel toetsingskader'. Het FTK is het onderdeel van de Pensioenwet waarin de financiële eisen voor pensioenfondsen en verzekeraars zijn vastgelegd.

34.Future

Termijncontract dat op de beurs wordt verhandeld. Het is een overeenkomst waarin de koop en verkoop van financiële producten voor een vooraf gesteld prijs en tijd zijn vastgelegd.

35.Haalbaarheidstoets

Sinds 2015 moeten alle Nederlandse pensioenfondsen volgens de regels van De Nederlandsche Bank een haalbaarheidstoets uitvoeren. De haalbaarheidstoets stelt twee zaken vast. Ten eerste of op basis van de financiële opzet van een pensioenfonds de pensioenambitie gerealiseerd kan worden. Ten tweede wordt vastgesteld of het pensioenresultaat in een slechtweersscenario niet meer afwijkt van de ambitie dan dat de sociale partners als maximaal acceptabel hebben bepaald.

36.Hedge Funds

Beleggingsfondsen die een zo hoog mogelijk positief rendement willen halen door bepaalde effecten te beschermen tegen ongewenste koersveranderingen door weer andere investeringen. In de regel gelden voor deze fondsen minder beleggingsrestricties. Ook kunnen ze gebruikmaken van leverage ofwel rendement verbeteren met geleend geld.

37.Hedgen

Het afdekken van financieel risico van een investering, bijvoorbeeld een belegging, door een andere investering.

38.Herstelplansystematiek

Vanuit het nieuwe Financiële Toetsingskader (FTK) hanteert De Nederlandsche Bank vanaf 2015 een aanpak voor herstelplannen, waarbij een pensioenfonds elk jaar opnieuw moet aantonen dat het vanaf dat moment kan herstellen binnen de wettelijke hersteltermijn.

39.Index

Een indexcijfer of kortweg index is een economische indicator voor de financiële ontwikkeling van bijvoorbeeld aandelen. Als het gaat om een index van verschillende eenheden, zoals bij de beurskoersen in Amsterdam, is de index een gewogen gemiddelde.

40.Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten vallen de gerealiseerde verkoopresultaten inclusief valutaresultaten en de niet-gerealiseerde herwaarderingsresultaten.

41. Intrinsieke waarde

De intrinsieke waarde per aandeel is de 'werkelijke' waarde van dat aandeel. Deze waarde wordt berekend door de waarde van de bezittingen (activa) te verminderen met de schulden (passiva) en dat saldo te delen door het aantal uitstaande aandelen.

42. ISAE 3402

Afkorting voor 'International Standard on Assurance Engagement 3402'. De ISAE 3402 is een richtlijn voor rapportages en verklaringen over beheersingsprocessen die vanaf 2011 is ingegaan.

43. Kansstelsels

Voor het berekenen van de hoogte van pensioenaanspraken wordt gebruikgemaakt van diverse kansberekeningen. Deze verschillende kansberekeningen wordt ook wel aangeduid met kansstelsels. Voorbeelden hiervan zijn sterftekansen, invalideringskansen, ontslagkansen, kans op gehuwdheid en kansen rondom individuele loonontwikkeling.

44. Koopsom

Naast het betalen van de maandelijkse verplichte pensioenpremie voor de pensioenopbouw, is het ook mogelijk om het pensioenkapitaal aan te vullen met een koopsom. Een koopsom is in feite een extra bedrag dat men aan de pensioenuitvoerder betaald. Van dat extra pensioenkapitaal kan men als men met pensioen gaat extra pensioenaanspraken kopen.

45. Kostendeekkende premie

Pensioenfondsen zijn wettelijk verplicht om tenminste een kostendeekkende pensioenpremie te hanteren. Om te berekenen of een premie kostendeekkend is, worden de wettelijke richtlijnen van De Nederlandsche Bank gebruikt.

46. Matchingportefeuille

Om aan financiële verplichtingen te kunnen voldoen, zoals het uitbetalen van pensioenen, moet een pensioenfonds tijdig voldoende financiële middelen beschikbaar hebben. De beleggingen die voor deze kasstroom moeten zorgen, vormen samen de matchingportefeuille.

47. Middelloonregeling

Elk jaar bouwt een deelnemer een stukje pensioen op. Het pensioen dat men zo opbouwt, is de optelsom van al die stukjes. Dit is een middelloonregeling. Vanaf de pensioendatum ontvangt men dit pensioen zo lang men leeft.

48. Minimaal vereiste dekkingsgraad

De overheid stelt in het kader van het toezicht op de pensioenfondsen eisen aan de solvabiliteit. Dit vindt zijn uitwerking in een minimum dekkingsgraad. Een pensioenfonds dat onder de minimale dekkingsgraad komt (in Nederland circa 104,1%) moet een herstelplan afspreken met de toezichthouder, waarin binnen een beperkte termijn de onderdekking wordt weggewerkt.

49. Nominale waarde

Dit is de waarde zoals die op een aandeel of obligatie is aangegeven. Bij een koers van 100 (= 100%) is de prijs van het waardepapier gelijk aan de nominale waarde.

50. Opbouwpercentage

Ieder jaar bouwt men pensioen op over een deel van het brutoloon dat men in dat jaar verdient. Het deel van het loon waarover geen pensioen wordt opgebouwd, is het drempelbedrag. Dat drempelbedrag wordt ook wel 'franchise' genoemd. Over het brutoloon minus de franchise bouwt men jaarlijks 1,75% aan ouderdomspensioen op. Deze 1,75% is het opbouwpercentage van het ouderdomspensioen.

51. Optie

Verhandelbaar recht om iets te mogen kopen (call optie) of te mogen verkopen (put optie) tegen een vooraf vastgestelde prijs gedurende een vooraf vastgestelde termijn.

52. Ouderdomspensioen

Het pensioen dat vanaf de pensioendatum levenslang aan de deelnemer wordt uitgekeerd.

53. Outperformance/underperformance

Het verschil tussen het behaalde rendement en het rendement van de benchmark. Bij out- of underperformance van een portefeuille is het rendement hoger (outperformance) of lager (underperformance) dan de benchmark.

54. Over- of onderweging

In een beleggingscategorie zitten vaak van het ene aandeel meer in dan van het andere. Het Pensioenfonds heeft hiervoor uitgangspunten opgesteld. Als van die uitgangspunten af wordt geweken, is er sprake van overweging (meer aandelen) of onderweging (minder aandelen).

55. Netto Pensioen

Vanaf 2015 is het salaris waarover pensioen opgebouwd wordt gemaximeerd. In 2017 is dat maximale pensioengevende salaris € 103.317 (2018: € 105.075). Voor deelnemers van het Pensioenfonds die meer verdienen, is het mogelijk om op vrijwillige basis en voor eigen risico een netto pensioenkapitaal op te bouwen voor de inkoop van een Netto Pensioen. De netto premie wordt ingehouden op het netto salaris.

56. Partnerpensioen

Het pensioen dat wordt uitgekeerd aan de nabestaande als de (gewezen) deelnemer of gepensioneerde overlijdt. Dit pensioen gaat in vanaf de eerstvolgende maand na het overlijden van de (gewezen) deelnemer of gepensioneerde.

57. Pensioengrondslag

Het bedrag waarover men ouderdomspensioen opbouwt heet pensioengrondslag. De pensioengrondslag is niet gelijk aan het brutoloon. Er wordt namelijk rekening gehouden met de AOW, die men van de overheid ontvangt vanaf de AOW-leeftijd. Dat deel van het loon waarover men geen pensioen opbouwt, is het drempelbedrag (ook wel franchise genoemd). Het brutoloon minus de franchise is de pensioengrondslag. Bij het brutoloon worden ook de vakantietoeslag en eventuele andere pensioengevende toeslagen zoals de 13e maand meegeteld.

58. Pensioenresultaat

De ontwikkeling van het pensioenresultaat geeft de koopkracht van het pensioen weer. De ontwikkeling van het pensioen inclusief de toeslagverlening wordt dan vergeleken met de ontwikkeling van de prijzen in Nederland. Blijft het pensioen gelijk, zoals de laatste jaren het geval is, maar stijgen de prijzen (inflatie), dan daalt de koopkracht. Pensioengerechtigden kunnen met hun pensioen minder kopen. Als de prijzen bij een gelijkblijvend pensioen zouden dalen (deflatie), dan stijgt de koopkracht. Pensioengerechtigden kunnen dan met hun pensioen meer kopen.

59. Performance

Het rendement dat is behaald met de beleggingen.

60. Premievrije aanspraak

Dit is opgebouwd pensioen waarvoor geen premies meer betaald worden, bijvoorbeeld omdat een deelnemer niet meer bij een aangesloten werkgever werkt. Als de deelnemer een nieuwe baan heeft, dan kan hij of zij ervoor kiezen om de

waarde van deze premievrije aanspraak over te dragen naar het nieuwe pensioenfonds (waardeoverdracht). Een andere vorm van een premievrije aanspraak is het bijzonder partnerpensioen dat de ex-partner ontvangt bij scheiding of het beëindigen van een geregistreerd partnerschap.

61.Private Equity

Een belegging bij een niet-beursgenoteerde onderneming.

62.Prognosetafel

Voor pensioenberekeningen wordt onder andere een prognosetafel gebruikt. Dit is een tabel die de trend in overlevingskansen aangeeft. Een pensioen wordt immers zo lang men leeft uitgekeerd. Voor een pensioenfonds is het belangrijk om de juiste inschatting te maken of het kapitaal van een pensioenfonds toereikend is.

63.Reële dekkingsgraad

In de reële dekkingsgraad wordt de verwachte stijging van de prijzen meegenomen als pensioenverplichting. Een reële dekkingsgraad van 100% wil zeggen dat het Fonds voldoende vermogen heeft om aan de pensioenverplichtingen te voldoen én om de pensioenen volledig te verhogen met de verwachte stijging van de prijzen. Voor de berekening van de contante waarde van de toekomstige indexatie ten behoeve van de reële dekkingsgraad is een rekenrente van 6,75% gehanteerd.

64.Rendement

Het rendement geeft weer hoeveel het vermogen van een pensioenfonds is gegroeid of gedaald.

65.Renteswap

Een rente swap is een overeenkomst om renterisico's af te dekken of te beheersen. Met een rente swap wordt de ruil van rentestromen of renterisico's met een andere partij vastgelegd. In de regel heeft het Pensioenfonds een receiver swap. Hierbij wordt een vaste rente ontvangen en een variabele korte rente betaald, zodat renterisico's van betalingsverplichtingen worden opgevangen.

66.Rentetermijnstructuur

Ook wel yield curve genoemd. De rentetermijnstructuur geeft het verband weer tussen de looptijd van een vastrentende belegging en de daarop te ontvangen marktrente.

67.Reservetekort

Een pensioenfonds heeft een reservetekort als de beleidsdekkingsgraad lager is dan de wettelijk vereiste beleidsdekkingsgraad.

68.Securities Lending

Dit is het uitlenen van effecten. Net als bij een gewone geldlening gebeurt dit tegen een vergoeding.

69.Service Level Agreement (SLA)

De afspraken waaraan de dienstverlening/service moet voldoen.

70.Solvabiliteit

Het vermogen om nu en op lange termijn aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen.

71. Solvabiliteitstoets

Toets die in kaart brengt of een pensioenfonds aan zijn financiële verplichtingen kan voldoen. Het vrij beschikbare kapitaal moet dan ten minste gelijk zijn aan het totaal van de pensioenverplichtingen van nu en voor over een jaar.

72. Toeslag

Vanaf 2016 heeft het Pensioenfonds als doel de pensioenen mee te laten groeien met de stijging van de prijzen. Als maatstaf wordt de consumentenprijsindex afgeleid (CPI-afgeleid) gehanteerd van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De toeslagverlening wordt uit beleggingsrendement gefinancierd. De toeslag wordt vastgesteld volgens wettelijke rekenregels. De toekomstbestendigheidstoets bepaalt hoe hoog de toeslag wordt. De toeslag wordt gefinancierd uit de financiële ruimte die beschikbaar is boven de 110%. Indien de beleidsdekkingsgraad eind van het voorgaande jaar lager is dan 110% dan kan het Bestuur volgens de regels van het wettelijke financieel toetsingskader, ondanks een eventuele stijging van de CPI-afgeleid, geen toeslag toekennen. Op basis van de financiële situatie beslist het Bestuur van het Fonds jaarlijks hoe hoog de toeslag precies wordt.

73. Totale premie

De pensioenpremie die door de werkgever wordt betaald. Hierin zit ook het werknemersdeel.

74. Tijdelijk Ouderdomspensioen (TOP)

De regeling voor het Tijdelijk Ouderdomspensioen is in 1996 ingegaan als vervanger van de VUT. Met de TOP-regeling kon kapitaal opgebouwd worden voor een tijdelijk bruto pensioen voor de periode tussen de leeftijd van 62 en 65 jaar. Inmiddels is deze regeling gestopt. Ook alle premiebetalingen zijn inmiddels gestopt. Het pensioenkapitaal van de TOP-regeling wordt belegd via Nationale Nederlanden Investment Partners (NN IP).

75. Ultimate Forward Rate (UFR)

DNB publiceert op maandbasis de actuele rentetermijnstructuur (RTS) voor de waardering van de verplichtingen van pensioenfondsen. Introductie van de Ultimate Forward Rate betreft een aanpassing van het deel van de RTS voorbij het zogenoemde laatste liquide punt (20 jaar).

76. Vastgoed

Beleggingen in niet-beursgenoteerd vastgoed.

77. Vastrentende waarden

Hypotheek, leningen op schuldbekentenissen en obligaties.

78. Vereiste dekkingsgraad

Is de dekkingsgraad die wordt berekend op basis van het vereist eigen vermogen. Dit is het vermogen dat nodig is om met een 97,5% zekerheid te voorkomen dat de waarde van de beleggingen binnen 1 jaar lager is dan de technische reserves (Voorziening Pensioenverplichtingen).

79. Verzekeringstechnische analyse

Ook wel actuariële analyse genoemd. In deze analyse worden door de actuaris de verschillen tussen de gehanteerde actuariële grondslagen en werkelijke ontwikkelingen verklaard.

80. Verzekeringstechnische risico's

Bij het verzekeren van pensioenaanspraken loopt een pensioenfonds diverse risico's. Zo is er een langlevensrisico voor het ouderdomspensioen als verzekerden langer leven dan volgens de gebruikte overlevingstafel wordt verwacht.

Voor het nabestaandenpensioen loopt het Fonds een kortlevenrisico als de verzekerden korter leven dan volgens de overlevingstafel wordt verwacht. Ook het invaliditeitsrisico kan tot de verzekeringstechnische risico's gerekend worden.

81. Volatiliteit

De beweeglijkheid van de beleggingsrendementen.

82. Voorziening pensioenverplichtingen (VPV)

Het vermogen dat een pensioenfonds nodig heeft om op de balansdatum alle pensioenverplichtingen te kunnen dekken.

83. Waardeoverdracht

Als men van werkgever verandert en daardoor naar een andere pensioenuitvoerder gaat, kan men ervoor kiezen om de waarde van het opgebouwde pensioen mee te nemen. Dat heet waardeoverdracht. Dit wettelijke recht heeft als doel pensioenbreuk en/of versnippering van pensioenaanspraken over verschillende pensioenuitvoerders zo veel mogelijk te beperken.

84. Waardevast pensioen

Een pensioen dat meegroeit met de prijsstijgingen.

85. Welvaartsvast pensioen

Een pensioen dat meegroeit met de algemene salarisstijgingen.

86. Yield curve

Zie rentetermijnstructuur.

87. Zakelijke waarden

Verzamelnaam voor beleggingen in aandelen, vastgoed en andere risicodragende beleggingen, die geen zekerheid bieden dat de nominale waarde niet wordt aangetast.

3. Overzicht huidige en nevenfuncties 2017

Naam	Huidige functie	Nevenfuncties
Ir. D. Ph. Schmidt	Medewerker speciale projecten	Fonds Schiedam Vlaardingen (Bestuurslid, lid beleggingscommissie) Schmidt advies en bestuursdiensten (Zelfstandig ondernemer)
Drs. J.A. Veltman	Beleidsmedewerker Strategy	Geen
Dr. F. Phillipson RTD	Sr. Research Scientist	Phillipson belastingadvies (Eigenaar) Diaconie Ypenburg (Administrateur/Adviseur)
Mevrouw I.J. Blankers MSc	Project manager	Lid Ondernemingsraad
Dr. Ir. J.W.L. Boumans	Technology Transfer Manager	Geen
Dr. C.L. Ekkers	Pensioengerechtigde	Geen
Mevrouw mr. drs. F. Marring RA	Chief Financial Officer, Lid RvB TNO	Oasen N.V. (lid RvC) Novac B.V. (lid RvC) Stichting Van Panhuys, penningmeester Marlijn Consultancy (Bestuurslid)
M. Paulus	Manager HR	Kennisnetwerk HRM (Dagelijks bestuur)
Drs. J.T. Ruijgrok MBA	Pensioengerechtigde	Stichting Pensioenfonds UWV (voorzitter Raad van Toezicht)
Mevrouw A.C. Westerlaken MSc.	Research Manager	Geen

4. Ontwikkeling deelnemersbestand van de middelloonregeling en de dc-regelingen

middelloonregeling

Deelnemers

Het Pensioenfonds beheert en administreert het totaal aan verplichtingen van de deelnemers, gewezen deelnemers en pensioengerechtigden en verzorgt tevens de premie-incasso bij de aangesloten ondernemingen en de uitkeringen aan de pensioengerechtigden. Hieronder volgt een overzicht van het mutatieverloop in 2017.

Verzekerdenbestand

(Aantallen)

	Actieve deelnemers	Gewezen deelnemers	Pensioen- gerechtigden	Totaal
Stand per 31 december 2016	4.207	6.203	5.277	15.687
Mutaties door:				
Nieuwe toetredingen	429	0	0	429
Ontslag met premievrije aanspraak	-307	307	0	0
Waardeoverdracht		-18	0	-18
Ingang pensioen	-68	-136	308	104
Overlijden	-12	-12	-212	-236
Afkoop	0	-7	0	-7
Andere oorzaken	9	-19	-19	-29
Mutaties per saldo	51	115	77	243
Stand per 31 december 2017	4.258	6.318	5.354	15.930

Specificatie pensioengerechtigden

	2017	2016
Ouderdompensioen	3.924	3.844
Nabestaandenpensioen	1.385	1.386
Wezenpensioen	45	47
Totaal	5.354	5.277

Onder de actieve deelnemers zijn 122 deelnemers inbegrepen met (gedeeltelijke) premievrijstelling (arbeidsongeschikte deelnemers).

Pensioenuitkeringen

Het totaal aan pensioenuitkeringen (exclusief TOP) steeg in 2017 met circa € 1,4 mln. naar € 92,6 mln. Deze stijging werd voornamelijk veroorzaakt door de toename van het aantal pensioengerechtigden.

Uitkeringen (in duizenden euro's)	2017	2016
Ouderdomspensioenen	74.910	73.585
Partnerpensioenen	16.460	16.205
Wezenpensioenen	133	144
Arbeidsongeschiktheidspensioenen	693	734
Afkoopsommen	283	129
Overige uitkeringen	152	412
Subtotaal (exclusief TOP)	92.631	91.215
TOP	3.637	3.667
Totaal (inclusief TOP)	96.268	94.878

Bijlagen

Pensioengerechtigdenbestand (aantallen)	Arbeidsongeschiktheids-			
	Ouderdomspensioen	Partnerpensioen	Wezenpensioen	Arbeidsongeschiktheidspensioen
Stand 1 januari 2017	3.844	1.386	47	128
Ingang pensioen	200	94	5	11
Einde wegens overlijden	-119	-93	0	-6
Andere oorzaken	-1	-2	-6	-11
Stand 31 december 2017	3.924	1.385	46	122

In het verslagjaar maakten 21 deelnemers gebruik van de mogelijkheid om het pensioen bij verandering van baan over te dragen naar een ander pensioenfonds. Daar tegenover staat dat 39 nieuwe deelnemers het pensioen hebben overgedragen naar het Pensioenfonds TNO.

**Overzicht waardeoverdrachten
(Waarde in duizenden euro's)**

	2017	2016	2015	2014
Overdracht				
Aantal vertrekkers	21	28	38	111
Waarde	1.240	1.015	2.530	7.188
Overname				
Aantal indiensttreders	39	44	66	155
Waarde	541	1.520	2.960	5.758

Regeling Extra Pensioen, Netto Pensioen en Tijdelijk Ouderdompensioen (TOP)

Tijdelijk Ouderdompensioen

Het pensioenfonds heeft de belegging van het pensioenkapitaal voor het Tijdelijk Ouderdompensioen (TOP) uitbesteed aan NN Investment Partners.

Er namen op 31 december 2017 5.013 personen deel aan de regeling en het totaal uitstaande kapitaal bedroeg € 114,4 mln. Er vindt geen premie-inleg meer plaats. Het totaal aan uitkeringen voor de TOP die ingegaan zijn in het boekjaar bedroeg € 3,6 mln.

Aantallen

Deelnemersbestand TOP-rekeningen (aantallen)

	Actieven	Overige
Stand 31 december 2017	1.985	3.028
Stand 31 december 2017	1.985	3.028
Waarvan mannen	1.465	2.000
Waarvan vrouwen	520	1.028

Uitkeringen (in duizenden euro's)

	2017	2016	2015	2014
Tijdelijk ouderdompensioen (TOP)	3.637	3.667	4.122	4.647

In het verslagjaar gingen 58 personen met TOP. Eind 2017 zijn er 133 deelnemers met een ingegaan (deeltijd) Tijdelijk Ouderdompensioen.

Extra Pensioen

De betreffende LifeCycle Mixen en beleggingsfondsen zijn ook van toepassing op de per 1 januari 2012 aan de deelnemers geïntroduceerde vrijwillige regeling voor de opbouw van een kapitaal voor een extra pensioen of vervroeging van het pensioen. In het verslagjaar maakten 264 deelnemers gebruik van de regeling Extra Pensioen. Per 31 december 2017 bedroeg het pensioenkapitaal van de regeling Extra Pensioen € 1,1 mln.

Deelnemersbestand Extra Pensioen (aantallen)

	Actieven	Overig
Stand 31 december 2017	255	9
Stand 31 december 2017	255	9
Waarvan mannen	206	7
Waarvan vrouwen	49	2

Bijlagen

Netto Pensioen

In het verslagjaar maakten 47 deelnemers gebruik van de regeling Netto Pensioen. Per 31 december 2017 bedroeg het pensioenkapitaal van de regeling Netto Pensioen € 207 duizend.

Deelnemersbestand Netto Pensioen (aantallen)

	Actieven	Overig
Stand 31 december 2017	45	2
Stand 31 december 2017	45	2
Waarvan mannen	41	2
Waarvan vrouwen	4	0

Er zijn 188 deelnemers die meerdere kapitaalrekeningen hebben bij NN Investment Partners. Voorts zijn er 106 personen bij wie de rekening is gesplitst in twee rekeningnummers in verband met pensioenverevening. Hierdoor komt het aantal rekeningnummers uit op 5.324. Deze 5.324 kennen de onderstaande profielen:

	defensief	neutraal	offensief
LifeCycle Mix	5.178	4.555	429
Eigen Verdeling	146		194

Stichting Pensioenfonds TNO
Laan van Zuid Hoorn 165, 2289 DD Rijswijk
Postbus 7018, 2280 KA Rijswijk
info@sp.tno.nl
070 - 4138 602

www.pensioenfondstno.nl

